

СУЧАСНІСТЬ

ЛИПЕНЬ 1968 • Ч. 7 (91)

Шляхами сюрреалізму:
від Миронюка до Коломийця

„Марксові відвідини храму Конфуція“

М. Кузьмович про Якова Гніздовського

Наші сучасні проблеми очима
Павла Чернова

А. Г. Горбач:
Подорожні нотатки з Румунії

Нова книга видавництва ПРОЛОГ!
Вийшла з друку
АНТОЛОГІЯ МОЛОДОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЕЗІЇ П. Н.
**ШІСТДЕСЯТ ПОЕТІВ
ШІСТДЕСЯТИХ РОКІВ**

Упорядкування, вступна стаття і довідки
Богдана Кравцева

У книзі — також біографічні дані та короткі творчі силюети окремих поетів. Видання має XXIV + 300 сторінок.

Ціна: в м'якій оправі — 3,50 дол., в твердій оправі — 5,— дол., або відповідна сума в перерахунку на іншу валюту.

Замовлення просимо адресувати до:

„Prolog”, Assn. Inc.
875 West End Ave. Apt. 14 B
New York, N. Y. 10025 — U. S. A.

або до видавництва журналу «Сучасність».

У «Суспільно-політичній бібліотеці» (ч. 18) вид-ва ПРОЛОГ
вийшла з друку перша частина монографії:

Іван Майстренко

СТОРІНКИ З ІСТОРІЇ КОМУНІСТИЧНОЇ ПАРТІЇ УКРАЇНИ

Зміст першої частини: Передісторія КПУ; Дискусія між Леніном і Юркевичем; Відірваність КП(б)У від українських мас і її розклад; Самостійницькі течії в українському комунізмі.

Книжка має 100 стор. Ціна — 1,50 дол., або відповідна сума в перерахуванні на іншу валюту.

З замовленнями звертатися до видавництв «Пролог» і «Сучасність».

У видавництві СУЧАСНІСТЬ появилася
нова книжка:

Поль Кльодель

БЛАГОВІЩЕННЯ МАРІЇ

у перекладі Віри Вовк

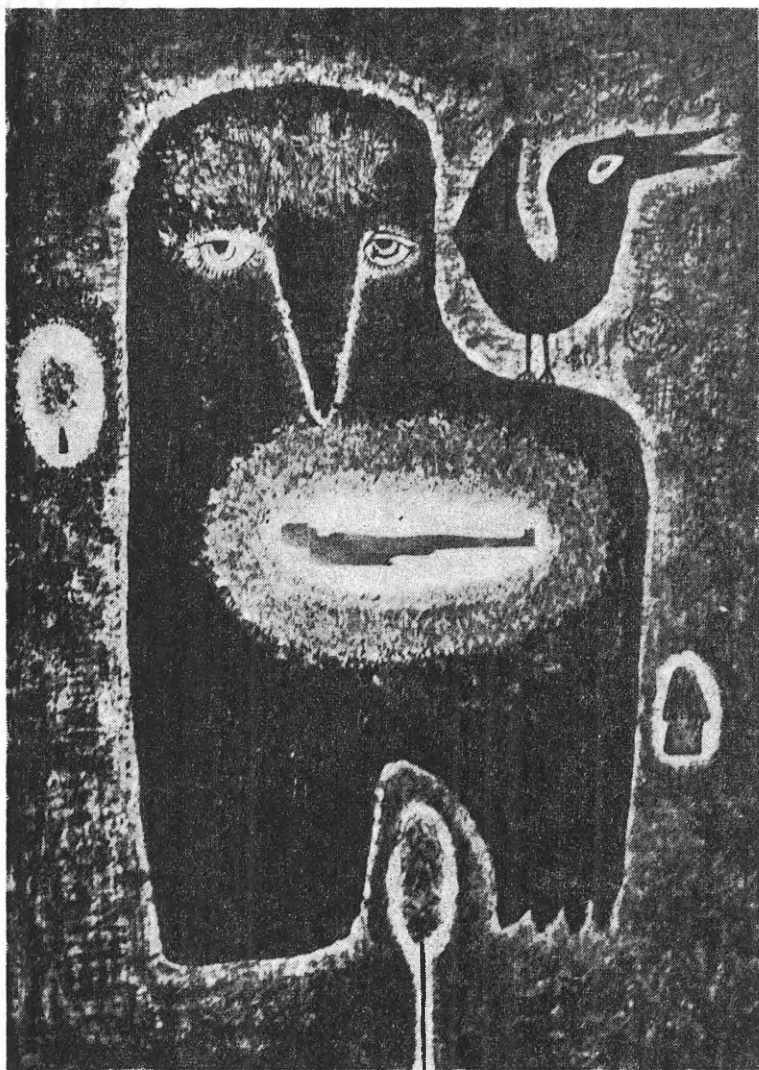
Ціна книжки, що має 94 стор., — 2,— дол., або відповідна сума в перерахунку на іншу валюту.

Замовлення просимо надсилати до нашого видавництва або на адреси наших представників.

СУЧАСНІСТЬ

ВІСНИК НАУКОВОЇ І ПЕДАГОГІЧНОЇ ДУМКИ

Іван Марчук (Київ), Сумає ворон, темпера, метал.

СУЧАСНІСТЬ

ЛИПЕНЬ 1968 • Ч. 7 (91)

ЛІТЕРАТУРА, МИСТЕЦТВО,
СУСПІЛЬНЕ ЖИТТЯ

РІК ВИДАННЯ ВОСЬМИЙ

МЮНХЕН

Видає: Українське товариство закордонних студій.

Редакція: Вольфрам Бургардт, Богдан Бойчук, Богдан Кравців,
Мирослав Прокоп, Роман Рахманний, Володимир П. Стахів.

У питаннях літератури, мистецтва та науки просимо листуватися на адресу:

Wolfram Burghardt, 212 Tarbart Terrace, London, Ontario, Canada.

Редакція не приймає статей, не підписаних автором, і застерігає за собою право скорочувати статті і правити мову. Статті, підписані авторами, висловлюють їх власні погляди, а не погляди редакції.

Передруки та переклади з журналу «Сучасність» дозволені тільки за виразним поданням джерела.

Gemäß dem Gesetze über die Presse vom 3. Oktober 1949 (§ 8, Abs. 3) und gemäß der Verordnung zur Durchführung dieses Gesetzes vom 7. Februar 1950 wird mitgeteilt:

Herausgeber: Ukrainische Gesellschaft für Auslandsstudien e. V.;
8 München 2, Karlsplatz 8/III, (Telefon 59 46 67);
Bundesrepublik Deutschland

Geschäftsführer: Roman Tymkewycz

Druck: „Logos“ GmbH, Buchdruckerei und Verlag, München 19, Bothmerstr. 14

Чорні винодари

Лавро Миронюк

* * *

Пишається в барвах небесне село:
Сади зеленіють, синіють, кристалі,
І хати біліють, синіють, розп'яті,
Над ними, під ними — блакитне тло.
Сади зеленіють і овочі спіють
І злотом корундним, топазним паліють
В блакитному краї, в небеснім селі,
Мов доброго літа у нас на землі.
І люди прозорі, блакитні, мов душі,
Там трусять черешні корундні і груші, —
І сиплються золотом колотим вниз
На поли блакитно-простелених риз.
І душі за ними, мов груші, летять, —
І душі і груші топазно мигтять.
Дерева і хати і душі прозорі;
Над ними, під ними — блакитні простори;
Сади зеленіють, по небу пливуть,
І душі над ними в блакиті гребуть . . .

* * *

Серед ночі поторочі
Розкричались, — цить!
Там — гадючий, тут — сорочий
Сокіт аж лящить.

Серед ночі плакати хочу
Кров'ю і вогнем.
Хтось гарцює по узбочю
Вороним конем.

Хтось гарцює, зве до бою:
 «Вийди з голотеч!»
 Над чорною головою
 Блиснув чорний меч.

* * *

Корчують сонце на весні
 Невпинно ярі сонцеруби;
 А серце корчиться в огні
 Останньої розлуки згуби.
 Корчують сонце веснояри
 І палять сояшні корчі;
 А серце в корчах згуби варить,
 Семи розлук ключем рвучи.
 Сім барво-звуків, сім розлук
 Небесно-сояшного жалю...
 Страждань моїх безмірних лук
 Заплівсь небесною спіраллю...

* * *

Згадалася казка забута:
 У морі глибокім на дні,
 На камені виросла рута —
 Згадалася казка мені...
 У морі зеленім та чорнім
 Зелене та чорне росте;
 Над морем в задимленім горні
 Печеться яйце золоте;
 І брязкають хвилі мов пута...
 У морі глибокім на дні,
 На камені висохла рута;
 Зчорніло яйце у вогні...

* * *

Стали чорні винодари,
 Чорне ллють вино.
 Підставляй же, серце, чари,
 Налиті давно.
 І впивайся, хоч ти п'яне
 Вже давно, як ніч,
 Поки в очі не загляне
 З прірви чорний сич.

Стали чорні виночерпи,
 Вино чорне ллють,
 А у серці чорні верби
 Вінки смерти в'ють.

* * *

Ісус, Ісус!... Голгота й смерть,
 Страждань безмірних чаша вщертъ,
 І диво з див — ізмертвихвстання...
 Чи це не спроби, не шукання?...
 Од іга вічності спастися?...

...
 Те саме знов. Тікай од себе
 І знов зіходь на землю з неба —
 Різдво і смерть, ізмертвихвстання.
 На небо вшестя, знову рай,
 І знов безсмертність і всезнання,
 І знов од себе утікай...
 Те саме все, те саме все.
 Хто іго Бога донесе?..

* * *

Цирконна віра — перемога...
 Циркон... Цирконний в'ю вінець...
 Стоять колони із циркона
 Уверх і вниз і без кордону.
 Я — низ колон, Ти — верх колон —
 І Ти і я — циркон, циркон...
 Стовпи цирконні і склепіння,
 Цирконні жертва і моління,
 Цирконний пал і рух цирконний,
 Цирконний спів екстазно-сонний,
 Цирконний слух, цирконний зір,
 Цирконний, сонний богомір...
 Склепіння гай і гай колон,
 Циркон і сон, циркон і сон...

Лавро Миронюк (1887-19??) народився в родині сільського вчителя на Поділлі. Після визвольних змагань був інтернаціоналіст під Варшавою, а 1921 року опинився в Празі, де вступив на філософський факультет Празького університету й УВУ. У другій половині 1923 року переїхав до Відня. Поет, що вже в Празі лікувався від нервової недуги, тут невдовзі знову опинився в психіатричній лікарні, де за ним пропали всі сліди.

Разом з Миронюком правдоподібно згинула також його багата поетична спадщина. Тільки невелика частина слабших його віршів врятувалася в архіві Олекси Стефановича, звідки передруковуємо наш вибір.

В уцілілих віршах Миронюка переплітаються три основні теми: пейзаж українського села, сильне та нескладне релігійне почуття і — смерть. З формального боку ця поезія — здебільша своєрідна суміш найвно-народної поетики з символістичними елементами. Подеколи почувуються відгомін Тичини, перегукування з Маланюком і навіть неспівні передвістки Антонича. Та найцікавішим Миронюк безперечно тоді, коли дає волю символічній і метафоричній уяві або черпає образи з розкованої підсвідомости, сягаючи меж сюрреалізму.

Майже проза

Зиновій Бережан

* * *

Кучеряве море лизало солоними язиками темнофіялкові (з зеленими відтіннями) скелі.

На скелях стояли люди з піднесеними вгору руками.

Чайки кричали: «Ви прокляті! *Кораблі не припливуть!* Ви тричі прокляті!»

Але люди палили вогнища і ждали.

Найстарші з них прикладали до чола долоні і, розкривши свої зіниці, дивились туди, де була гостроясна щілина між бронзовими важкими хмарами і моряною безконечністю.

Чути було плач немовляти.

Хтось перешіптував чутку, що всі дванадцять кораблів застряли на Чорній горі і всю залогоу видушила чума.

Це, мовляв, повів рудий щур, що його вчора викинуло море.

Чайки літали і нахабно сміялися.

* * *

Падав безнастанний дощ, і небеса були на краях червоні.

Будинок, де спали, був перетиканий то світлом, то пільмою. Ворушилося щось знайоме. Мабуть (хтось казав що) іде до дня.

Припливали великі порожні кораблі.

Вони ішли у густозачагарені ліси на відпочинок.

На небі світало.

Це був перший день потопу.

— Простіть, простіть мені, мій пане, мій милий пане! Я, не захотівши, виснила сонце чорним вороном нещастя!

— Хіба ж нещастя?

— Еге ж, ласкавий пане. Хіба ж бути завжди на гачку, весь час поспішати туди, де мряковиння незнайомих очей і рук... Хіба ж крокувати і плакати за тим, що могло бути таке гарне, таке чудове, таке...

— Вам, либонь, померла дитина.

— Ой, пане ласкавий, померла ж, померла ж! Синочок! Синочок мій! А такий був, як місяць серед зір, як калина серед піль, як орел серед гір. Ой, був, мій пане, був...

— Так ви не плачете! Ви чейже теж уже померли!

— Та невже це правда? Хіба ж це ось так амба і амінів усьому? Усьому? І нінащо і нізавіщо? Правда?

— Правда!

— Ні! Ні! Це не може так бути! Це напевно все брехня або сон. Лихий сон.

— Ми з вами тепер на самому дні сну, де з прірви зеленого ластовиння виростають корені ночі. Покиньте мрії про те, що розвокулачено часом. Бережіть тільки забуте, бо воно буде запалювати ранне небо!

— Яюсь дивно говорите, пане!

ЗУСТРІЧ

Я зустрів тебе у саду закосичених скрипок.

Вони були ще дуже молоді та випускали яснозелені паростки пісень.

Ти була між ними, як райдуга, така чарівна і така сувора.

Я підійшов до тебе на віддаль трьох музичних тактів і дивився німо на твоє обличчя.

Я не міг промовити ні слова, бо загалом на той час не було на світі слів.

Була тільки ти і була fuga двох флейт, що літали метеликами понад твоєю головою.

Ти посміхалась, але твоя посмішка була напнута, як струни, що сполучають землю з небом, і одержима, як сорок вісім каденцій трагічного.

Ти не посміхалась до мене, твої очі були задивлені в зорі.

Це було сполучення арфи і тяжких мідних пузонів.

Хто так бачив твої очі, тому стало ясно, що і ти, і він уже приречені на самотність.

Ти походжала безшелесно поміж берізками віолончельових випадів, жасминними галузками клярнетних закруток і кущиками фортепіянових троянд.

Із ритмічних чагарників посміхаючись шкірили зуби вбрані у фраки саксофони.

Потім раптом десь по вершинах закрітаючих яблунь ударили вітром літаври.

Знизу, з м'якої мурави, по якій ступали твої босі ноги, вистрибували удари бубнів і виростав новий ритм.

Тоді я уже був певен, що бачу тебе востаннє.

ПРО АВТОРА

Зиновій Бережан (псевд.) народився 1920 року в Західній Україні. Тепер живе в Нью-Йорку, де працює як лікар. Серед своїх друзів Бережан відомий як бандурист і виконавець козацьких дум. Як поет виступає рідко. У своїх віршах Бережан виявляє себе як сміливий шукач, якому однаково близькі футуризм і сюрреалізм.

Поезія Емми Андієвської: міт і містика

Кирило Митрович

З усюд — сюди, пилком умийся,
Прожогом, вщерть, не полінуйся!
О дійсности оманне дійство...

...

О вихор...

О радосте...

Віками в помислах ляци!

Із збірки «Базар»

До кого це кличе поет? Хто кличе устами поета?

Поезія Емми Андієвської багата викликами, які вона цитує в знаках наведення, не приписує собі. І читач не може не відчувати, що він разом з поетом знаходиться перед новою, таємничою перспективою світу, всесвіту. Уже з перших рядків поет примушує нас піднімати голову з буденного занурення в пересічність речей, примушує нас вдивлятися, вслухуватися в те, чого ми, змуджені та стомлені буденники, не помічаємо: «... так унедійснивши довкілля», не в інший світ переносимось, а наш світ інакшим бачимо. А поет, немов той медіум, передає нам візію густого всесвіту, в якому ми заплутані: живемо в гаморі базару, але не помічаємо того вічного «Базару», де

вихор... й радість...

віками в помислах лящить.

Нова збірка поезій Емми Андієвської «Базар» (Мюнхен, 1967) поглиблює та поширює ту візію, яку не можна було не помітити вже в попередніх збірках. Доводиться дивуватися, що дехто шукав у цій поезії своєрідного «ребусу» дитячих чи фантастичних образів. Так може їх розглядати тільки цілком збуденніла та зачерствіла людина. Але ми всі зачерствілі, і якраз завданням, покликанням поета є силою слова підняти

наші голови, наш зір і покликати нас до співучасті в іншому, багатозначущому, вічному «Базарі»:

13

О, як тебе губами чути!
Базар крізь заграву чуття
Буття й небуття мірило...

...Всі явища узявши згрубша, —
(Бож треба вглиб речей заглибитись)
То в кожному — небуття в сутлобах.
...Кладіть на стіл виделки-струмені,
Хай вносять холодець із променів,
Сьогодні свято, киньмо спомини.

«Сьогодні свято, киньмо спомини!» — ось це є закликом поета до нас. Якби не вбратись у святочні шати, вся ця поезія пролунає незрозумілим накопиченням слів. А тим часом поет розриває перед нами завісу буденного засліплення: світ і речі перетворюються в мітичну символіку, і ми із здивуванням стверджуємо, що не добачили цього базарного багатства. Щобільше: поет прислуховується до цього відкритого обличчя буття і передає уривчасті фрази — які багатозначущі! — з свого містичного еднання з ним.

Поезія, міт, містика — на перший погляд не співмісні речі; в дійсності — глибока єдність. Не потрібно викладати всю теорію поетики, щоб побачити правдиве покликання поета: мистецтво слова як вислів глибокого розуміння символіки всесвіту і таємниче еднання з ним.

Остання збірка Емми Андіївської є черговим актом у її драматичному дійстві розкривання таємниці буття:

...Поземний зміст речей посунувсь
І з хрустом покришки: «Насильство»!
Сліпучого страшна озія
На всю свідомість лунко зяє...

Так, насильство, і треба вміти зробити це насильство разом з поетом. На жаль, для багатьох читачів наявним є тільки це насильство, насильство передусім над німічно буденної мови. Але яка це багата та дзвінка мова, коли перейти її верхи і почувати себе разом з поетом по осяяному боці простору:

Суцільний виспів,
Суцільна радість,
Так навстіж груди...

...Сну держава не знає іржі.
Душевні закрути
Для всіх відкрито —
Від крота до ангела.

«Від крота до ангела» — це ширина й глибина світу поета. Щобільше:

... Світає бильце богозвуку.
 ... Наврочено: вируй до віку
 З амеб до богочоловіка.

Час і простір, різноманітність і одність — це виміри її світу. У поетичному міті розкривається перед нами погляд на буття. Значення цієї візії незаперечно сучасне: понад драму нашого буття й особистого життя — життя самого поета, який малолітню дівчиною перебув лихоліття війни та поневірвання в нелюдській военній і повоєнній Німеччині; понад трагедію нашої національної спільноти, якій заборонено жити творчою фізичною та духовою працею, з пам'яті якої викреслюється вікове духове наростання, — поет піднімає нас понад пласкість розпуки, розкриваючи перед нами таємничу суть вселенського базару, включаючи в цю поетичну картину багатство і силу українського слова, різноманітність і тонкість наших вікових спостережень з калейдоскопу речей та тривалість нашої історичної мудрости. Тон і хід думок Скворороди вичувуються з розважань поета:

Базаре, мій утробний раю,
 О, мозок, що потоп уроїв,
 Вєсь воскресальним по дощі,
 ... Ти — лернейське чудо ...

Верхня вода,
 Нижня вода,
 Як Бог дасть.

Поет перегукується з сучасними мислителями, які своїм способом відчули потребу піднятися понад надто людську трагедію нашої доби:

... Два потопельники, не подолавши гущі,
 Без захисту на папороті гуснуть.
 ... Вир з душогубців, мавп і ошуканців,
 Що відриваються з палючої заслони
 Повз мацаки (скрізь ляпа кров і слина).
 ... Над ними пащеки розпечені несуться
 Перепроваджують до небуття і суті;
 Тримуються: хто — боячись, хто — мужньо,
 Хоча від них лиш духа моці.

Ось Пікасова візія цього базару:

Всі явища узявши згрубша
 (Бож треба вглиб речей заглибитись),
 То в кожному — небуття в суглобах.

Весь океан лежить на ромбах, я ж пропоную
іншу спробу.

На це вже хором риби-дами:
Панове, не робімо драми...

Буття з небуттям, час з вічністю перегукуються, невидимо. Страшний суд відбувається в діалектиці буття.

Але не тільки тематика поета захоплює нас. Його мовні засоби не менше знамениті. Традиційне, можна б сказати — фолкльорне, багатство мови служить підставою до перетворень і новотворень: хрищить в устах поета буденна мова, але всі вислови залишаються в річищі традиційної чистоти і дзвінкості. Подиву гідна ця мовна обдарованість присудженої на вигнання особи:

Рай цвіркуновий на жовтку
На капустианому листку
На похваті у холодку.

А деінде:

... (шпінатні всесвіту уламки
Розвісили в повітрі лапу,
Щоб порожнинами в ніде,
Де плину гапlickи гудуть).
Повітря протікає. Возом
Рослинні пазухи вивозять.

Або:

В урочищі душі по лікті
Вирубують сумління з м'ясом,
Невтільному теслюють місце.

Це багатозначна мова, це гарна строфіка, це в сюрреалізмі захований клясицизм.

Поетія Емми Андiевської вагою особистої візії, вмiлiстю використати динамiку й невичерпну глибину мови, актуальнiстю й непроминальнiстю тематики є небуденною появою в нашiм духовiм життi. Не збираємося пророкувати з цього приводу, але бажаємо вiдзначити, що тут була мова тiльки про останню збiрку, i доведеться ще детальнo та глибоко проаналiзувати цiлiсть ще не закиненої творчостi i зрозумiти її формуючу ролю та мiсце в нашому духовому становленнi.

Живоглаз

УРИВОК

Юрій Коломиець

...яке чудове слово «живоглаз»
із листа Е. Андієвської

Росте шпориш
із глею муки,
крізь бунт доріг
і знов до мене.
Полощуть зорі
сині звуки
осокористим
листям неба.

На віхах стигне
зав'язь сонця,
пожухло вмито
град ожин...
Росте восковий
з диму місяць,
встає із стін
окатий тин.

Я світ чолом
кладу на руки.
Очима землю
п'ю з долонь.
І гнуться руки
в сині луки
з-під хмар
захмареним крилом.

Я страстям ніч
засвічую свічками:
насуканих із тисячі
вітрів.

Ношу світами голову,
мов кару, —
мене не все,
і я не всіх
перетерпів.

Мій світ збудований
із міту,
із цегли доброго
добра.
Дороги медом, чорним,
зливо,
до храму білого
Христа.

Я йду у папороть
ліхтарень
збирати піну блекоти,
іду крізь сито
жовтих фар
на попіл печиц
і нудьги.

По вінця в око влило
вікон,
на мурах чагне світла
каз.
Умита тиша злитим
літом,
за мною ходить
живоглаз.

Він ходить пошепки
світами,
коли світають пошесті
чола.
Порослих хмизом віщими
руками
у камінь врощує уста.

Він здавна врочить
всі мої дороги
від дотику землі
аж до дерев.
Росте шпориш із білої
тривоги
крізь камінь бруків
до людей.

А живоглаз у ноші
сірих стін
колісьми коливо кладе
на бруки.

Вінки сплітає із віків
чолові проростом
із муки.

Вмирають духи довгих
тіней.

Теплиться в стінах
охри слід.

Фата жасмину —
літній іній...

Живе мертвецьки
живопліт.

Обабіч мир
із каменю густого
розливсь на пранічний
палітрі.

Мене чаклун
зробив бізоном
чорним,
щоб живоглаз
не зглазив віку.

І я плетуся хмелем
диким
у клоччя фар і прерії
диму
і б'юсь об мурів мокрі
чола
із глин віків
чужого дива.

Біжу я в ніч благородну,
де впився вулиць
чорний джаз.
Тут все зажурено
ажурно,
й безжурно глазить
живоглаз.

Чаклун пестить
пустинний сон
близьким крилом
із околоту
і жне з очей гіркий
паслін,
з моїх очей —
скорбот роботу.

Обмаю мало мила
з ночі,
зола змива з очей
шпориш.

Злились бруси в шпалерні
очі
з-під вій загострених
горищ.

Там стосам скалки
колять час.
Там ринь зубів і жменя
лик.
Там гуж стягає
живоглаз.
Там світлом стогне
домовик.

Все живоглазом зглаzene
навіки,
повіки сохнуть цвітом
пижм.
Пожмакані вітри . . .
Кого зустріти?
Кому розлить з очей
шпорищ?

Потоком патока пливе
з коліс,
землистим пасмом
шин шипшин,
росте із вуст шпорищ
доріг,
вінок думок на лядах
вій.

Куди пливе мій цвіт?
жердель?
У попіл стернь чи поли
вікон! ?
Розбитий вітер
без вудил
щербить нащесерце
вишневі крики.

Кружляє пам'ять кружевом
тернослив.
Жовтіє в пригорщах
буркун,
а живоглаз у келесі
праночей
несе у сон гіркий
канун.

Там тало сонце
в гомін гички

через пирій в обруч
діжок.
Горіла біла зводів
мичка,
панахав гул із дул
кілок.

І жали трави кров
на крисах
із брил брилів на болі
брості.
Лилися китиці
на крики
і чад — на чаполоч
помостом.

Там плив шпориш
через толоку
толоченим дощем
у кручі вух.
Курай ламався на зойкі
звуки
і дуги куль — на руки
мук.

Палало полум'я
на жостір
з-під дека блях
у синьку лоз,
і пахла віхтем — призьби
постіль
і дум нездуманих
мороз.

Рипіли райдуги
сириці
в замісі пороху
і тіл.
І сливи падали
на глищі,
на шанці з криків,
частокіл.

Шпориш під гострими
шипамі
ніс хліб і сіль
назустріч ніг.
Пряжки маніжились
богами
і череп ріс
на повний зріст.

Мололась млосно
магара
в кітях остистих
паляниць,
стернисто пражилась
весна,
я ріс із піл катранних
птиць.

Там пахло предком
між тумани,
із-під ціпків
і торб могил.
У дзвонах пам'ять
поминалась
із рос забутих
просом днів.

Наперекір покореним
рукам
лились чарки у чари
дум,
і Дорошенко брів
сумний на спів.
Брела Самара бродом
буднів,
і вивсь із вій
солоний хміль.

А грейдер чоботом
будив
бубнявий белебень
прокази.
Я пив бузковосиній
дим
і ріс гільцем
для живоглаза.

Марксові відвідини храму Конфуція

Го Мо-ро

П'ятнадцятого жовтня, другого дня після того, як відзначено свято осіннього жертвоприношення Конфуцеві, цей останній та три його достойні учні — гордість його: Сн Хуой, Дзи Лу та Дзи Гун — жували в шанхайському храмі Конфуція холодне м'ясо з свинячої голови. В цю мить четверо молодих компрадорів,¹ несучи червоний лякований палянкін, підтюпцем убігли в храм. Дзи Лу, що побачив їх перший, до безтями розізвався. Він шпурнув палички, якими їв, і уже був зібрався рушити до новоприбулих, щоб перетнути їм шлях, як тут Конфуцій поспішно стримав його і промовив:

— Йо,² ай-я-яй! Видно, ти більше за мене кохаєшся в хоробрості, що й не тямив, що чиниш!

Дзи Лу нічого не лишалося, як угамувати свій гнів.

Конфуцій повернув голову і гукнув до Дзи Гуна, щоб той зійшов з помосту до залі та прийняв гостей. Коли червоний лякований палянкін поставили на землю перед священною залею храму, з нього вийшов європець з крабоподібним обличчям, борода та щоки якого геть чисто заросли волоссям.

Дзи Гун, простуючи назустріч та вітаючи гостя, запросив європейця завітати до залі храму. Четверо носіїв палянкіна й собі поперлися за ним. У залі всі дев'ятеро — гості та господарі — церемонно обмінялися поклонами.

Коли Конфуцій, перший назвавши своє ім'я, звернувся до прибулого гостя з проханням зробити те саме, щойно тоді виявилось, що цей крабоподібний бородач

¹ Компрадори — в докомуністичному Китаї торговельні посередники між китайськими й чужинецькими підприємцями.

² Йо — власне ім'я Дзи Лу.

був ніхто інший, як сам Карл Маркс. Тому, що ім'я його — Карл Маркс — останнім часом звучало довкруги дуже гучно, ще перед цією зустріччю впало воно і до вух Конфуція. Конфуцій завжди шанував достойних і відомих людей, був тим, хто кохається в науці. Ще за життя ритуали вивчав він у Лао Дзи,³ гру на лютні — у Ши Сяна,⁴ а музику — у Чан Хуна.⁵ Аби людина добре знала своє діло, тоді Конфуцій не тільки не хотів би образити її, а, навпаки, покірно схиливши голову, йшов до неї з проханням навчити його чогось з її ділянки. Тому ж то Конфуцій і був Конфуцієм — ніяк не подібним до нас, людей модерної епохи, які зачинають двері пізнання, не сприймають безлічі речей і вважають незнане за знане. Щойно Конфуцій почув, що новоприбулий гість — Маркс, він не втримався, щоб не вигукнути з отакої несподіваної втіхи:

— Ай-яй! Хіба ж це не щастя?! Завітав до нас друг з далеких сторін! Відвідини ваші, пане Марксе, — це для нас справді рідкісна подія, справді рідкісна! Ви ж, мабуть, прибули сюди, до мого скромного храму, з тим, щоб навчити мене чого небудь?

Тоді Маркс, без будь-якої ввічливости, заговорив. Розуміється, вся його балаканина була на ламаній мові південних варварів Китаю.⁶ Щоб зрозуміти цю мову, Конфуцій змушений був цілковито покластися на переклад носіїв палянкіна. Те, що говорив йому Конфуцій, Маркс також міг зрозуміти тільки через цих тлумачів.

— Я прибув сюди виключно для того, щоб дістати від вас вказівки, — сказав Маркс. — Наші доктрини поширилися уже й на ваш Китай, і я надіюсь, що тут, у вашому Китаї, їх можна буде застосувати в житті. Не так давно однак з'явилися такі, що стали твердити, немов би мої доктрини та ваші ідеї не тотожні і не сполучні, а тому, мовляв, у Китаї, де ваші ідеї переважають, можливости для здійснення моїх доктрин немає. Саме тому й прибув я сюди, щоб безпосередньо від вас дізнатися, в чому ж кінець-кінцем суть ваших ідей? Чим відрізняються вони від моїх? Нарешті, до якої міри відмінні во-

³ Перший великий китайський філософ.

⁴ Ши Сян — міністер музики князівства Лу, де жив і Конфуцій, в роки періоду Весни й Осені (722—481 до н. ери).

⁵ Чан Хун — вельможа, що жив у часи династії Чжоу (1122—256 до н. е.). Про його знання музики одначе нічого не відомо.

⁶ Китайці звали «варварами» всіх некитайців, включно з європейцями, американцями та меншинними народами Китаю.

ни від моїх доктрин? Я глибоко вірю в те, що в усіх цих питаннях ви зможете дати мені детальні настанови.

Вислухавши Маркса, Конфуцій спершу лише мовчки хитав головою на знак згоди і аж трохи згодом відповів:

— Мої ідеї — без жодної системи, бо, як вам відомо, чиста наука ще не існувала за моїх часів, і в логіці я нічого не тямлю. Якщо ж почати з того, щоб безсистемно викладати мої ідеї, то я потім і сам не зможу розібратися, де їхній початок, а де кінець. І я побоююсь, що ще, чого доброго, нашкоджу вашим щирим намірам. Тому, на мою думку, було б краще, якби спершу ви були такі ласкаві й виклали свої доктрини, а тоді вже я порівняю їх із своїми концепціями. Хоча ваші доктрини давно вже були принесені до Китаю, одначе в Китаї ще й досі не розуміють, що вони собою являють. А це тому, що жодної з ваших книг ще не перекладено на китайську мову!

— Що-о-о?! Ще жодної з моїх книг тут не переклали? А як же ж тоді пояснити те, що розмов про мої доктрини тут так багато, як хмар, зігнаних до купи подувом вітру?!

— Чув я, що, розмовляючи про ваші доктрини, можна обійтися і без ваших книжок. Вистачає тільки трохи підчитати японських та західніх журналів — і все! Хіба ж ні? Ви ж — люди модерної епохи!

Конфуцій умів бути зухвалим також, бо з цим запитом звернувся він до тих чотирьох носіїв-компрадорів.

Та ті люди модерної епохи видалися не такими вже безпорадними. Вони не переклали Марксові належно ці Конфуцієві слова. Їхній переклад звучав так:

— Тут одначе всі можуть читати ваші книги в оригіналі, навіть оці компрадори. Німецька мова та економічна наука у нас в Китаї досягла якнайвищого рівня розвитку.

Таким чином, і Маркса, і Конфуція ошукали ці четверо вчених компрадорів.

— О, це гаразд, гаразд, — зауважив Маркс. — Раз можуть читати книги в оригіналі, це вже добре.

— Така це радість, що ви сьогодні особисто завітали до мене. Та ви так поспішаєте, що мені не личить прохати вас виголосити доповідь, хоча запрошувати знаних чужинців виступати з доповідями — у нас тепер річ наймодніша. Але скажіть принаймні хоч щонебудь!

— Та гаразд уже, гаразд! — відповів Маркс. — Спершу скажу дещо про свої доктрини. Але насамперед мені конче треба викласти вам вихідну точку моїх кон-

цепцій. У відношенні до цього світу та людського життя вони повністю позитивні. Тобто, я відрізняюся від загалу релігійних мислителів, які дивляться на життя людини у всесвіті як на порожнечу, як на гріх. Оскільки ми існуємо в цьому світі, ми повинні шукати, яким саме способом можна зробити наше існування якнайщасливішим, яким чином можна узгіднити наш світ з нашим існуванням. Я перебуваю в цьому світі, говорю мовою цього світу. У цьому пункті я розходжуся з багатьма релігійними мислителями чи метафізиками. Про це я й хочу запитати вас: які ж у дійсності ваші думки порівняно з моїми? Якщо навіть у цих вихідних точках ми вже розходимося, то значить, що засадничо ми крокуємо двома різними шляхами і нам не буде потреби продовжувати оцю нашу розмову.

Тільки но Маркс скінчив говорити, як Дзи Лу, не чекаючи, доки Конфуцій відчинить рота, перший поспішив випалити:

— О, так! Мій учитель насправді людина, яка наголошує корисність доктрини збагачення мас; мій учитель надає якнайбільшої ваги матеріальному рівневі життя народу. Тому він і прорік: «Велика добродійність неба і землі — це життя»!

— Це вірно!

Аж тоді і Конфуцій вступив у розмову:

— Можна твердити, що наші вихідні точки зовсім тотожні. Проте, якщо ви хочете узгіднити сучасний світ з нашим існуванням, яким же саме мав би бути світ, в якому можна би було зробити наше існування якнайщасливішим? У вашій уяві напевно ж існує такий ідеальний світ. Який же він — оцей ваш ідеальний світ?

— Питаєте про мій ідеальний світ? Це добре! Це чудово! Ви дійсно поставили мені не погане питаннячко!

Маркс відразу повеселішав, очі його засвітилися незвичайним, але теплим блиском, а обидві руки погладжували бороду, що все задиралася догори, пнула на щоки.

— Багато людей вважає мене матеріялістом, — продовжував Маркс. — Всі вони дивляться на мене, як на хижого звіра, який дбає тільки про свій живіт і для якого ідеали не існують. Фактично ж я якраз такий, про якого ви питали: у мене є найвищий та найнедосяжніший ідеальний світ. Мабуть, відколи почалася історія, ідеаліста з ідеалами, більшими за мої, не було. Мій ідеальний світ — це наше існування отут, на землі, коли кожна людина, як і всі інші, зможе вільно й рівноправно роз-

вивати свої здібності; коли чисто всі люди зможуть щосили трудитися, але не очікуватимуть винагороди; коли чисто всі люди зможуть мати запоруку життя і не журитимуться голодом чи холодом. Це — так зване комуністичне суспільство, в якому «від кожного по змозі, кожному за потребою». Якби таке суспільство стало дійсністю, то хіба б це не означало, що на землі побудовано рай?

— Ага, а правда! — Цим разом навіть статечний Конфуцій не втримався, щоб схвально не заплескати в долоні. — Браво! Це ваше ідеальне суспільство та мій світ Великої Гармонії⁷ злилися, хоч ми цього й не планували заздалегідь. Дозвольте мені процитувати вам з пам'яті уривок з одного мого старого твору: «Коли Великий Дао⁸ перебуває в стані діяльності, дух громадськості, дух колективізму панує у Піднебесній. Доброчесні та талановиті люди обіймають урядові посади, існує довір'я до сказаного, плекається дух згоди. Тому люди ставляться, як до рідних, не тільки до своєї власної рідні, а й до інших; вони трактують, як синів, не тільки своїх власних синів, а й дітей інших; старі та кволі мають притулок, в якому доживають свого віку; дорослі й здорові мають працю; діти забезпечені всім потрібним для росту й розвитку; сиріт, удівців, удів та непрацевдатних утримують і доглядають; у чоловіків — свої обов'язки; у жінок — свій домашній затишок. Щодо добра, то люди не люблять викидати його на смітник, але їм також і немає потреби зберігати його в своїх коморах; щодо енергії, то люди не люблять витрачати її, але їм також і немає потреби витрачати енергію на самих себе. Через це всілякі змови провалюються в зародку; розбійники й злодії, бунтарі й бандити позбавлені можливості для діяльності, а тому люди не замикають воріт. Оце те, що зветься Великою Гармонією». Хіба ж вона не цілковито тотожна з вашим ідеальним світом?

Протяжним голосом продеклямував Конфуцій цей уривок з свого твору, яким він дуже пишався. Коли він дійшов до речень — «Щодо добра, то люди не люблять

⁷ Велика Гармонія — ідеальний стан у суспільстві, золотий вік у цілому світі, згідно з конфуціянським вченням. Див. далі в тексті, як сам Конфуцій пояснює цей стан Великої Гармонії в світі.

⁸ Дао — дослівно «шлях, дорога». Коли у філософії даоїзму Дао — це аморфний «бог», сила, що рухає всім у всесвіті, то в конфуціянській філософії Дао — ідеальний стан згоди в країні: панує мир між правителем та його підвладними, злагода між братами, злагода у подружжі, пошана до старших, до батьків і т. п.

викидати його на смітник, але їм також і немає потреби зберігати його в своїх коморах; щодо енергії, то люди не люблять витратити її, але їм також і немає потреби витратити енергію на самих себе», — Конфуцій, на знак вдовolenня, особливо захитав головою, зраджуючи цим надмірне самозахоплення, самозакохання.

Маркс однак не виявив ніякогисінького захоплення! Здавалося, він не вважав аж такими важливими слова Конфуція. У ту хвилину Конфуцій, очевидно, щонайменше виглядав в очах Маркса «утопійним соціалістом». Тому, немов би стоячи на ораторській трибуні і виголошуючи промову, Маркс сам знову повів мову про свої принципи:

— Одначе ж... — Після цього крутого сполучника Маркс підкреслено сказав: — Мій ідеалізм відрізняється від ідеалізму деяких утопістів. Мій ідеалізм — не фікція, під якою немає основи. У той же час — це ідеалізм, до котрого одним кроком не доплигнеш. Перш за все маємо досвід історії про те, що існує можливість повільного розвитку суспільної власности. Потім поступово зростаюче багатство поволі концентрується в руках меншости. Це приводить до того, що в суспільстві з'являються недоліки: злидні й нестатки. Суспільство тоді кипить у вічній боротьбі і жодного мирного дня у нім немає.

— Ой, правда, правда! — Конфуцій ще як слід не витверезився від самозахоплення. Він тільки те й робив, що схвально хитав головою. — Ще колись давно, в минулому, я прорік: «Не журімся нестатками, а журімся нерівністю; не журімся злиднями, а журімся неспокоєм серед народу».

Конфуцієві слова ще брєніли в повітрі, як Маркс почав йому перечити:

— Не вірно, не вірно! Наші погляди в дійсності відмінні, а не тотожні. Мене турбують як злидні, так і неспокій. Ви мусите збагнути, що при нестатках рівности бути не може; якщо ж у країні злидні, вони — коріння неспокою. Тому хоч я і противник концентрації приватної власности, я однак не тільки не перечу проти зростання власности, а й з усіх сил намагаюся сприяти цьому. Тому ми й пропагуємо прикладення всіх сил до скасування приватного багатства, але в той же час ми намагаємося робити все, щоб сприяти зростанню суспільного багатства. Коли воно зроте, всі матимуть змогу мати уділ у ньому, насолоджуватися ним разом з іншими. Щойно після того всі люди зможуть спокійно й однодушно, рівноправно й самовіддано розвивати свої таланти, плекати свою

особистість. Русійною силою цих зусиль, нема що й казати, є пролетаріят або люди, що стоять за скасування приватної власности. Ці зусилля спочатку наберуть форми держави, як одиниці, яка потім розвинеться в інтернаціональну одиницю. Якщо буде отакий прогрес, рух вперед, то всі зможуть цілком задовольнити свої потреби, як матеріяльні, так і духові, і аж тоді людське існування зможе стати якнайщасливішим. Отже, мій ідеалізм має певні, окреслені ступні розвитку, має стійкі, позитивні докази.

— Правда, правда! — Конфуцій, як і раніше, схвально хитав головою і вів своє. — А ще прорік був я таке: «Що ж торкається мас, то правитель мусить збагатити їх; а збагативши — просвітити їх». Я теж казав: «Якщо харчів вдосталь, якщо війська для оборони країни вдосталь, то люди матимуть довір'я до свого правителя». Це мали б бути принципи для зразкового урядування країною. (Дійшовши до цього місця, Конфуцій звернувся до Дзи Гуна: «Пригадується мені, що ці слова говорив я тобі, чи ж не так?» Дзи Гун тільки схвально закивав головою). І ще я висловився був так: «Для того, щоб з'явився справжній правитель, має проминути ціле покоління. Лише тоді настане доба гуманности». Казав я також, що «Князівство Ці, якби настала в ній якась одна-єдина зміна, могло б наблизитися до князівства Лу,⁹ а князівство Лу, якби настала в ній якась єдина зміна, наблизилося б до стану, при якому практикується Великий Дао». Я також говорив: «Той, хто хоче показати Піднебесній свою світлу чесноту, спершу має справедливо правити своїм власним князівством!» Пошана до матеріяльного — це, засадничо, традиційна концепція у нашому Китаї. Книга «Хун Фань»,¹⁰ трактуючи про вісім способів зразкового управління державою, ставить на перше місце економіку. Гуань Дзи¹¹ теж казав: «Якщо в житницях повно зерна, люди дотримуються обрядів та відзначають свята; якщо люди добре одягнені та ситі подостатком, во-

⁹ Лу — батьківщина Конфуція. Це князівство в традиційній китайській історії завжди вважалося зразковим: у ньому переважали гуманність, доброчесність, справедливість.

¹⁰ «Хун Фань» («Великий Плян») — назва однієї з частин класичної «Книги Історії» («Шу Дзи»). Остання — це збірка промов та повчань у високоморальному дусі правителів, князів та міністрів, починаючи з сивої давнини і кінчаючи першим трьохстоліттям династії Чжоу (1122-256 рр. до н. е.).

¹¹ Гуань Дзи (власне ім'я Гуань Чжун) — філософ та державний діяч стародавнього Китаю, якому традиція приписує авторство книги «Гуань Дзи» (коло 300 року до н. е.) — найпершого китайського економічного трактату.

ни бачать різницю між славою й ганьбою». Тому мої ідеї, як також і традиційні концепції моєї батьківщини, по суті такі ж, як і ваші, пане Марксе: завжди слід перш за все збільшувати багатство й власність, а вже потім ділити їх порівну між усіма. Через це я і кажу: «Щодо добра, то люди не люблять викидати його на смітник, але їм також і немає потреби зберігати його в своїх коморах». На крамарів я завжди дивився з погордою. Тільки оцей мій учень (вчитель знову повернув голову і вказав на Дзи Гуна) ніколи не хоче послухати мене: я повсякчас товчу йому, щоб припинив займатися торгівлею, а він уперто й навмисне не слухається. Треба одначе сказати, що він таки знає, як збити капітальчик! Ви повинні зрозуміти, пане Марксе, що в час нашого життя чиста наука ще не була винайдена, і тому наш спосіб виробництва теж був дуже примітивний. У сфері обмеженого потенціалу економіки, в епоху нестач ми тільки могли пропагувати заощадження та оццадність. Це все було спричинене тією нашою епохою. Проте я вважаю, що навіть і тепер — хіба ж не важлива річ — оццадність? У час, коли навіть рижу не вистачає на всіх, у жодному разі не можна дозволяти меншості споживати такі делікатеси, як морські слизняки та акулині поплавці.¹²

— От власне ж, що так! — Аж тепер Маркс і собі розчулився й почав зідхати: — Не думалося мені, що дві тисячі років тому на далекому-далекому Сході вже існували ви — такий старий мій товариш! Ваші погляди цілком тотожні з моїми! Як же можуть деякі люди твердити, що наші ідеї несполучні, що мої ідеї не пасують до китайського середовища, та що, отже, мої концепції не можуть, мовляв, бути здійснені в Китаї?!

— О-ох! — раптом протяжно зідхнув Конфуцій у цю мить. Це його зідхання справді було протяжне: таке довге, що всі його почуття, придушені в серці понад дві тисячі років, нараз вирвалися з нього назовні. — О-ох! — протяжно зідхаючи, Конфуцій продовжував: — Де там вони здібні запровадити в життя ваші ідеї! Навіть я, та й то ж уже більше, ніж дві тисячі років, жую отут оце холодне м'ясо з свинячої голови!¹³

¹² Морські слизняки та акулині поплавці — це найкращі ласощі для китайців. Отже, це не вжито з іронією, як могло б декому здаватися.

¹³ Це можна інтерпретувати як занедбання китайцями культу Конфуція, особливо в часи «першої культурної революції» в Китаї, що почалася в 1919 році і продовжувалася в двадцяти-тридцять роки: йому «жертвують» всього-навсього якусь свинячу голову, та ще й холодно!

— Щ-о-о . . ? Ви хочете сказати, що китайці не спроможні здійснити ваших ідей?

— Де вже там говорити про їх здійснення! Хоч би всього-лиш-навсього люди змогли збагнути, що ті, що вірять у вас, не можуть виступати проти мене, а ті, що вірять у мене, не можуть виступати проти вас — і то вже було б добре!

— Ой, якщо так, тоді я хочу . . .

— Хочете що . . ?

— Хочу повертатися додому, до своєї старої . . .

Тут, якби Конфуцій справді був таким, яким він виглядає в очах неоконфуціянців, він би напевно розлютився і став би ганити, як хижого звіра, оцього Маркса, який згадав про свою жінку. Однак всі почуття, що їх звичайні смертні не спроможні стримати, мудреці тримають загнuzданими. А наш Конфуцій же — мудрець. Він не тільки не став картати Маркса, а, навпаки, з неприхованою заздрістю поцікавився:

— Так у вас, пане Марксе, виходить, є і жінка?

— А то чому ж би я її не мав? У моєї старої — той же шлях, ті ж ідеали, що і в мене. На додачу, вона ще й вродлива!

Маркс, у якого не виявилось ні краплі чемности, як тільки згадав про свою жінку, так і роздув, у дійсності, як ідеальні, свої принципи, і розхвалив свою жінку, теж, очевидно, вважаючи її ідеальною.

Побачивши, як Маркс пишався своєю дружиною, учитель сумно зідхнув:

— Усі чоловіки мають жінок. Один тільки я не маю!

У Дзи Гуна вже цілий день свербів кінчик язика: він негайно поспішив перебити Конфуцієві мову:

— У цілому світі — всюди самі жінки! Чого б ото вам, учителю, журитися, що у вас немає жінки?

Дзи Гун не посоромився, що серед усіх учнів Конфуція він був єдиним сильним логіком. Він змінив стару приказку й примусив Конфуція засміятися.

Той, хто не збагнув тонкості сказаного, був тільки Маркс. Поцікавившись, він довідався, що Конфуцій добровільно розійшовся з своєю дружиною. Маркс відчував, що Конфуцій був такою людиною, що чим більше ти перебуваєш з ним, тим цікавішим він стає.

Звертаючись до Маркса, Конфуцій продовжував:

— Щодо людей старшого віку, то я ставлюся до чужих старих людей так, як і до своїх рідних; щодо дітей,

то я ставлюся до чужих дітей так же, як і до своїх власних; що ж до жінок, то я трактую чужих жінок теж, як своїх власних. Отже, ваша жінка — також і моя жінка!

Почувши таке, Маркс настільки перелякався, що голосно вигукнув:

— Дозвольте, пане Конфуцію! Я пропагую ділитися тільки власністю, а ви відверто пропагуєте ділитися жінками! Ваші ідеї куди небезпечніші, ніж мої! Добре, я вже більше не наслідуюсь дратувати вас!

Сказавши це, Маркс поспішив гукнути своїх чотирьох компраторів-носіїв палянків і квапливо зібрався втікати з поля бою. Так, немов би мав уже зараз ділитися з Конфунцієм своєю старою, яку залишив в Європі!

Четверо — учитель та його учні — стояли посеред залі храму. Побачивши, що Марксів палянків уже винесли з західних воріт храму, Єн Хуой, який з самого початку й до кінця був немов ошелешений, нарешті заговорив:

— Про те, чи Досконала Людина¹⁴ мудра, чи дурна, судять по єдиному її слові. Наш учитель сьогодні — це не вчитель минулих днів. Що за безглузді речі він говорив!? Ай-я-я!

— Те, що говорив я перед цим, було тільки фарсом і більш нічим! — Конфуцій голосно зареготав, відповідаючи своєму учневі на те.

Тоді слідом за ним почали реготати усі. Посміявшись, всі четверо повернулися до роґожі з трапезою і знову взялися жувати те саме холодне м'ясо з свинячої голови.

17 листопада 1925

¹⁴ Досконала Людина — у конфуціянській філософії це чемний та справедливий джентлмен, який завжди робить все, як належить, як того вимагають ритуали зразкової поведінки людини.

Гуо Мо-ро — визначний поет, письменник, та культурно-політичний діяч КНР. Справжнє ім'я його — Гуо Кай-чен. В УРСР ім'я його добре відоме в антифонетичній російській транскрипції — «Го Мо-жо». Гуо Мо-ро народився в 1892 році у провінції Сичуань, у верхів'ях Блакитної ріки (Янцзи-цзян), що витікає з Тибетського нагір'я. В Японії він спочатку вивчав археологію, а потім — медицину. Також вивчав марксизм, цікавився західньою літературою, зокрема німецькими та англійськими поетами-романтиками. Між іншим, Гуо Мо-ро переклав на китайську мову Шевченків «Заповіт».

У 1920 році Гуо заснував літературно-видавниче товариство «Творчість». У ці роки писав вірші, оповідання, повісті, драми, досліджував китайську історію. У 1925—27 роках був деканом школи літератури при університеті ім. Сунь Ят-сена в Кантоні. Проте в останній, комуністичний період своєї творчости Гуо Мо-ро відомий як найвизначніший сучасний поет Китаю. Одночасно він — президент Академії наук КНР, президент Всекитайської федерації працівників літератури та мистецтва, віцепрем'єр КНР (1949—54). У партію вступив уже після приходу китайських комуністів до влади (здається, в кінці п'ятдесятих років). Цікаво, що коли в КНР почалася сучасна «культурна революція», Гуо змушений був оголосити «безвартісними» всі свої твори й публічно зректися їх — в тому числі, ясна річ, і перекладеної тут нами сатири.

Стукіт у двері

Мао Дунь

Стук-стук!

Я схопився, пробуджений якимось легеньким стукотом у двері. «Хто б це міг бути»? — дивувався я. Притуливши вухо до дверей, я припишк, напружуючи слух. За дверима панувала тиша. Електрична лямпка над головою кидала блідожовте світло на моє заспане обличчя. Паперові шибки та сітка від комарів лишалися такими ж нерухожими, як і перед цим.

Перевернувшись на другий бік, я задрімав і вже ось-ось мав знову міцно заснути, як раптом той звук вдруге пробудив мене. Крім легенького стукоту — стук-стук — цим разом вчулися мені і голосні звуки — «гу-у-гу-у!» Чи це лютий рев північного вітру, а чи, може, це витвір «людської» свідомості? Я не міг вирішити, що це було. Та кров закипіла в моїх жилах, і мені здалося, немов би я вилетів, як на крилах, з хати і, скочивши північному вітрові на хребта, полинув з ним ген-ген аж до безмежних небес!

Одначе ті голосні звуки знову стали невиразними, глухими, а далі й зовсім завмерли. Після такої зміни залишається тільки порожнеча самотності. Тільки оця порожнеча й спричинила те, що мені вчулися отакі голосні звуки! Я беззвучно засміявся і зрозумів, що мене ошукано.

З широко відкритими очима, зосереджено заглибився я у думки-спогади. Безліч облич, з'являючись то тут, то там, затанцювали перед моїми очима. Безліч людських голосів, галасливо сперечаючись, пронизували мої вуха. Та раптом все вщухло, і легенькі звуки, як і перед тим, донеслися від вікна: стук-стук! Здавалося, немов би хтось стукав у двері.

«Хто там? Що вам потрібно?» — не в силі більше витримати, нетерпляче вигукнув я. Однак відповіді не було.

Я вилучив світло. За вікном, на темносиньому небі, кількома цятками блищали холодні зорі. В отаку північ, подумав я, ніхто не може прийти до мене та стукати в двері. А якщо б і насправді за дверима хтось був, то це напевно якась безглузда людина: отак збудити чоловіка та ще й не відповідати!

Та оці мої міркування обірвало цього разу якесь гримання за дверима. Звичайно, це не був гуркіт, схожий на далекий грім, що його видають хмари комарів. Комарі, правда, ще були, але вони поховалися по темних закутках і вже давним-давно втратили здібність творити свої громоподібні симфонії. Я теж ясно усвідомлював собі, що це не справжній грім, котрому ще було зарано гриміти. Перевернувшись під ватяною ковдрою, я притиснув ліве вухо до подушки, щоб краще чути правим, і прислухався. У душі я підозрівав, що цей гуркіт — лише витвір моїх власних вух. Та зненацька знову почув я — стук-стук!

Цей стукіт, що пролунав уже втретє, винятково лунко рознісся в холодному повітрі, несучи в собі якусь нотку суму. Будь-що-будь, а я вже не міг більше витримати. Зірвавшись з ліжка, я навстіж розчинив двері і визирнув надвір.

Нікогісінько там не було. Серповидний місяць кидав кволе холодне проміння на ставок. Вишневі дерева, що вишикувалися понад ставом, стояли оголені в крижаному холодному повітрі, злегка погойдуючись.

Нікогісінько там не було. Лише чорний пес плазував на порозі. Скосивши голову набік, він, здавалося, теж до чогось прислухався. А потім, немов би зніяковівши, похилив голову і повільно поплентався попід піддашшям. Сховавши писок у волохату шию, він зіщулився в клубок.

На якусь мить я відчув жалість до цього сіромахи, хоч і гнівний докір промайнув у моїх думках. Так це ти, істото? ! А ти ж умієш гавкати на звуки і на тіні! Ти подібна до тих лихих людей, що своїми дивними ділами, порушивши спокій інших, пробудивши їх зо сну, лишаш їм вкінці саму лиш порожнечу...

Переклад з китайської Лідії Голубничої

Туман

Мао Дунь

Туман оповив ланцюг гірських вершин, що вишикувалися якраз проти мого заднього вікна. Я ще не знаю, як ці гори звуться. В першу ж ніч по прибутті сюди я помітив світло на шпилі найвищої гори. Воно скидалося на корону, пишно оздоблену діамантами. У той час у моєму будинку електрики ще не було. Щовечора сидів я мовчки в темряві, застигши поглядом на цьому клаптику світла в порожнечі неба. Мені пригадувалися казки, читані в дитинстві. І справді! Симетрично уложене трьома ярусами вогненне коло різко виділялося на темному тлі верхівок гір і хоч-не-хоч викликало якісь несусвітні роздуми.

Та поглянеш на ці вершини вдень — вони звичайнісінькі: шеренга з п'яти-шести шпилів, майже однакових по своїй висоті. Лиш на одному, крайньому від заходу, шпилі шапкою товпилися будиночки. Решту вершин покривали тільки дерева. На найбільшій серед них лисіла ще велика гола земляна брила, що скидалася на лисину на людській голові. Тепер, як і завжди, ранковий туман покривав усе. Навіть електричний стовп, що стояв недалеко, так занурився в туман, що й сліду його не лишилося.

Поволі соняшні промені виповзли з густого туману. Але і те сонце — теж таке жалюгідне! Проміння його було зовсім бліде та кволе. А далі й воно сховалося, зникло, давши волю білому, безмежному, густому туманові проковтнути все, обволокти цілий світ.

Проклинаю цей туман, що стирає все з лиця землі! Ненавиджу я також, цілком природно, і холодний вітер, і крижаний сніг. Та в порінянні з туманом волюю я і вітер, і сніг. Аби не туман! Холодні вітри й крижані сніги здатні знищити людину; та вони також підострожують її до діяльності, до боротьби. А туман? Він тіль-

ки навіває смуток, робить людину кволою, пригніченою. В такі хвилини відчуваєшся так, немов загруз у багні: всім серцем хочеш вирватися з нього, але немає сил, немає на що обіпертися!

Десь перед полуднем туман перетворюється на дрібну мжичку, яка фіранкою безперестанно зависає за вікном. На віддалі двох-трьох сажнів видно тільки клапти молочнобілих хмар, які, як і раніше, обкутують усе. Тільки й того, що це не туман, та й годі! Безвітряно. Зів'ялі стебла лотоса в ставку перед ганком починають раптом поривчасто гойдатися, а далі іскристо-червоний короп прудко підскочить, розсікши застиглу, немов смерть, водяну гладінь.

Не знаю, чи така незразкова поведінка коропа, бува, не спричинена тим, що не витримав і він гнітючого смутку, депресії. Що ж до мене, то раз немає ясного сонця, я волю радше буйного вітру та сильної зливи. До нестями нестерпна мені оця сльота — наслідниця гнітючого туману, що без упину фіранкою зависає за вікном.

Переклад з китайської Лідії Голубничої

ПРО АВТОРА

Мао Дунь — відомий китайський прозаїк (справжнє ім'я Шень Єнь-бін), який тепер перебуває в КНР. Народився він 1896 року в приморській провінції південно-східного Китаю — Чжецзян. З 1920 року — редактор літературного журналу «Сяошуюебао» («Місячник новель»), в якому й почав друкуватися в 1927—28 роках. Мао Дунь вивчав західню літературу (Діккенс, Золя, Мопсан), а також російську (Чехов, Толстой). Хоча в 1930-і роки був членом і активним діячем заснованої Лу Сінем Ліги лівих письменників Китаю, членом компартії ніколи не став. Вже в 1920-і роки комуністи критикували Мао Дуня за дрібнобуржуазне занепадництво. Типова для нього літературна форма — роман, а таких як перекладені нами, новельок у нього мало. Найвидатніші з його романів — «Веселка» (1930), «Перед світанком» та інші.

З 1949 року Мао Дунь — міністер культури КНР і голова Спілки китайських письменників. Критикований він був партійцями-письменниками за те, що, мовляв, як і Гуо Мо-ро, наголошував лише мистецьку форму в своїх творах, а не зміст.

Вечори п'янкх весняних вітрів

Юй Да-фу

I

У Шанхаї я прожив без діла півроку. Бувши безробітним, я мусів тричі міняти квартиру. Спочатку мешкав у південній частині вулиці Дзінаньси, у вільній в'язниці, подібній до пташиної клітки, в яку сонце ніколи не заглядало. Мешканці цієї тюрми, за винятком кількох злих кравців, що виглядали бандитами чи злодіями, були жалюгідні невідомі літератори. Тому й прозвав я в той час це місце — *Yellow Grub Street*.* Я прожив місяць на цій вулиці, як раптом підскочила плата за квартиру. Мені нічого не лишалося, як зібрати свої потріпані книги й перенестися до вже знайомого мені заїзду по сусідству з Павільйоном Коней-Скакунів. Коли потім і в цьому місці мені довелося пережити всілякі неприємності, я мусів вибратися й звідти. На вулиці Денто, що була на північному березі переправи Вайбай, у злидарських нетрях проти алеї Рисінь, я знайшов собі малесеньку кімнату, куди й перенісся.

Ряди будиночків на вулиці Денто були, від землі до самого даху, тільки десь понад десять стіп заввишки. Кімнатка на верхньому поверсі, в якій я оселився, була нестерпно низька. Якщо випростатися на весь зріст, то руками можна було б проткнути чорну, закіптявлену стелю. Коли з вузької вулиці ввійдеш у двері будиночка, то відразу опиняєшся в кімнаті господаря. Коли ж поміж купами лахміття, консервних банок, пляшок та старого залізного знаряддя боком просунутися на два кроки вперед, знайдеш приставлену до стіни драбину, з якої випало кілька щаблів. Приставивши цю драбину до темної діри вгорі, шириною з два аршини, можна піднятися на верхній поверх. Цей темнючий поверх-горлице, в якому й котам було б тісно, господар перегородив був на дві кри-

* Вулиця в Лондоні, на якій жили бідні літератори.

хітні кімнатки. В кімнатці з зовнішнього боку цього горища жила робітниця з цигаркової фабрики. Крихітна кімнатка, яку винайняв я, була при вході до драбини. Тому що мешканець зовнішньої кімнатки мав входити й виходити через мою комірчину, місячна плата на неї була на декілька гривеників менша, ніж плата за зовнішню кімнатку.

Мій господар був згорблений старий чоловік, якому стукнуло десь понад п'ять десятків літ. Його жовте обличчя відбивало темним полиском. Одне око було в нього велике, друге — маленьке. Вилиці високі, а в зморшки чола та щік в'їлася сажа, яку, здавалося, не можна було відмити, навіть якби вмиватися й щоранку. Щодня він вставав о восьмій або дев'ятій. Відкашлявшись, виходив з дому, несучи на плечах коромисло з двома бамбуковими кошиками. Повертався о третій або четвертій по полудні, несучи на плечах, як і вранці, ті ж порожні бамбукові кошики. Часом, коли він повертався з вантажем, кошики були наповнені якимось лахміттям, поламаним залізяччям, пляшками. У такий вечір він неодмінно йшов купити собі вина. П'ючи, він сидів сам-один на краю ліжка і, закривши очі, лаявся якимись словами, які не можна було розібрати.

Вперше я зустрівся з своєю сусідкою по горищу по полудні в той же день, коли туди перебрався. О п'ятій годині, коли ясний весняний день уже ось-ось мав кінчитися, я засвітив свічку і тихо розкладав свої потріпані книжки, які щойно переніс із заїзду, в якому раніше мешкав. Спершу я склав їх у два стоси: один менший, другий більший. Потім на більшу купу книжок поклав два старі розмальовані мольберти. Тому що я спродав був усі свої меблі, ця купа книжок з мольбертами вдень служила мені письмовим столом, а ввечорі могла служити постільлю. Поклавши мольбертні дошки, я всівся на меншій купці книжок, лицем до цього «столика», а спиною до отвору для драбини, і запалив цигарку. Я курих, втупившись відсутнім, заціпенілим поглядом у світло свічки, що стояла на столику. Нараз почулося шарудіння коло драбини. Я повернув голову і глянув у тому напрямі, та побачив тільки свою власну, дуже побільшену тінь. Поза цим я більше нічогосінько не міг розгледіти. Та мій слух чітко казав мені: «Хтось лізе нагору». Впродовж кількох секунд я впливався очима в темноту, і аж тоді кругле бліде обличчя та наполовину ще схована в отворі до драбини тонка дівова постать постали перед моїми очима. Щойно побачивши її, я відразу збагнув, що це й є моя сусідка з суміжної комірчини. Бож коли я прийшов сюди наймати квар-

тиру, старий господар повідомив мене, що в будинку, крім нього, живе нагорі ще тільки одна робітниця. Мені сподобалося те, що плата за помешкання була низькою та що поза цією робітницею в будинку не було ні жінок, ні дітей. Тому я відразу й винайняв цю квартиру.

Коли моя сусідка зійшла наверх з драбини, я підвівся і, кивнувши до неї головою на знак привітання, мовив:

— Даруйте, я щойно сьогодні сюди перебрався. Може, пізніше я попрошу вас познайомити мене з цим житлом...

Вислухавши мене, вона нічого не відповіла. Тільки, кинувши на мене глибокий погляд своїх великих, чорних-пречорних очей, підійшла до своїх дверей і, відімкнувши замок, зникла за дверима. Отак я з нею побачився тільки один раз, але, не знаю чому, відчув, що ця дівчина викликає до себе жаль і співчуття. Її високе чоло, бліде овальне обличчя, худенька невисока постать — все, здавалося, вказувало на це. Одначе в той час мене загризали свої власні життєві турботи, і мені не було коли розчулюватися над цією дівчиною-робітницею, яка зрештою ще й не була безробітною. Через кілька хвилин, як вона зникла за дверима своєї кімнати, я знову нерухомо сидів на тій меншій купці книжок і дивився на світло свічки.

Я прожив у цих злидарських нетрях щось уже понад тиждень. Щоранку, о сьомій годині, моя сусідка йшла до праці і поверталася ввечері після шостої. І завжди вона бачила тільки те, що я сидів на своїй купці книжок, відсутньо і зацікавлено втупившись у свічку або у газову лампу. Мабуть, моя така безглузда, а може й не така вже безглузда, зацікавленість поза збудила в неї цікавість. Одного дня, коли вона, повернувшись з праці, зійшла наверх, я, як і в той перший день нашої зустрічі, підвівся, щоб дати їй дорогу пройти до своїх дверей. Вона підійшла й раптом спинилася коло мене. Зиркнувши на мене, вона спитала, раз-у-раз спиняючись, немов би боялася чогось:

— Що то за книги ви тут щодня читаете? — Вона розмовляла м'якою говіркою місцевости Сучжоу, а почуття, яке лишалося після того, як почувеш таку говірку, нічим не можна описати. Тому я був у стані тільки перекладати в умі її діалект на загальнозрозумілу мову.

Почувши її запитання, я почервонів. А це тому, що коли я день-у-день заціпеніло сидів там, хоч і розкладені були передо мною кілька закордонних книжок, фактично в голові моїй панував такий хаос, що я не міг прочитати жодного рядка з тих книжок. Час від часу, черпаючи з скарбниці своєї уяви, я тільки креслив дивовижні фігурки поміж рядками книг. А часом я тільки перегортав сто-

рінки і розглядав ілюстрації в книгах, а з тих ілюстрацій виводив собі якісь далекі від дійсности ілюзії. Правда, через безсоння та поганій харч моє здоров'я в той час виявляло вже симптоми хвороби. Крім того, моя єдина власність — довгий ватяний халат — вже так порвався, що далі нікуди, і вдень я не міг вийти на вулицю. У кімнату ж жоден промінчик світла не доходив, так що і вдень, і ввечері треба було світити газову лампу або свічку. Тому не тільки моє здоров'я в цілому не було таке, як здоров'я пересічних людей, а навіть мій зір та ноги теж почали помітно слабнути. Перебуваючи в такому стані, як же мені було не червоніти, почувши це її питання? Тому я невиразно буркнув, відповідаючи їй:

— Я не читаю, але сидіти безглуздо, по-дурному, нічого не роблячи, виглядало б напевне погано. Тому я й розіклав ці книжки перед собою.

Вислухавши мене, вона знову кинула на мене глибокий погляд і з витглядом, який вказував на те, що це їй все невтямки, як і раніше це робила, пішла до себе в кімнату.

Якщо ж сказати, однак, що впродовж тих кількох днів я зовсім не шукав роботи чи зовсім нічого не робив, це було б не так. Часом голова моя трішечки прояснювалась, і я був у стані перекласти кілька англійських та французьких віршів, як і кілька німецьких новельок, кожна з яких нараховувала по кілька тисяч слів. Вечорами, коли всі спали, я беззвучно виходив з дому, щоб кинути до поштової скриньки ці переклади, пересилаючи їх до різних видавництв. Тому що в той час мої надії на те, щоб дістати працю в якихось інших ділянках давним-давно вже були цілком розбиті, лишалося тільки це поле, на яке я ще міг с'як-так розраховувати, покладаючися на свій ще не зовсім всохлий мозок. У випадку, коли б я влучив у смаки панів редакторів і вони помістили б мої переклади в своїх журналах, я легко міг би здобути кількодолларовий гонорар. Відтоді, як я перенісся на вулицю Денто, себто відтоді, коли моя сусідка вперше розмовляла зо мною, я вже розсилав отакі переклади тричотири рази.

II

Коли живеш у неймовірно похмурому інтернаціональному сетлменті Шанхаю, не легко відчувати зміни пір року та перебіг днів. Після того, як я перенісся в ці злидарські нетрі на вулиці Денто, я відчував, що мій подрааний халат важчав і робився теплішим з дня на день. Тому я подумав: «Здається, весна вже давно наступила!»

Але я, кому дуже було ніяково за свої порожні кишені, не міг нікуди вибратися на природу, а днями й ночами тільки заціпеніло просиджував при світлі лампи у тій темній кімнатці. Одного дня, здається, десь пополудні, коли я отак сидів, моя сусідка по горщику раптом зійшла нагору, тримаючи в руках два пакунки, загорнуті в газетний папір. Коли я підвівся, щоб дати їй пройти, вона поклала один пакунок на мій столик із книжок, кажучи:

— Тут пиріжки з виноградним повидлом... Будь ласка, схойайте їх, а завтра з'їсте. Крім того, я ще тут маю пакунок з бананами. Ходімо, прошу вас, до моєї кімнати і з'їмо їх!

Я потримав їй пакунок, а вона відчинила двері й запросила мене ввійти. Проживши разом на горіщі понад десять днів, вона, здається, вже вірила, що я був порядним чоловіком. Я бачив, що вираз сумніву й страху, який був вплив на її обличчя при нашій першій зустрічі, уже зовсім зник. Тільки після того, як я ввійшов до її кімнати, я помітив, що ще не осмеркло. В її кімнатці було віконце, що виходило на південь, і проміння сонця ще проникало через це вікно, освітлюючи крихітну кімнату: ліжко, складене з двох дощок; столик, покритий чорним лаком; скриня і круглий дзиглик. Хоча над ліжком не було завіси, на ньому були складені два чисті зелені покривала. На столику лежала чужоземна залізна коробочка, мабуть, з її гребінцем, шпильками та іншими подібними речами, потрібними для зачіски. На цій залізній коробочці було вже безліч масних плям. Вона забрала з круглого дзиглика зношену ватяну куртку й полотняні грубі шаравари й запросила мене сісти. Від такої несподіваної гостинності мені стало ніяково. Тому я заговорив до неї:

— Ми ж фактично живемо в одному місці. То навіть ви так панькаєтеся зі мною?

— Я зовсім не панькаюся з вами! Але я почувуюся ніяково, коли ви щодня, як я повертаюся додому, встаєте й даєте мені дорогу.

По цій розмові вона відкрила пакунок з бананами й почастивала мене. Взяла й собі одного і, вмовившись на ліжку, їла й розпитувала мене:

— Чого ви тільки й знаєте, що сидите вдома, а не вийдете пошукати собі роботи?

— Я сам спочатку думав про це, але де тільки я не шукав, а праці знайти не зміг.

— Чи є у вас друзі?

— Друзі то є, але коли настають часи, як оце тепер, вони не зустрічаються зі мною.

— Чи ви десь вчилися?

— Я вчився кілька років в чужинецькій школі.

— А звідки ви? Чого не повертаєтеся додому?

Коли вона запитала це, я відразу відчув свій власний стан, побачив себе в ньому. Тому що від минулого року я день-у-день переживав усе більшу душевну депресію, я майже забув такі поняття, як «хто я», «в яких умовах я живу», «чи сумно, чи весело мені на серці?» Її запитання спричинилося до того, що я наново почав роздумувати над своїми труднощами, які я переносив останнього півроку. Тому, почувши її запитання, я тільки за-костеніло, тупо дивився на неї і якийсь час не міг вимовити й слова. Побачивши мене в такому стані, вона очевидно подумала, що я — безпритульний скитальник. На її обличчі відразу з'явився вираз самотності, і, ледь помітно зідхаючи, вона промовила:

— Ай! То ви такий же, як і я?!

Після цих слів, сказаних з ледь помітним зідханням, вона замовкла й довго нічого не говорила. Бачачи, що краєчки її очей зволожилися й почервоніли, я приду-мавав інше питання, щоб змінити тему розмови:

— А що ви робите на фабриці?

— Пакую сигарети.

— Скільки годин денно працюєте?

— Починаю вранці, о сьомій, а кінчаю працю ввечері, о шостій. Є година відпочинку. Кожного дня треба попрацювати десять годин. Якщо ж попрацюєш менше, ніж це, то відраховують з платні штраф.

— Скільки відраховують?

— Дев'ять долярів на місяць. Тобто три долари за десять днів чи три центи за годину.

— А скільки ви витрачаєте на їжу?

— Чотири долари на місяць.

— Отак порахувати, то ви працюєте весь час, без відпочинку; та як відкинути гроші на їжу, то ви можете заощадити п'ять долярів. Чи вистачає цього на квартиру та одяг?

— Та де там вистачає! Крім того, майстер у мене такий чоловік, що... Ой...! Я... я саме тому й ненавиджу фабрику! Чи ви — палите?

— Палю.

— Я радила б вам краще не палити. Але навіть якщо б ви й палили, не паліть сигарет нашої фабрики. Я справді смертельно її ненавиджу!

Я бачив, як вона до скреготу в зубах ненавидить ту фабрику, і не хотів далі продовжувати цю розмову. Вкусивши разів два напівз'їдений банан, що був у мене в руці, я обвів поглядом кімнату й відчув, що в ній потем-

нішало. Я підвівся, подякував їй за гостину й пішов назад у свою комірчину. Мабуть, стомлена працею, вона щодня, як тільки поверталася додому, відразу лягала спати. Тільки цього вечора вона, здавалося, аж до півночі не спала. Відтоді ми щодня, як вона поверталася додому, завжди коротко розмовляли. З її власних уст я почув, що прізвіще її Чень, а ім'я — Ер-мей, що родом вона із східнього сучжоуського села, але змалечку виросла в сільській місцевості коло Шанхаю. Батько її теж працював робітником на тютюновій фабриці, та він помер восени минулого року. До його смерті вона жила в цій кімнаті з батьком. Щодня вони разом ішли на фабрику; а тепер лишилася вона сама. Місяць з гаком після смерті батька вона плакала всю дорогу, йдучи ранком на фабрику, а ввечорі, повертаючись додому, теж цілу дорогу плакала. Цього року їй минає сімнадцять; немає в неї ні братів, ні сестер, ні близької рідні. На похорон батько ще перед смертю довірив п'ятнадцять долярів старому господареві, що живе внизу, щоб той усе полагодив.

— Гарна таки людина — наш господар внизу, — казала вона. — Ніколи не ставився він до мене погано. Тому я змогла, так само як і тоді, коли ще батько був живий, ходити на працю. Однак один майстер на фабриці, на ймення Лі, — дуже погана людина. Знає, що батько мій помер, і щодня лізе до мене...

Про життя її самої та її батька я уже знав майже все. Але хто була її мати? Чи померла, чи ще живе? Припустімо, що вона ще живе, тоді де вона? І так далі. Однак про це вона ніколи не говорила мені.

III

Здавалося, що погода уже змінилася, бо протягом останніх кількох днів отой світ — єдиний світ, що я мав: брудна атмосфера темної кімнатки — став подібним до пари в паровому котлі. Було до того парко, що в голові дурманилося, немов би я мав ось-ось зімліти. Тяжка хвороба нервів, яка щороку мучила мене на переломі весни і літа, при такому кліматі могла зробити мене напівбожевільним. Тому ці останні кілька днів, коли наставав вечір і вгомнявся люд на вулицях, я часто виходив пройтися. Повільним кроком ідучи сам вулицею, я дивився на сузір'я у вузькій темносиній порожнечі неба поміж будинками й давав волю своїй безмежній уяві. Такі прогулянки були корисні для мого здоров'я. Отакими вечорами, коли не знаєш, де й подітися, вечорами п'яних

весняних вітрів, я часто безцільно блукав, куди ноги несли, і повертався додому, коли вже мало ось-ось розвиднятися. Після такої прогулянки я приходив стомлений і відразу засинав. А заснувши, міг проспати до середини наступного дня. Кілька разів я фактично спав аж доти, доки Ер-мей поверталася з праці, і щойно тоді вставав.

А як я почав висиплятися, стан мого здоров'я поступово кращав. Мій шлунок, що звичайно міг перетравити тільки півфунта хліба, після того, як почалися мої прогулянки пізніми ночами, так поправився, що майже міг вмістити в собі цілий фунт хліба! Одначе це був великий удар по моїх достатках. Мої думки, одержавши таке підживлення, здавалося, ставали трохи організованішими, ніж раніше. Повертаючися додому після своїх нічних блукань, перед тим, як лягти спати, я писав кілька новельок у стилі Едгара По. Коли перечитав їх, вони здалися мені не дуже поганими. Я переробив їх по декілька разів, переписав по декілька разів. Після того, як вкинув їх до поштової скриньки, хоч і з'явилася в моїм серці малесенька надія, уже через кілька днів я забув про ці твори, бо згадав, що не дістав ніякої звістки про переклади, що посилав раніше.

Упродовж цих кількох днів я завжди спав, коли ранками моя сусідка Ер-мей ішла до праці. Тільки коли вона ввечері поверталася додому, я мав нагоду бачити її кілька разів. Не знати чому, але я відчував, що її наставлення до мене знову таїло в собі ті ж почуття підозріння й страху, які виявилися при нашій першій зустрічі. Часом вона кидала на мене глибокий погляд, і тоді її блискучо-чорні, трохи зволожені очі, здавалося, були повні докору й умовляння.

Ще не минуло й яких двадцять днів після того, як я перейшов жити в ці злиденні нетрі, як одного вечора, коли я щойно засвітив свічку й сів читати якийсь старий роман, куплений у букініста, Ер-мей прожогом зізла вгору по драбині й випалила:

— Внизу — листоноша. Він хоче, щоб ви розписалися й відібрали у нього листа!

Коли вона повідомляла мене про це, її почуття страху й підозри до мене були дуже виразні, дуже очевидні, немов би вона казала:

— Ага! Тепер я все знаю про ваші справи!..

У душі я почувався ображеним за таке її ставлення до мене. Тому, трішки розхвилювавшись, відповів:

— Який там лист до мене? Той лист — не мені!

Почувши таку мою сердиту відповідь, вона, немов би здобувши перемогу, з холодною посмішкою на устах мовила:

— То підіть самі й подивіться! Ясно, тільки ви самі знаєте про свої діла! . .

Саме в той час я справді почув, як унизу, коло дверей, чоловік, що скидався на листоношу, нетерпляче вигукнув:

— Рекомендований лист!

Коли я взяв листа й поглянув на нього, серце мое раптом схвильовано закалатало: значить, один з моїх перекладів з німецької, що я відіслав був останнього разу, був уже надрукований в якомусь журналі, а в листі мені переслано грошовий переказ на п'ять долярів. Саме тоді, коли моя кишенька мала ось-ось цілком спорожніти, маючи ці п'ять долярів, я не тільки був у стані не турбуватися про квартплату на наступний місяць, яку треба було платити наперед, наприкінці місяця, а ще й залишалося мені досить на кілька днів на їжу. Ніхто не може уявити, наскільки стали мені в пригоді в той час оті п'ять долярів!

На другий день по полудні я вирушив на пошту, щоб відібрати гроші. Проїшовши хвилюк вулицею, залитою сонцем, я раптом відчув, як піт змочив усе моє тіло. Коли я подивився на людей довкола себе, а потім знову на себе, я й сам не зчувся, як опустив голову і так долав свій шлях. Краплі поту в мене на шиї й голові, ще більше, неначе злива, крапля за краплею кололи моє тіло. Річ бо в тім, що коли я блукав раніше, пізніми вечорами, на небі зовсім не було сонця; крім того, свіжа й гостра весняна прохолода та злегка світліючі на сході залишки ночі завжди все ще стояли на тихих, безлюдних вулицях. Тому мені й здавалося, що той драний ватяний халат, що був на мені, ще не зовсім суперечив сезонови. А тепер, у цей теплий, сяючий весняний день, я, сам того не усвідомлюючи, по-старому крокував вулицею в тому ж драному ватяному халаті, в якому блукав і ночами. Порівнявши себе з людьми довкола себе, як же я мав соромитися за свій вигляд?! За мить я забув за квартплату, яку мусів заплатити через декілька днів, забув про мізерні заощадження в своїй кишеньці, які вже ось-ось мали вичерпатися, і повільним кроком вирушив до крамниці вживаного одягу на вулиці Чжа.

Я довго не виходив на денне світло. Коли ж поглянув на автомобілі та рикші на вулицях, в яких сиділи вродливі юнаки й дівчата, та на багатющі, чудові товари у вітринах мануфактурних та ювелірних крамниць, що простяглися по обох боках бруку; коли я почув довкола голосний, безладний людський гомін, що гудів, немов вулик, почув звук людської ходи, трамвайних дзвінків, — то на якусь мить мені здалося, що я потрапив у рай! Я

забув про своє мізерне буття й захотів, як і мої співвітчизники, весело заспівати, радісно затанцювати. Мимоволі на моїх устах забренило кілька давнозабутих мелодій з Пекінської опери. Але цей мій стан нірвани був зараз сполоханий звуком дзвінка, коли я вже збирався перетинати бульвар, щоб повернути на вулицю Чжа. Коли я підвів голову й поглянув — на мене мчав тролейбус. Товстий водій, що стояв на передній площадці, висунувшись наполовину, вирячив на мене люті оченята й голосно лаявся:

— Ти, свиняче рило! У тебе що, очей немає, чи що?! Коли звалишся мертвим під колеса тролейбуса, шукай рудого пса відповідати за твоє життя, роззяво!

Я дурновато топтався на місці, а очима проводжав хвіст куряви, знятої тролейбусом. Коли він зник у напрямі на північ, не знаю, де взялося це почуття, а я раптом не витримав і зареготав: «Ха-ха-ха! . . .» Аж коли люди довкола почали придивлятися до мене, з почервонілим обличчям я повільно рушив у напрямку вулиці Чжа.

У кількох крамницях старого одягу я запитував про ціну халатів на підшивці, пропонуючи в свою чергу суму, яку я міг заплатити. Крамарі, немов навчені тим самим учителем, висміювали мене:

— Ти що, глузуєш, чи що? Як не можеш дозволити собі, то не купуй і не мороч голови!

Я ж продовжував цікавитися цінами аж доти, доки не збагнув в одній маленькій крамничці на вулиці Ума, що не в змозі купити жодного халата на підшивці, хоч би й якого старого. Тоді, купивши там простий, без підшивки, халат з грубої матерії, я відразу ж і передягнувся в нього. Тримавши під пахою пакунок з щойно знятим старим ватяним халатом, я повільною ходою повертався додому, міркуючи собі:

— Так чи інакше грошей у мене не вистачить ні на що. То хай уже відразу й з шиком і дотрачу їх!

Одразу я пригадав також, як свого часу Ер-мей частувала мене пиріжками та бананами. Не давши собі подумати вдруге, я знайшов кондиторську крамницю, зайшов і накупив на цілого доляра шоколяди, бананових цукерок, яечний торт, та інших солодощів. Коли я стояв у тій крамниці, чекаючи, доки продавець запакує куплені мною ласощі, я раптом пригадав, що понад місяць не купався. Чому б за одним разом не сходити й до лазні?

Коли, скупавшись та тримаючи в руках один пакунок з своїм ватяним халатом та другий — з ласощами, я повернувся на вулицю Денто, в крамницях, що виши-

кувалися по обох боках бруку, вже засвітили електрику. Перехожих на вулиці теж порідшало. Прохолоджуючий вечірній вітер, що віяв з набережної Хуанпу, так раптом дмухонув, що я аж затремтів. Повернувшись в свою комірчину, я засвітив свічку і, глянувши на двері Ер-мей, побачив, що вона ще не повернулася. Хоч і був я в той час дуже голодний, проте вирішив нізачо не відкривати той пакунок з солодощами, який щойно купив, бо мені хотілося почекати, доки повернеться Ер-мей, щоб разом з нею поласувати ними. Я взяв до рук книжку і, читаючи, все ковтав слину. Чекав я дуже довго, але Ер-мей не поверталася. Не знаю, коли з'явилася втома й зломила мене, і я заснув, обіпершись на стос книжок.

IV

Мене розбудив шелест — повернулася Ер-мей. Я побачив, що закордонна свічка переді мною вже згоріла на цілих два цілі. Запитав Ер-мей, котра година.

— Десяту щойно прогудів гудок, — відповіла вона.

— Чому ви сьогодні так пізно повернулися?

— Тому, що ринок збуту нашої фабрики розширився й вони хочуть, щоб ми працювали вечорами. Хоч і збільшиться заробіток, та я надто втомлена...

— Ви могли би не працювати ці надурочні години...

— Так, але робітників не вистачає, не можна не працювати!

Коли вона сказала це, дві зернинки сліз раптом скотилися з її очей. Я подумав, що вона втомилася працею і розчулився. Хоч у душі мені було її жаль; побачивши оцю її безпорадну, ніби дитячу вдачу, я відчув якусь маленьку радість. Відкривши пакунок із солодощами, я запросив її пригоститися, а далі, вмовляючи її, пробурмотів:

— Коли вперше працюєш уночі без звички, почувашся втомленим. А коли звикаєш, то це — ніщо...

Вона сиділа мовчки на книжковому моему стільчику. З'ївши кілька шоколядок, вона поглянула на мене декілька разів, і то так, немов би мала щось сказати й не зважувалася. Заохочуючи її, я мовив:

— Ви хочете мені щось сказати?

Вона помовчала ще якусь мить, а тоді голосом, що зривався, сказала:

— Я... бачите, я... вже давно хотіла запитатися у вас. Останнім часом вечорами вас немає вдома... Чи може бути, що ви водитеся з лихими людьми?..

Я був заскочений і здивований. Вона, виходило, підозрівала, що я щовечора буваю серед злодіїв чи шанхайських гангстерів! Побачивши, що я зацікавився і не відповідаю, вона, мабуть, вирішила, що справді мене розкусила. Тому зм'якшеним голосом вона продовжувала:

— Навіщо вам їсти отакі хороші речі, носити такий гарний одяг? Ви ж повинні знати, що такі темні справи дуже непевні! Якби вас спіймали, як би ви дивилися людям в очі?.. Але про те, що було в минулому, не треба далі говорити. В майбутньому ж, я прошу вас, змініться, не робіть того більше!..

З широко відкритими очима, з роззявленим ротом, я продовжував тупо, безглуздо дивитися на неї. Бож думки її були занадто разючі, і я просто не знав, з чого почати пояснювати. Кілька секунд вона помовчала, а далі знову вела:

— Взяти хоча би тільки ваше куріння. Якби ви щоденно стримувалися й цигарок не палили, то хіба б не заощадили ви пару мідяків? Я й раніше вже радила вам не курити — а особливо не курити цигарок нашої фабрики, яку я так ненавиджу! Та ви ніколи не слухаєте мене!..

Тут вона знову нараз заплакала. Кілька сльозинок скотилося з її очей, але я знав, що ці сльози викликані її ненавистю до клятої фабрики. Та в душі своїй я в жодному разі не дозволяв собі так мислити! Мені завжди хотілося, щоб її сльози служили тільки для того, щоб повчати, переконувати мене.

Якусь мить я мовчки роздумував. Коли її нерви заспокоїлися, я розповів їй про походження того вчорашнього рекомендованого листа та про свої сьогоднішні покупки за одержані гроші. Нарешті, я навіть розповів їй про свої слабкі нерви та про причини, що змушували мене щовечора виходити на прохід. Почувши таке моє вияснення, Ер-мей повірила мені, а коли я скінчив, її обличчя зашаріло. Опустивши очі, вона дивилася на столик, немов би їй було соромно чи ніяково...

— Ой, як же я напалася на вас нізащо! Ганила вас — і все нізащо... Будь ласка, не беріть це дуже близько до серця! Я ж це робила без злих намірів... Повірте! Тому що поведінка ваша була занадто дивною, я гадала, що ви пішли поганою дорогою... От якби ви могли пильно, старанно працювати, хіба б не було це так чудово?! Як пак воно називається... те, що ви щойно називали... те, за що можуть дати п'ять долярів?.. Якби ви отак щодня могли написати по одній речі, як би це було добре!!!

Коли я побачив таку її чисту простоту, в моєму серці з'явилося якесь незбагненне почуття: мені захотілося простягти руки й обійняти, пригорнути її! Та розум наказував інше:

— Не гріши! Ти ж бо знаєш, в яких ти обставинах зараз живеш! Чи ти хочеш запропастити оцю чисту, незайману дівчину? Диявол ти, справжній диявол! Бож зараз ти не в стані, не маєш права, кохати!!!

Коли ці почуття з'явилися у мене, я вистояв кілька секунд з закритими очима. Вислухавши ж наказ свого розуму, я знову відкрив очі й відчув, що все довкола мене враз стало ще світлішим, ще яснішим, ніж кілька секунд тому. Злегка усміхнувшись до неї, я наполягав, переконуючи її:

— Вже ж досить пізно... Ви повинні йти спати!.. Вам же ж завтра йти до праці. Обіцяю вам, що, починаючи з сьогоднішнього дня, я покину курити!

Вислухавши мене, вона підвелася й зовсім щаслива пішла спати в свою кімнату.

Після того, як вона пішла, я змінив свічку й довго мовчки роздумував над багатьма речами:

З вислідів моєї праці — з оцих п'яти долярів, які я вперше дістав, я уже витратив три доляри. Разом, якщо додати до цього доляра з гаком, що був у мене раніше, у мене лишиться тільки два-три гривеники після того, як заплачу за помешкання. Як же бути? Хіба віддати в заклад оцей свій драгий ватяний халат? Алеж під нього позички мабуть не дадуть!.. А ця дівчина-дитина насправду викликає жаль! Та мої теперішні умови — ще гірші, ніж її. Вона не хоче працювати, але мусить. Я ж шукаю якоїсь праці, але ніяк не знайду. Може б піти на фізичну працю?! Однак з моїми слабкими руками, мабуть, не витримати мені тяжкої праці рикші... Скінчити самогубством!? Якби вистачило в мене відваги, я б уже давно це зробив! Але те, що я ще можу зараз думати про самогубство — це доказ того, що моя сила волі ще не зовсім вичерпалася! Ха-ха-ха! Отой іще мені водій тролейбуса сьогодні! Як пак він мене вилаяв? «Рудий пес?». Але «рудий пес» — це не погана лайка!..

Я передумав багато чого, але обірвані думки не трималися купи, і врешті-решт я не знайшов способу, як би врятувати себе від мізерности мого життя.

Коли мені здалося, що фабричний гудок прогудів дванадцятью ночі, я встав, передягнувся в старий свій дра-

ний ватяний халат, що його скинув був вдень і, як і раніше, погасивши свічку, пішов пройтися.

Люди моїх нетрів уже міцно спали. У вікнах багатопверхових, в західньому стилі, будинків інтернаціонального сетлменту навпроти алеї Рисінь, поблизу вулиці Денто, ще світилися червоні й зелені світла електричних ламп, і звідти неслися звуки балалайки. З тиші глибокої ночі, з холодного повітря до моїх вух долинули чіткі й уривчасті звуки пісні з сумною мелодією. Це, мабуть, співала бездомна російська дівчина-емігрантка, яка цим способом заробляла собі гроші. Небо було вкрите тонкими сірими хмарами, які, немов розкладені трупи, розлазилися по ньому. В дірах поміж розірваними хмарами можна було побачити одну-дві зірки. Та довкола цих зірок виднілося чорнюче небо, яке немов би таїло в собі безмежний смуток.

Переклад з китайської Лідії Голубничої

ПРО АВТОРА

Юй Да-фу, прозаїк та літературний критик 1920-30 років, народився в 1896 році в збіднілій дрібношляхетській родині, в північній частині прибережної провінції Чжецзян. Вже з малих літ читав і вивчав китайську класичну літературу, а потім, сімнадцятирічним юнаком подався вчитися до Японії, де перебував до 1922 року. В Японії Юй Да-фу широко ознайомився з творами західноєвропейських, російських та японських прозаїків. Вступивши до Токійського університету студіювати економіку, він жив по-богемському. Однак це породило в його душі почуття смутку, вини й каяття. Юй Да-фу відчув, що не здібний вести порядне, корисне життя. Ці почуття й висловлені в його ранніх творах, сповнених сантименталізму, песимізму, почуття жалю до самого себе. До таких творів належить і перекладене нами оповідання, написане в 1923 році й опубліковане в журналі «Чуанцаодзікан» («Творчість», том II, число 2).

Повернувшись додому з Японії, Юй став активним членом літературно-видавничого товариства «Творчість», заснованого Гуо Мо-ро. Потім короткий час викладав в університеті ім. Сунь Ят-сена в Кантоні. У 1928 році Юй Да-фу покинув товариство «Творчість» і разом з Лу Сінем став співредактором журналу «Література мас». У 1930 році Юй — один з засновників Ліги лівих письменників Китаю, яку очолював Лу Сінь. Комуністом він ніколи не став. Коли члени

Ліги, що належали до компартії Китаю, почали критикувати його твори за індивідуалізм, декадентство та вимагали, щоб він взявся розповсюджувати комуністичні листівки, брошури та інше, Юй Да-фу з обуренням вийшов з Ліги і вступив у групу Лін Ютана й Чжоу Дзо-рана, що проповідувала аполітичну літературу. З того часу друкував в основному літературно-критичні статті, подорожні щоденники і подібне в органах цієї групи.

Напередодні китайсько-японської війни Юй був губернатором прибережної провінції Фуцзянь. З 1938 до 1942 року — редактором газети «Сінчжоурибао» в Сінгапурі, а з приходом туди японців, емігрував на Суматру. Там уже після японської капітуляції 1945 року був забитий японською жандармерією.

На острові

Ліда Палій

Порожні відра дзвенять у ритм кроків на вулиці.

Пробуджуюсь, обтулена в кокон вибілених стін, м'яких, заокруглених. У вікні соковите небо, загорнене в мереживну фіранку.

Ляцять ластівки. Кам'яне село відлунює всі звуки. Голоси з чужих вікон виповнюють мою кімнату:

«Добро утро!»

●

Кам'яні села мені чужі. Вони ростуть із скель над Адриатичним морем уже тисячами літ. Вузькі, поплутані, викладені камінням вулички, виходжені сходи, доми з облупленим тиньком та віддвіленими цегляними дахами. Доми спинаються один на одного, заглядають собі в квадратіві віконечка з покривленими зеленими віконницями.

У завулках тхне морем та відпадками.

●

Приємно пестити босими ногами гладке каміння на вулицях.

У причалі рибалки продають рибу, що лежить на дні човнів, якась рогата й вусата. Боюся драконів і знову повертаю у своє ластів'яче гніздо з самими огірками, помідорами й пахучим хлібом.

●

За селом у сухій траві шарудять ящірки та дзвенять цвіркуни. Пахне потолочена волами м'ята. Як помалу йдуть воли!

Час стоїть...

Лапаті фігові дерева не кидають тіні. Вони своїми дзеркалами-листочками тільки помножують сонце. Крадені овочі, м'ясисті, теплі й солодкі, не гасять спраги.

Жарко...

●

Коло полудня вибухає сонце. Його скалки покривають скелі, доми і плесо моря.

Море, літепле й солоне, теж не холодить.

Будинки дихають спекою, потім запліщують повіки віконниць і сплять.

Мрію про холодно-зелену соковиту траву й дотикаюся її в уяві долонями.

Спека стискає скроні обручем. Не можна думати, тільки відчувати.

У пізній пополудень село будиться. Попід мурами, по тім боці, де тінь, ходять стрункі жінки в чорному довгому одязі і ростуть ще вище з вантажем на головах. За ними тупцюють осли, обгорнуті кошами з городиною.

На порогах бабусі костистими руками прядуть тисячолітні нитки.

На дзвіниці, на кроквах між павутинням, позавішунані лилики, а на струхлявілих дошках підлоги шкіра вужа і жовтий людський череп — символи спокуси і суєти людського життя.

Зате там, поза дзвоном, співає світ. Сонце зібралось знову в суцільну кулю і котиться до заходу.

Драбина з покривленими щаблями провадить вниз у занедбану каплицю. Обдряпані мури відстояли вже дев'ятсот років, і їм байдуже, що діється всередині. Археологи забрали таблицю з глаголичним написом, а залишили попід стінами тільки ще старші уламки римських нагробків і капітелів.

Бог уже давно покинув цю святиню й перейшов до новішої церкви, де щовечора жінки відмовляють на чотках молитви за своїх чоловіків, що на морі.

Пізнім вечером на хвильорізі прохолода. Чорно ростуть великі гриби кнехтів, до яких пришвартовують кораблі. На рибацьких сітях хтось спить.

Маятник числить час: так, так, так...

Далеко на воді рибалки манять рибу смолоскипами, замість місяця.

Я цілу ніч у вікні. Не тому, що лячно. Звикла до того, що сама, що важкі дубові двері внизу не засуваються. Не сплю, бо в кімнаті душно, бо тіло променієм сонцем.

Зелено-сині зорі холодять. Холодять грона винограду на віконницях.

Годинники вибивають годину, спершу в одному кінці села, а за кілька хвилин у другому, а в мене ще інший час. Це не істотно. Час, може, десь іде своїми нормами, але не тут. Тут тільки сонце сходить і заходить...

На заході фосфорично білють скелі.

«Добро утро!»

Яків Гніздовський

Микола Кузьмович

У мистецькій критиці багато труднощів та непорозумінь спричинює потреба погодитися на дуже точну інтерпретацію слів та понять. Критик діє у зовсім іншому медіумі, ніж маляр; критик оперує словом та думкою, тобто діє у сфері церебральній; тим часом як маляр діє зображенням, формою чи кольором, тобто діє у сфері сприймальної. Правильна чи неправильна інтерпретація — у великій мірі залежить від того, щоб двое дискутантів говорили тією самою мовою, тобто щоб вживали однакові поняття для окреслення певних явищ.

Одним з таких досить не вияснених та різно інтерпретованих понять є слово — реалізм. Згадуємо його зокрема тому, що його немов би автоматично пов'язують з іменем Якова Гніздовського.

Поняття реалізм можна вживати у вузькому значенні — для окреслення тільки чисто ілюстративної детальності, як також вживають його й для окреслення десятків різних мистецьких явищ, що не підходять під дефініцію безпредметного мистецтва. У цьому розумінні либонь чи не дев'яност відсотків мистецьких творів (відколи людина почала себе пластично висловлювати) — це мистецтво реалістичне. Зображення биків у печерах Альтаміри, фрески Джотто, мадонни Рафаеля, красвиди Сезана чи навіть візантійські ікони — це все твори, що їх можна назвати реалістичними, тобто творами, що сприймають форми та об'єкти існуючого світу як вихідну точку мистецького твору.

Але навіть поверховому глядачеві ясно, що між згаданими творами є більше відмінного, ніж спільного. Твори фляманських майстрів з їх майже фотографічною докладністю деталю не завжди є зображенням дійсно існуючої цілості. Натюрморти Шардена зовсім інакші від натюрмортів Сезана, хоч їхні мистецькі засади були подібні.

Тому слово реалізм можна вживати тільки описово, але поняття реалізм чи реалістичний у мистецькій критиці не мають місця як критерій мистецької оцінки. Вірність зображення, т. зв. подібність чи пізнавальність не відіграє ніякої ролі у мистецькій оцінці твору. Мистецький твір мусить мати свою власну рацію існування, свою власну ідентичність, не-

залежну від мотиву, під стимулом якого цей твір постав. Нас цікавить тільки і виключно, як мистець цей мотив сприйняв, як він його перетворив та що він з нього створив у вибраному медіумі.

У змістовному есеї «Пробуджена царівна» Гніздовський признається, що багато років він не був певний, як дивитися на світ, як його сприймати та як покласти на полотно. Він це називає шуканням за мотивом та непевністю, яка огортала його перед полотном, якою з десятків доріг цей мотив закріпити на полотні.

Він каже: «Але кожному розпочату картину обсідав рій питань, що назбиралися за роки, і я не міг їх зігнати з полотна. Перед кожною новою картиною лежало сто доріг, і я не знав, на котру вийти».

Що це значить. Мотив — один, він незмінний, тільки бачити його, сприймати його можна різно. Мотив не міняється, однак з одного і того самого мотиву можуть постати десятки різних картин, які мусять існувати своїм власним еством, а не ради того, що вони зображують.

* * *

Теперішня виставка охоплює твори останніх 25 років, тобто цілий творчий дорібок Гніздовського від першого шкільного акту до творів 1967 року. Мистець застерігається, що виставляє не найкращі твори, а радше тільки ті, що збереглися в його робітні. Це правда, що найкращі його твори у приватних збірках. Але ті твори, що тут виставлені, може, деколи й не викінчені, що були подумані як шкіци для більших творів, які ніколи й не народилися, — дають нам дуже інтимний вгляд у те, як у мистця розвивався процес його сприймання. Цей процес у Гніздовського багато років не був обумовлений його оптичною реакцією на довкілля, він ніколи не був обумовлений емоційною реакцією типу експресіоністичного, а радше у великій мірі був реакцією його інтелекту. Тому то саме мистець багато років не міг «знайти мотиву». Не тому, що мотивів не було. Вони були такі самі, як і сьогодні. Справа була в тому, що він не завжди був певний, як він саме хоче їх бачити. Він не був певний, як даний мотив трактувати, як його оформити: ілюстративно, декоративно, з власним коментарем чи без нього. Це були ті «сто доріг», з яких мистець не знав, котру вибрати.

Він експериментував з різними підходами. Деякі з них він відкинув по одному чи двох роках. Це було либонь тому, що, як мистець каже, він «змушував себе до різних стилів, в які не вірив». Тобто в його експериментах було багато штучного. Але крім того штучного, згодом відкиненого, багато можна знайти такого, що не було тільки експериментом. Багато з того, питоменого для його особовости, залишилося, розвинулося та дозріло.

Гніздовський почав з того, що виніс зі школи, з навченого, академічного стилю. Але вже тоді, на самих початках проявляється одна маркантна ціха, яку я, позичивши вислову з позамистецької ділянки, назву «клінічною обсервацією». Під цим терміном я розумію вміння дивитися на об'єкт тверезо, спокійно, холодно, безжалісно, стоячи фізично і психічно збоку. Так само холодно-церебрально трактована і розв'язка картини.

Для прикладу назву дві картини 1944 року. Одна з них — «Смерть» — є тут, на виставці, другої, загальновідомої, під назвою «Яйця», тут немає. Обидві вони зображують декоративно скомпоновану скатерть, на якій лежить об'єкт: в одному випадку мертва людина, в другому 7 яєць. Попри так зовсім відмінні об'єкти, картини дуже подібні, і немає аж такої великої різниці в тому, який саме об'єкт розташований у центральній позиції на скатерті.

Мені здається, що це клінічне, безжалісне сприймання людини, яка обсервує збоку, — досить для Гніздовського характеристичне, і воно у більшій чи меншій мірі помітне в усій його творчості. Американський критик багато пізніше, у 1961 році окреслив це словом, для якого я не знайшов цілковитого відповідника в українській мові: detachment (дистанція).

Впливи академії не діяли на мистця довго. По закінченні навчання він силою обставин опинився в Західній Європі, де підпав під нові впливи. Він уперше віч-на-віч зустрівся з мистецтвом, яке досі знав таки тільки з «другої руки», зокрема в мистецтвом французьким. Під новими впливами у нього почали народжуватися нові ідеї, нове ставлення до мотиву. Його тоді зацікавили міркування тих мистців, які підкреслювали факт, що полотно має тільки два виміри, і тому малярство повинно бути плоске, двовимірне.

Коли маляр оперує тільки площинами кольору, трактує полотно тільки двовимірно — кінцевим продуктом є те, що ми охоплюємо назвою — декоративність. Такі картини, як «Ікар та нурок», без сумніву можна назвати декоративними. Але Гніздовський не вдоволяється самим тільки декоративним оформленням мотиву. Він шукає, він намагається знайти внутрішню глибину, суть та символіку мотиву.

Оце шукання глибшої суті — друга характеристична ціха Гніздовського, яка з роками стає більше та більше помітною. Зокрема, в його дереворізах останніх років видно, як він шукає і знаходить квінтесенцію, те, що суттєве для його мотиву — чи це буде баран, чи дерево, чи головка капусти. Йому останніми роками вдається знайти те, за чим мистці різних віків шукали: універсальне у специфічному. Не диво, що у свої молоді роки Гніздовський почував духову спорідненість з Бройгелем. У Бройгеля є та універсальність, є вона й у Альтдорфера, якого Гніздовський не згадує, хоч певні аналогії існують.

У цьому контексті ми сьогодні децю інакше дивимося на картини того т. зв. декоративного періоду, ніж тоді, коли

ми їх бачили вперше. Картина «Весна в лісі» духово ближча до його дерев 60-их років, ніж до академічних картин попереднього періоду.

Шукання за суттєвим, символічним у Гніздовського все більше поглиблювалося. Символіка картини «Розп'яття» ще досить ясна та легка для схоплення. Те, що суттєве та заразом символічне для Розп'яття, — це пролиття крові, і тому червоні струмочки крові домінують над картиною. Але інші картини того періоду, навіть раніші, віддзеркалюють різні сумніви філософічного порядку, які його тоді огортали. Він каже: «За питаннями виникали питання, їх було все більше і більше, цілий лаңцюг, який мене все дужче обкручував».

Обсервація зійшла на другий плян, медитація стала головним джерелом творчості. У мистця в той час нуртували думки, що людська свідомість дуже недосконала, що світ — це темрява, тільки маленькі пробліски свідомості дають нати́яки на сурть.

Символіка картини «Суддя і підсудний» вже більш складна, ніж це було з «Розп'яттям». Картина чорна, бо суддя майже нічого не знає, не має ніякого зображення підсудного. Те, що він знає, — тільки маленькі пробліски облич. Все інше, що мало б бути суттєвим, вкритє темрявою.

Картина «Замотаний» зображує постать, замотану у свою власну непевність та незнання, що намагається розмотати себе, усвідомити собі сурть існування. Кольори картини обумовлені символікою темного та ясного, темряви та світла.

Картина «Дві екзистенції» посувається ще на крок далі. У ній уже не тільки сумніви чи непевність. У ній дві опанцерені, взаємно чужі та в о р о ж і істоти зводять бій між собою, в якому списами пробивають Христа.

Ці елементи непевности, чужости, відчуження та ворожости повністю опанували мистцеве світосприймання під час його перебування в Парижі. У Парижі та після повернення з Парижу, у 1957—58 роках, постав цілий ряд картин, що їх можна назвати картинами відчуження. Це маси людей, цілковито чужих одне одному, які не мають одне до одного ніякого особистого відношення. Людина загублена в масі, де одиниця, індивідуальність не існує. Людина (от хоч би в картині: «Метро — замкнена брама») — без протесту чекає, бо знає, що завтра буде таке саме, як сьогодні, а сьогодні таке, як учора, бо людина замкнена в кругообіг сил, міцніших за неї. Цей елемент т. зв. соціального коментаря чи соціальної критики у Гніздовського завжди існував. Він помітний уже в картині «Переселенці» (1946). Але в картинах метро він виступає повністю як важливий фактор мистцевого світосприймання. У глядача немає сумніву, що мистець бунтується проти свого довкілля.

Ще на один крок далі пішов мистець у серії таких картин, як «Купівля капелюхів». Це вже одверта сатира на довкілля, на його звички та побут. Гніздовський тоді носився з думкою намалювати серію картин під спільним наголовком

«Людська комедія». Тієї серії мистець не закінчив, бо він скоро здав собі справу з того, що не конечно потрібні крайні засоби для висловлення людської комедії.

У Парижі Гніздовський почав малювати й місто без людей. У мистця знову підкреслено з'явилася свідомість третього виміру, і його сцени паризьких вулиць чи пізніше нью-йоркської підземки — це неначе вправи ради самої перспективи. Згодом той сильний акцент на перспективу дещо притупився, і пізніші міські сцени були трактовані радше графічно. Більш-менш у той самий час головною технікою мистецького вислову стала для Гніздовського графіка, бо лінійний ритм дереворізу ближчий йому від площинного, пластичного підходу до поверхні. Це були 1960—61 роки, роки у творчості Гніздовського великою мірою переломові. Так неначе б з кінцем однієї декади зовсім несподівано у нього закінчився процес експериментування і почав викристалізовуватися той Гніздовський, якого ми сьогодні знаємо.

«По таких довгих пошуках я вкінці знайшов і мотив і, здається, дорогу до нього (вони завжди разом). Роками шукав за ними всюди, а знайшов у моїй власній кімнаті, у власній кухні, у власному коридорі і на розі власної вулиці. Все це було біля мене, але немов сховане мрякою від мого зору».

При нагоді обговорення виставки Гніздовського у 1958 році, майже рівно 10 років тому, мене саме цей аспект тоді найсильніше вразив. Тоді я це окреслив так: «Картини Гніздовського створені „апріорі“. Я не маю тут на думці композиції чи технічного заложення картини. У цьому контексті це речі другопланові. У Гніздовського сам процес бачення другоплановий. Він бачить світ через призму певного психологічного наставлення. Його око фільтрує, відкидаючи те, що не вміщається в рамках його апріорної філософської концепції, а залишає тільки те, що інтелект мистця хоче бачити».

Це були оті «мряки», що закривали доквілля перед його зором. Деколи він знав, а деколи і не знав, як він саме хоче його бачити. З початком 60-их років «мряки» піднялися і Гніздовський зрозумів, що йому повністю вистачає тільки бачити: йому не треба розумувати, коментувати, філософувати. Він наче б уперше побачив світ своїми власними очима. Він відчув, що поезія галузки дерева чи природний ритм баранячої вовни для нього можуть бути стимулом для кращого мистецького твору, ніж міркування про недоречність людського існування.

У мене в пам'яті уривок поезії, ані наголовок, ані автогра якої я не пам'ятаю (либонь чи не Дмитро Фальківський):

Я далеко ходив по дорогах чужих;
Що ж скажу тобі, рідна дорого?

Гніздовський довго ходив «по дорогах чужих», але не ходив марно. По тих мандрівках він, здається, знайшов себе, свою рідну дорогу, якою він тепер мандрує з спокоєм та внутрішньою рівновагою.

Кілька думок про наші сучасні проблеми

Павло Чернов

Одне з найважчих завдань політичного спостерігача (і основний «тест» для кожного діяча) — впізнати, що певна історична ситуація відходить у минуле і поступається новій. Життя — безперервний процес, і в цьому розумінні обставини міняються щодня. Але кожен, хто свідомо дивиться на дійсність, знає, відчуває, що час від часу, може, що кілька чи кільканадцять літ «клімат думки» стає інакший: появляються нові проблеми, нова атмосфера, новий *Zeitgeist*.

Свідками такої зміни ми є сьогодні. У 1953—56 роках почався окремий етап нашої новітньої історії, а також історії Східної Європи, а то й загальної історії. Десь після 1964 року, від падіння Хрущова до теперішніх днів ми є свідками народження нового духового і політичного періоду. Документи з України про процеси 1965—66 років і зв'язані з ними події — це вияв нової історичної ситуації нашого народу. (Паралельні, але не ідентичні процеси в Росії, події в Польщі й Чехо-Словаччині майбутній дослідник, можливо, пов'яже з українськими подіями у якійсь широкій синтезі. Ми, сучасники і ніби свідки цього історичного процесу, не спроможні його повністю собі усвідомити. Бож і Гегель уже любив казати, що «сова Мінерви вилітає увечорі»: щоб зрозуміти епоху, треба дочекатися її приємку).

Іван Дзюба пише: «... сили національного існування... пробиваються стихійно і непередбачено всюди, ставлячи незбагненні загадки тупооким стратегам єдинообразія і перекидаючи всі історіософічні предначертання щедрих градоначальників» («Сучасність», ч. 4, 1968, стор. 69).

«Сили ці незглибимі і невичерпні», — продовжує Дзюба і пояснює, що «соціалістична національна свідомість українця... невіддільна від людського самопізнання», зростає і зростатиме. А Валентин Мороз ставить крапку над і, коли просто констатує: «... прийшло в українське життя нове покоління і поставило перед захисниками сталінських порядків цілком нову проблему» («Сучасність», ч. 5, 1968, стор. 82).

Яка реакція «захисників сталінських порядків»? Самозрозуміла: «Ідея з точки зору катєбіста це щось таке, що мо-

же бути внесене в голову людини тільки ззовні. І коли в середовищі молодого української інтелігенції виріс рух проти шовіністичного засилля, кагебісти перш за все кинулися шукати, хто приніс? хто вплинув?» (там таки, стор. 78).

Одні звинувачують Б. Антоненка-Давидовича (!), інші фабрикують «антирадянські змови й організації» (В. Мороз), «компонують в застінках КДБ націоналістичні організації» (І. Дзюба). Але влучно відповідає на це Дзюба:

«Проблема мітичної організації — це плід цілковитого нерозуміння реальних процесів, плід бюрократичної кагебістської відірваності від життя, плід кабінетно-келійного стилю мислення. Це плід професійно озлобленого ігнорування живих національно-культурних потреб українського народу».

Така реакція нас не дивує: розуміння масових суспільних процесів як витвору інтриганів і змовників це давно відома «теорія» суспільного розвитку, якою вже пояснювали колись і український рух (інтрига Відня, Варшави, Берліну; протиставлення «roszciwego ludu ruskiego» і українських інтелігентів), і чеське національне відродження (нібито створене жменькою філологів та істориків), і різні революції, з російськими включно. Подібно інтерпретували на півдні США негрський рух за громадянські права («інтрига» комуністів, лібералів, католиків, євреїв), і багато-багато інших подібних явищ. Отже товариші з КГБ в «доброму товаристві»... всякого роду реакціонерів. Бо й там же їм належить бути.

Тим часом немає жодних доказів на те, що національний рух на Україні формує таємні організації. Безсторонній спостерігач мусить визнати, що справа Української робітничо-селянської спілки (УРСС) це витвір фантазії функціонерів КГБ. Один з цих «державних злочинців» пише:

«Було нас кілька осіб, які бачили навколо себе багато різних неподобств — масові порушення соціалістичної законности, політичних прав громадян, національний гніт, розгул великодержавного російського шовінізму, знущання над селянами і багато, багато других неподобностей» («Сучасність», ч. 12, 1967, стор. 56). «Не існувало жодної організації і її програми» (там таки).*

Читаймо далі, що пише Дзюба:

«... йдеться не про якусь організацію чи групу осіб, а про щось незмірно більше і глибше — про стихійні і різно-рідні, всюди самі собою виникаючі процеси „самозахисту” нації перед лицем очевидної перспективи зникнення із сім'ї люд-

*) Доказом більшого політичного розуму не тільки чеських комуністів, але й навіть сталіністів серед них є те, що теперішній словацький національний рух за зрівняння у правах з чехами вони не тлумачать як результат діяльності якогось «клерикально-фашистського підпілля». Скільки мені відоме, нікому подібне обвінчування там навіть не приходить на думку. Але Прага — не Москва, і марксизм там сприймають більш серйозно. Також тому, що Прага не Москва, навіть у найгірший час централізму Братіслава мала більше волі, ніж Київ колинебудь її мав у дні «лібералізму».

ства» («Сучасність», ч. 4, 1968, стор. 69. Підкреслення мое — П. Ч.).

Зрозуміло, що в таких ситуаціях не можна говорити про збройні повстання і таємні організації. І при всій нашій повазі до Льондиньчика (див. «Сучасність», ч. 8, 1967) ми не думаємо, що розрізнення, яке він проводить між «еволюційним варіантом», з одного боку, і підпільно-самостійницьким — з другого, справді віддзеркалює альтернативи українського громадського життя. Річ у тому, що на Україні бракує передумов для обох цих двох ліній. Зовсім правильно Мерошевський пригадує, що поляки, з Пільсудським включно, коляборували з Австрією, коли це служило їх національним інтересам. Він припускає, що нічого злого не станеться, коли українці тепер підуть на співробітництво з комуністичною партією, як перед 1918 роком поляки ішли разом з Габсбургами.

«Унаціональнення комунізму, — каже Мерошевський, — яке поза межами Радянського Союзу значно посувається вперед, здається мені як щодо України, так і щодо інших радянських республік пропозицією значно реальнішою, ніж творення підпільних, самостійницьких організацій».

Порівняння не є доказом, і тому ми будемо обережні з ними. Але навряд чи ситуація теперішніх українців аналогічна до ситуації поляків перед 1914 роком (поминаючи вже поділ Польщі між трьома державами і теперішню «соборність» УРСР). Краще було б говорити про польське суспільство десь між 1848—60 роками, коли здавалося, що польська нація була найбільш загрожена в своєму існуванні. За звичкою ми уявляємо собі польську справу між 1795 і 1918 роками як ряд збройних повстань. Правда, були і вони. Але чи такі польські успіхи періоду 1848—68 років, як утримання адміністративної єдності Галичини (яка мала бути поділена на окрему польську й українську провінції, чому противилися поляки — і виграли), польонізація шкільництва й адміністрація Галичини, не мали вирішального впливу на створення пізніших політичних обставин? (Трохи інакше можна говорити про польський культурний, громадський, економічний і політичний рух у Познанщині, але ефект був такий самий).

Хто виборів ці здобутки для Польщі? Підпільники-революціонери? В'язні Шпільбергу чи Куфштайну? Емігранти? Ні. Цього домоглися тодішні провідники нації, тобто члени її верхньої кляси, які мали найлегший доступ до к.-ц., пробачте, ц.-к. уряду і навіть самого цісаря.

Це вони, польські аристократи і лідери шляхти заявили монархові після Садови: „Przy Tobie, Najjaśniejszy Panie, stoimy i stać chcemy!“. Не зрікаючися власних національних інтересів, поляки заявили про свою добровільну лояльність до однієї з держав, котра колись позбавила їх країну незалежності і в першій половині 19 стол. найбільше переслідувала польський рух (Австрія запроваджувала германізацію, коли її не було на Познанщині і коли поляки під Росією мали цілу

низку свобод і привілеїв). Пропозиція була прийнята, і була укладена угода між цісарем і поляками. Що це сталось коштом українців, — у цьому зв'язку не має значення.

Отже бачимо, що вже в 1860-их роках існувала польська політична сила в Австрії, котра могла щось дати цісареві (а йому була конче потрібна польська підтримка); за що цісар, а з ним і німецький елемент імперії, погодився на концесії полякам. Ці концесії в дальшому розвитку створили умови для зростання польської модерної нації, з масовою політикою, партіями, організаціями, університетами, фаховою державною адміністрацією, пресою — всі ці речі в Галичині для поляків були польські. Отже, коли говоримо про діяльність Пілсудського в 1910 чи 1912 роках, треба пам'ятати, що йому передували оті різні Голуховські, Потоцькі з часів, коли Пілсудський ще й не народився.

Поляки були міністрами у Відні, коли польське суспільство вважало Австрію своїм ворогом, але ті поляки залишалися поляками і, служачи цісареві, служили, як уміли, й Польщі. Чи міністра Семичасного можна порівнювати з кимось з віденських поляків 1850—60 років? Вистачить поставити питання, щоб побачити, що немає чого порівнювати. Але не думаємо, що буде розумно ставити проблему в площині персональній і просто казати, що українські комуністи 1960-их років менш розумні, чесні й патріотичні, ніж польські аристократи 1860-их років. Навряд було б повчальним також казати, що Брежнев і Косигін менш зручні політики, ніж Франц-Йосиф. Проблему треба розв'язувати, на нашу думку, у площині політичній і соціальної, а не персональній. Інакше дійдемо до такого способу думання, який характеризує власне кагебістів: це вони думають, що політика робиться впливами та агітацією. На жаль, жодні логічні аргументи і жодні емоційні заклики ще ніколи не привели до зміни політики. На політику впливають інакше.

З Мерошевським треба погодитися, коли він каже, що «Семичасний є радше радянський, ніж український, бо його підтримують не українці, а радянські власті». Якщо так — аналогію «Пілсудський до 1914 року — КПУ сьогодні» не вдасться довести; Пілсудський не був «людиною Відня». У нас немає кадрів типу Голуховських і Потоцьких, бо й вони, сто літ тому, не були людьми Відня: Відень потребував їх, бо в політиці вони могли щось дати в обмін за те, що їм офірував Відень. Чи з цього виходить, що при відсутності еволюціоністів Україні потрібні підпільники?

Керівники КПУ не є українською політичною силою; КПРС розглядає українське питання як поліційне, а не політичне. Чи нашою відповіддю на таку реальність повинне бути створення підпільних антикомуністичних й антирадянських формацій? Так думати, вважаємо, було б великою помилкою і доказом браку розуміння того, що є політика. Пригадаймо, що Валентин Мороз блискуче довів, як КГБ конечно

хоче виправдати свою діяльність. «Щоб виправдати своє становище держави в державі, „органи” мусять весь час творити враження, ніби вони рятують „общество” від страхітливих небезпек. Перш за все вони вішають на себе вивіску захисників „державної безпеки”. Дракон мусить регулярно пожирати людей, щоб існувати» («Сучасність», ч. 5, 1968, стор. 80).

Очевидно, що створення підпільної організації рівнозначне з складанням самопожертв «драконові». Це рівнозначне з тим, щоб дати КГБ справжню функцію оборони державної безпеки від внутрішньої (і неминуче зовнішньої) диверсії. Але це не значить наблизити хоча б на крок трансформацію українського питання з поліційного на політичне.

Як створити український політикум?

Коли протиставлення «еволюціонізму» «революційному активізму» є одною фальшивою альтернативою, то не менш фальшиво кваліфікувати мовну боротьбу як «культурництво», тобто акцію не політичну. Спробуємо довести, що таке уявлення походить з нерозуміння як самої суті «мовного питання», так і реалій українського радянського життя. Тішимося, що автори захлавленої літератури з УРСР цілковито вільні від цього нерозуміння. Як і слід було сподіватися, міністер освіти УРСР і недавній секретар у справах ідеології ЦК КПУ (а теперішній вождь історичного фронту) розуміння мовної проблеми не виявляють; ми вже й так знаємо, що з них дуже сумнівні марксистки. Міністер освіти, читаємо у звіті делегації ЦК КП Канади про візиту на Україні («Сучасність», ч. 2, 1968, стор. 98), висловив думку, «що питання національних прагнень не залежить від мови».

«Подібну позицію висунув А. Д. Скаба, секретар по ідеології в Центральному Комітеті (справді з таким „спецом” в ЦК не лишилося ідеології, а тепер в Інституті історії буде те саме з історією — П. Ч.), який заявив, що важливим є те, що техніка розвивається, а не мова, якою видаються підручники. Це не турбує його, — заявив він, — чи на гідроелектричній станції в Бурштині є більше написів російською, чи українською мовою».

Зрозуміло, що в такому ставленні до мови, як друго-рядної і неістотної справи, канадські комуністи побачили «перекручення поняття по питанню мови у відношенні до нації». (Це поняття, на думку делегатів, заперечив також у розмові з ними перший секретар ЦК КПУ П. Ю. Шелест, а в Москві М. А. Суслов. Але на практиці здійснюють лінію Скаби, а не Шелеста).

На жаль, нерозуміння мови як політичної проблеми властиве не тільки керівним діячам УРСР. І серед противників радянської системи і комунізму зустрічаємо погляд, що робити наголос на мовному питанні — це «культурництво» (на відміну від політичної діяльності). Спробуємо розглянути це питання у дещо поверховій журналістській статті, без заглиблення в усі аспекти проблеми: мова, суспільство, політика.

Українська громада на еміграції добре знає статистичні дані про національний склад УРСР, розподіл населення між містом і селом, а також про відсоток українців і неукраїнців серед спеціалістів з вищою освітою, аспірантів, студентів, учених. Деякі дані приступні у всесоюзному масштабі, але й вони дозволяють зробити певні висновки про те, наскільки українцям приступні певні типи фахової праці.

Міністер вищої і середньої спеціальної освіти УРСР Ю. Даденков сказав делегатам КП Канади, що на початок 1967 року українці становили 61% студентів вищих учбових закладів України, росіяни — 32%, євреї — 3,8%, інші — 3,2%. 30% всіх студентів УРСР були родом з-поза України. Тим часом на початок 1960—61 навчального року у тій же УРСР студенти української національності становили 62,5%, а росіяни «лише» 30%! (Ці і наступні дані наводимо за працею Дмитра Солов'я «Українська наука в колоніальних путях», в-во «Пролог», 1963). Отже лише у 1960-их роках росіян збільшилося на 2%, а число українців зменшилося на півтора відсотка всього числа студентів республіки. Не менш промовисті відсоткові дані про кількість студентів-українців в усьому Радянському Союзі (в тому числі й УРСР). У 1960—61 році їх було 13,4% (при чому питома вага українців щодо кількості населення Союзу становила, згідно з переписом 1959 року, 17,8%). У 1957—58 році студентів-українців було 13,8%. Як пояснити факт, що в 1927—28 році, отже без Галичини, Волині, Буковини й Закарпаття, українці становили 14,6% всіх студентів тодішнього СРСР?

Ще гірша справа з аспірантами: 1960 року українців було лише 11,1% серед радянських аспірантів, отже значно менше, ніж відповідало б питомій вазі українців серед радянського населення. Але й число 11,1% краще, ніж 8,1% (стан на 1950 рік). Йдучи по академічній драбині вгору, доходимо до наукових робітників. У 1960 році менше половини учених УРСР визнавали себе українцями за національністю, а точно — 48,3%. Тринадцять років перед тим (1947) було ще гірше: 41,2%. Серед науковців Радянського Союзу у 1959 році українці становили 9,8%, рік пізніше — 10,0%. З усіх науковців-українців СРСР у 1960 році понад третина працювала поза межами України (36,4%), тим часом як з усього числа — українців у межах УРСР 86,3%, а за її межами — 13,7%. Таким чином українець-науковець має в три рази більше даних перебувати поза Україною, ніж звичайний українець. Нарешті, візьмімо дані про спеціалістів з високою освітою, які працюють у народному господарстві. Серед них на Україні лише 58,3% були українці. Нагадаємо, що з усього населення УРСР українці становлять 76,8%. Підведемо підсумки. На 76,8% українців в УРСР серед спеціалістів з вищою освітою їх було менше 60%, трохи більше 60% серед студентів, менше половини серед науковців. За даними Д. Солов'я, при об-

рахунку на 100 000 людности українців у відсотках до росіян серед учнів середніх фахових шкіл було 75,8%, студентів вищих шкіл — 71,1%, аспірантів — 52,2%, науковців — 47,3%, в тому числі докторів наук — 36,3%. Ці відсотки означають, що серед кожних ста тисяч росіян було в два рази більше науковців, ніж серед ста тисяч українців, що українець мав лише 71,1% тієї можливості вступити до університету, яку мав росіянин з такими самими можливостями, і т. д.

Хоч розподіл студентів-українців за спеціальностями не публікується, вільно припускати, що їх відносно більше серед студентів педагогічних та сільсько-господарських інститутів, можливо, теж у провінційних медичних інститутах; на українських відділах філологічних факультетів, треба припускати, є самі українці. І якщо це так, то значить, що в іншого типу школах, особливо технічного профілю, українці дуже часто бувають у меншості. Додайте до цих фактів дані про склад викладачів (і тут вільно припускати, що українці переважають в інститутах Глухова, Ніжена та Дрогобича), і тоді зрозумієте, що неможливо порівнювати студентську масу Чехо-Словаччини чи Польщі і робити на основі відмінного стилю життя будь-які висновки про те, якою є молода українська людина. Якою вона є — ми не дуже знаємо, але зате з певністю знаємо, *де її нема*. Її нема, наприклад, в елітарних інститутах, підпорядкованих різним всесоюзним міністерствам, хоч і розташованих на території України.

Можна різно тлумачити відносний «недобір» українців серед студентів, вчених, спеціалістів. Можливо, хтось скаже, що українська «душа», чи пак «дух», скеровується більше в напрямі села. Але так казати було б несерйозно. Або маємо тут явище плянної дискримінації за національністю, або проти українців діють якісь «об'єктивні фактори». Ми схильні підозрівати, що плянова дискримінація (при чому, можливо, українським «магурантам» радять вступати до російських та інших неукраїнських шкіл) існує і відіграє немалою роллю. Але не можна виключати можливість, що українець, зокрема якщо він випускник сільської школи, просто не спроможний «сореєноватися» з росіянином чи зросійщеним міщанином, адже іспити у переважній більшості випадків треба складати російською мовою, а крім того — при вступі навіть до технічних шкіл треба складати ще й іспит з російської мови. Це саме стосується й технікумів. Газета «Молодь України» недавно опублікувала інтерв'ю з першим заступником міністра вищої і середньої спеціальної освіти СРСР М. Ф. Красновим. Стаття має заголовок «Технікуми в 1968 році». Цитуємо відповідь заступника міністра:

«Коли раніше ті, що вступали в технікуми, складали три іспити, то тепер складатимуть тільки два. Ті, що закінчили 8-річну школу, складатимуть іспит з російської мови (диктат) і математики. А випускники середніх шкіл складатимуть письмовий іспит з російської мови (твір) і усний (за-

лежно від спеціальності) — з математики, або хемії, або історії СРСР».

Ця «розмова» опублікована в молодіжній українськомовній газеті України, газеті, котру читають сотні тисяч юнаків і дівчат. Чи редактор газети і шановний перший заступник міністра справді думають, що читачі такі дурні, що не помітять браку згадки про іспити з національної мови, замість російської, в школах національних республік? Якого ефекту в напрямі «зміцнення дружби народів СРСР» досягає вимога, щоб іспити з російської мови складали випускники неросійських шкіл? Чи перший заступник міністра справді вважає, що такою вимогою він не творить «будь-яких привілеїв представникам окремих націй» (ці привілеї заборонені радянськими законами)? Підозрюємо, що міністерство, і газета дуже добре знають, що вони роблять. Їхня мета — «тактовно» вказати учням і батькам, що практичніше буде вчитися у російській школі. А на закон їм «наплевать».

*

Поряд з дискримінацією національною йде і соціальна, яка зокрема сильно б'є по молоді села. Не тому, що селянську молодь свідомо «відсівають», а просто тому, що загальний рівень навчання у сільських школах нижчий, ніж у місті, а до того ж й іспити до вузу треба складати по-російськи. У газеті «Комсомольское знамя» (російський відповідник «Молоді України») у березні цього року появился репортаж про студентів Луганського педагогічного інституту. Бібліотекарка інституту сказала кореспондентові, що студенти-філологи дуже мало читають художню літературу, не цікавляться популярно-науковою літературою і т. д. «Правда, исключением являются студенты украинского отделения. Особенно второй курс. Эти читают много и широко...»

Вася Остапчук, секретар комсомолу, познайомив кореспондента з другокурсниками українського відділу. Ярослава Макар народилася на Підкарпатті. У середній школі директор роками розповідав учням, що «все дороги открыты — школа, институт, любимая работа». Але Ярослава «провалилася» на іспитах до Івано-Франківського педагогічного інституту. Повернулася на село, але директор не хотів навіть бачити її, бо «опозорила школу» (може, була відмінницею навчання?). Довга була дорога Ярослави Макара до Луганського педінституту, а таких, як вона, там багато.

«Говоришь с такими студентами и удивляешься их не по летам серьезному отношению к жизни. Прочно они стоят на ногах, знают, что им надо делать, чему учиться, чему нет. Все эти девушки из села. И для большинства из них.. дорога в вуз была очень трудной... Уровень преподавания в городских и сельских школах... во многих случаях не одинаков. Это зачастую приводит к тому, что даже талантливые выпускники сельских школ, имея более низкую подготовку, прова-

ливаються на вступительних экзаменах, уступає места на студенческой скамье уверенним в себе горожанам».

Кореспондент пише, що минулого року в Луганському взяли це до уваги і прийняли на перший курс значно більше дітей колгоспників. Але ще й сьогодні видно помилки минулих прийомів, коли у вуз приймали «горожан», «которые получают назначение в село и вскоре возвращаются в родные пенаты».

Цікаво, що кореспондент звертає увагу на те, що на відділі російської мови і літератури вчать в основному випускники міських шкіл: поділ між містом і селом збігається, очевидно, з лінією поділу між українцями і росіянами. Складається враження, що єдиною школою, до якої Ярослава Макар і її товаришки можуть вступити, є педінститут, українська філологія. Крім того, можуть їхати на «великі будови комунізму», носити цеглу, мурувати стіни, обслуговувати екскаватори чи бульдозери; а в найкращому випадкові запропонують їм місце куховарок. Статті з заголовками «Стройка на Волге», «Приезжайте в Тольятти», «На вас чекають, романтики!» — аж рясніють на сторінках молодіжних газет УРСР. За «комсомольськими путівками» тисячі української молоді щороку покидають рідну землю, а разом з ними їдуть і тисячі випускників технікумів та вишів, яких направляють на Схід і Північ у пляновому (тобто — примусовому) порядку після закінчення школи. А «Комсомольская правда» за 22 травня цього року принесла вістку з Києва про зустріч посланців комсомольських організацій України, які працювали на новобудовах Сибіру, Півночі і Далекого Сходу. За останні дванадцять років, говориться у привітанні ЦК ВЛКСМ, понад 200 000 юнаків і дівчат України поїхали на такі новобудови. Замітка в «Комсомольской правде» має заголовок: «Поздравляем!».

Чи можна справді когонебудь «поздоровляти» з нагоди такого факту? Газети запевняють українців, що їм треба тішитися з того, що, як каже товариш Володимир Бондаренко (інструктор відділу робітничої молоді ЦК ЛКСМУ), «нині немає в Радянському Союзі жодної великої будови, де б не трудилась українська молодь. Її можна знайти всюди — від Кольського півострова до Чукотки». Тільки мало її в українських вузах і мало на українських заводах і по селах...

Який ефект — демографічний, соціальний, економічний і національний — має організований і систематичний вивіз молоді з України? Перш за все: чи на Україні справді є досить людей, чи ми можемо дозволити собі позбуватися громадян у найкращій віковій групі? Подруте, чи Україна має «перепродукцію» спеціалістів, яким треба дати роботу, а її немає? Радянські газети з симпатією пишуть про скарги західних європейців на те, що США притягають з Європи молодих спеціалістів до себе. Говориться про „brain drain“, але ми ніколи не чули, щоб хтонебудь скаржився в УРСР, що „brain drain“ має також місце з України. Навпаки, українська преса

й український уряд пишаються тим, що вони своїх молодих громадян посилають на Камчатку і Кольський півострів. Пригадуються німецькі князі, що продавали молодих німців англійцям і французам на службу в армії, в колоніях... Але принци й герцоги мали досить такту, щоб своєю роботою не «хвастатися». (І ніхто, скільки нам відомо, не казав, що продаж німців свідчить про розквіт культури й економіки Німеччини).

*

У статті про демографічні процеси на Україні («Сучасність», ч. 8, 1967) Степан Процюк звертає увагу на спад народжуваності на Україні і зовсім правильно, на нашу думку, пояснює це явище переселенням молоді з України. (Спад народжуваності особливо помітний у сільських районах, де «контроль над народжуваністю» навряд чи дуже розвинений). Автори, цитовані в статті Процюка (Кутукало і Шостак), оцінюють, що вплив населення з сіл Південно-Західного району за абсолютною величиною у 3-4 рази перевищує механічний приріст його в містах. Це значить, що лише якихось 20-25% виходнів з села переходять у міста Південно-Західного району (західні області, Поділля, Київщина, Чернігівщина), — решта емігрує. Автори закінчують статтю твердженням, що Південно-Західний район буде і далі постачати «робочу силу» іншим районам «країни», хоч і визнають, що властиво «економічна ефективність такого перерозподілу на даному етапі невелика». (Повернення становить 80% з тих, що виїхали через «оргнабір», і 25% з числа переселенців, тобто селян, які їдуть цілими родинами). «Крім того, у зв'язку з впливом молоді переміщення населення з Південно-Західного району до інших районів країни створює несприятливі умови для його відтворення».

У жовтні 1966 року відбулася конференція демографів України, організована Інститутом економіки АН УРСР і ЦСУ УРСР. Звіт у журналі «Економіка Радянської України» (ч. 1, 1967, стор. 90) має таке речення: «В доповіді в. о. завідуючого Відділом демографічних досліджень Інституту економіки АН УРСР В. С. Степенко „Відтворення населення Української РСР” основна увага була приділена аналізу і соціально-демографічній оцінці сучасного демографічного стану в республіці».

«Науково» і туманно сказано, правда? Порівняйте формулювання українського журналу з тим, що про доповідь В. С. Степенко рапортує «Вестник статистики» (ч. 1, 1967, стор. 78-79): В. С. Степенко «отметила, что на Украине уровень рождаемости вообще и особенно у женщин в молодых возрастах ниже, чем в некоторых развитых капиталистических странах. Сохранение на длительное время этого уровня рождаемости приведет к такой возрастной структуре насе-

ления, которая не сможет обеспечивать естественный его прирост».

А так інформують про ту ж саму доповідь у «Вопросах экономики» («Слово демографам УССР», «Вопросы экономики», ч. 4, 1967, стор. 153-156): В. С. Стещенко показала «на большом конкретном материале» баянс відтворення людности УРСР:

«Так, в 1963—64 гг. показатель исчерпанной плодovitости женщин Украинской ССР был наиболее низким по сравнению с другими союзными республиками (кроме Эстонии и Латвии), а нетто-коэффициент воспроизводства населения вплотную приблизился к единице. Анализ динамики показателя исчерпанной плодovitости говорит о его возможном снижении и в будущем.

«...низкий уровень рождаемости, наблюдающийся в настоящее время в республике не сможет через некоторое время обеспечивать естественный прирост населения, а в случае дальнейшего снижения рождаемости приведет и к уменьшению абсолютной численности населения».

Якби процес міграції відбувався лише в одному напрямі, з України на схід, принаймні могло б здаватися, що Україна справді перенаселена і, як то кажуть по-російськи, є «трудоизбыточным» районом (тобто — ніби має більше робітників, ніж може їх забезпечити роботою). Але так не є. Одночасно з пляновими вивозами української молоді до РРФСР і Казахстану відбувається широко розвинений процес іміграції з РРФСР, так «спонтанної», як і організованої. Про це добре знають люди на Україні і починають також писати в пресі, російській, розуміється, а не українській (українська про серйозні справи воліє не писати). З учених найбільше воює проти цих ввозів росіян на Україну (та до Середньої Азії) В. І. Переведенцев, раніше співробітник АН СРСР у Новосибірську, тепер в Інституті міжнародного робітничого руху в Москві. Кажучи більш точно, Переведенцев вважає, що політика організованого переселення не має успіху. Досліді переконали його в тому, що значно більше людей покидають Сибір і Далекий Схід, ніж туди переселяються. Ще дивніше: люди переселяються з т. зв. районів «трудодефіцитних», де праця є, до «трудоизбыточных», де вже й так існує безробіття.*

Переведенцев перший (чи один з перших) звернув увагу на те, що в той же самий час, коли організовано скеровують робітників на Сибір, з того ж таки Сибіру та Центральної Росії так само пляново, «по оргнабору», з витратою коштів і т. д. переселяють працівників до Середньої Азії, на Україну, Пів-

---

* Див., наприклад, «Литературную газету» за 10 березня 1966, книжку Ж. А. Зайончковської і Переведенцева «Современная миграция населения Красноярского края» (Новосибірськ, 1964), цілий ряд статей в наукових журналах і збірниках.

нічний Кавказ та до інших районів, де офіційно існує перенаселення. Крім того, Переведенцев твердить, що переселенці на схід масово повертаються (ледве трапляється змога) до місць, звідки виїхали. Особливо погано «приживаються» в містах Сибіру вихідні з міст західних районів Союзу. Це вони, твердить Переведенцев, становлять більшість в «міграційному потоці» з Сибіру на захід. Під їх впливом ідуть на захід також корінні сибіряки.*

Одним з наслідків міграції зі сходу на захід та південь, каже Переведенцев, є те, що сільська людність неросійських республік не має змоги переселятися з перенаселених сіл до міст своїх республік. Їх заповнюють російські мігранти з Сибіру, Далекого Сходу, Центральної Росії. Так діється, наприклад, у Киргизії, де міське населення в основному (!) твориться коштом міграції росіян, в тому числі з Сибіру. Це твердження здається мені більш вірогідним, ніж твердження, що у більшості переселенці з заходу (тобто і з України), повертаються туди, звідки вони виїхали: щоб так не було, дбають відповідні органи влади, які відмовляються дати прописку таким реемігрантам. А для росіян, як усім добре видно, є навіть місце у Львові та на Львівщині, про яку товариш Чашухін з Держпляну УРСР пише, що «с целью трудоустройства» випускників восьмих клас треба організувати для них 2-3 річне навчання «и направлять... на новостройки республики и страны». Далі він пише, що «в дальнейшем процесс выбытия населения в восточные районы страны будет усиливаться, что положительно скажется на полном и эффективном использовании трудовых ресурсов области».**

Тим часом «Український історичний журнал» (ч. 4, 1964) подає, що серед «трудівників» нового міста на Львівщині, Нового Роздолу, росіяни становлять 15%, українці — 80% (тобто росіян у два рази більше від їх питомої ваги у Львівській області). Немає сумніву, що серед тих 15% є сибіряки, люди з Далекого Сходу і гості з Центральної Росії. І, розуміється, їхня наявність у перенаселеній, «трудоизбыточной» Львівській області є глибоко «прогресивним» явищем. Про розміри міграції з Росії може дати деяке уявлення факт, що за один рік (1961) з Уралу, Східного Сибіру й Далекого Сходу прибуло на Україну на 25 тисяч осіб більше, ніж виїхало з України до тих районів («Экономическая география», вып. 2, стаття Є. А. Янковської «Особенности миграции населения Украинской ССР»). Оскільки в Радянському Союзі немає людей без житла і роботи, слід гадати, що гостинний уряд Української РСР забезпечив прибулим «благополучне трудовла-

* Див. статтю Переведенцева в колективному збірнику «Региональные особенности экономического развития районов страны. (На примере Сибири)», в-во «Мысль», 1966.

** А. Р. Чашухин, Население и трудовые ресурсы Львовской области. «Экономическая география, республиканский межведомственный научный сборник, вып. 2, 1964 («Юго-Западный экономический район»).

штування і квартири», яких бракує в рідній республіці для тисяч своїх власних громадян.

71

*

Україна потребує робочої сили, хоч одночасно існує на Україні безробіття. Що на селі безробіття існує, визнають навіть київські газети. І хоч як це дивне, керівники сільського господарства та колгоспні діячі, замість того, щоб допомогти, чинять перешкоди селянам у їх бажанні влаштуватися на роботу. Керівні діячі нічого не роблять, а тим часом на селі стає все більше вільних рук.

На зборах в одному колгоспі «не раз порушувалося питання про те, чим зайняти людей» («Радянська Україна» від 19 травня 1968). Такі питання порушують у багатьох селах України, зокрема в західних областях; одночасно південним областям потрібні робітники, і частково ці потреби задовольняє внутрішньореспубліканське переселення.

Однак переселення з сіл до сіл не розв'язує проблеми: треба розвивати міста й містечка в перенаселених районах і давати роботу мігрантам з села на Донбасі, на Дніпропетровщині й Запоріжжі. Що Донбас і Подніпров'я потребують людей — усім добре відоме. Ми переконані, що їх потреби можна задовольнити без того, щоб братню РРФСР позбавляли людей, які краще будували б комунізм на Далекому Сході чи в Сибіру, а то й у Костромі чи у вже згаданому Тольятті. Справа в тому, що безробітних (чи тих, кому не хочуть дати роботи на Україні) посилають за працею на схід, а зі сходу привозять (і самі звідти приїжджають), щоб зайняти вільні місця в усіх частинах республіки. Чому росіяни самі їдуть на Україну? Бо на Україні краще жити, ніж у Росії, — відповідь дуже проста. А що цінніше — цю відповідь дав не «український буржуазний націоналіст», а російський радянський учений. У статті «Что человек ищет?» Переведенцев відповідає: «Человек ищет, где лучше» («Журналист», ч. 4, 1968, стор. 72-75). Очевидно, поняття «лучше» має різний зміст для різних людей. Але назагал (продовжує Переведенцев) люди вважають, що у місті краще, ніж на селі. На селі є більше охочих емігрувати, ніж тих, що мають змогу емігрувати. Що їх затримує? Брак робочих місць у містах. А якщо охочих їхати більше, ніж вакантних місць, тоді, розуміється, «претенденти на эти места конкурируют между собой? Несомненно. Ярче всего это проявляется в союзных республиках».

Переведенцев описує далі дві «сценки» з відділу кадрів на Душанбинському текстильному комбінаті. Читач уже напевне і так гнівається на автора за довжелезні цитати, та ще й російською мовою. Вибачте, але не можу відмовитися від приємності поцигувати ще. Хто знає (честолюбство авторів, як відомо, не має меж), може, цю статтю прочитає тов. Скаба або тов. Удовиченко, і таким способом я їх переконаю, що мова все таки має значення у житті нації? Розуміється, я сам не наважився б їх у цьому переконувати, алеж тут пи-

ше нам товариш з Москви (хібащо Переведенцев насправді Переведенченко чи Переведенюк, «колишній потлжурівський офіцер» або «бандерівець»?). І ось «типичні случаи»:

«Первый. Входит молодая девушка, видно, приезжая. Робко спрашивает инспектора отдела кадров: „Нельзя ли к вам на работу?“ „А вы кто?“ „Ткачиха (прядильщица, ровничница)“. „Какой разряд?“ „Четвертый (третий, пятый)“. „Где живете?“ „Приехала из Иванова (Шуи, Калинина, Камышина)“. „Нужно общежитие?“ „Да“. „Вот направление. Устраивайтесь. Приходите завтра утром, поставим к станку“».

«Второй. Входит таджичка или узбечка. Тот же вопрос. „А вы кто?“ „Такая-то (называется фамилия)“ „Нет, я говорю о специальности“. (Недоумение, замешательство). „Ну, что вы умеете делать?“ Оказывается, что специальности нет. „Где живете?“ (Называется улица Душанбе). „Сколько лет?“ „Двадцать“. „Семья, ребенок?“ „Есть“».

Переведенцев просить читача поставити себе на місце працівника відділу кадрів. Хто вам вигідніший, кваліфікований працівник чи людина, яку ще треба вчити? І так на заводі більше половини працівників — росіяни, українці, татари. Переведенцев ставить проблему у площині кваліфікації і браку її. Ми трохи інакше дивимось на цю справу. Якої національності працівник відділу кадрів? Якою мовою він розмовляє з узбечкою й таджичкою? Чи коли б говорив з таджичкою таджик, він теж клопотався б у першу чергу кваліфікацією?

Одним з головних питань, які хоче з'ясувати Переведенцев, є причина спустошення сіл Центральної Росії. У статті він пов'язує сцену, яку ми щойно представили з виїздом селян з російського села до міст Росії, з яких робітники знову їдуть до «національних республік». А що їдуть, і то масово, свідчать числа, наведені у тій же статті: за час від перепису 1959 року з РРФСР виїхало на два мільйони осіб більше, ніж до неї приїхало (це значить, що еміграція з РРФСР за цей час значно перевищує, два мільйони). Переведенцев вважає, що такий масовий «ісход» дуже шкідливий. Як йому запобігти? Щоб більше молоді залишалося в селах Костромської, Вологодської чи Томської областей, каже він, треба, щоб більше молоді пішло з сіл України, Молдавії, Середньої Азії й Закавказзя. «Я не думаю, — додає він, — що южанам надто обов'язательно ехать в Сибирь или на Дальний Восток. Хорошо будет, если они более активно пойдут хотя бы в собственные города».

Думка ця, каже Переведенцев, «проста до примитива». А скільки доводиться читати (продовжує Переведенцев, не я!), про «успіх» школи і комсомольської організації району, що їм, бачите, вдалося добитися того, що вся випускна кляса повністю залишається у рідному колгоспі. Переведенцев називає Чернівецьку область, Грузію і Фергану — найбільш «трудоизбыточные районны», але читач української радянської преси пам'ятає цілі кампанії під гаслом: «Закінчив (ла)

середню школу? — залишайся в колгоспі конюхом (дояркою)». Навіть романи про це пишуть! А тут російський учений каже: «... это означает, что места этих патриотов без кавычек (по недомыслию любителей вселенских схем) будут заняты в городе колхозной или совхозной молодежью из той же обезлюдневшей деревни Центральной России или Сибири».

Переведенцев винуватить журналістів у тому, що, наприклад, «Сельская жизнь» доносить з задоволенням, що в Грузії молодь вже не хоче йти з села, а «Учительская газета» «бьет тревогу: выпускники школ в Запорожской области уходят в город».

Чи треба тішитися з того, що грузинська молодь залишається на селі, коли в колгоспах Грузії є в два рази більше робітників, ніж треба їх мати в час найбільшої напруги сільсько-господарських робіт? Це питання ставить Переведенцев і, розуміється, вважає таку політику з економічного боку абсурдною. І слушно. І хоч ми маємо свій погляд на причини і мету такої політики, для нас дуже цінне твердження, що політика насильного переміщення націй економічно шкідлива і для національних республік, і для Радянського Союзу, і для самої Росії. Отже проти «любителей вселенских схем» (я дуже вдячний Переведенцеву за цю фразу) виступають не тільки Дзюба, Мороз чи Караванський, але й економічні експерти-росіяни. Додаймо, що Переведенцев, як і Караванський у листі до Ради національностей, виступає проти «прописки», тобто зборони селитися у великих містах без дозволу міліції! Переведенцев не розуміє, чому з Сибіру привозять робітників до Середньої Азії (а ми можемо додати: і до Львова, і до Калуша, і до Рівного). Він пропонує покінчити з цією практикою, «резервувати» посади в містах для місцевих, а також... поліпшити навчання російської мови в сільських школах. Останнє — щоб дати змогу випускникам тих шкіл краще підготуватися до праці в містах. Ми тут попросимо «разрешения не согласиться»: а, може, замість того, практичніше буде вимагати в містах України, щоб знали українську мову, а в містах Узбекистану — узбецьку? А тим, хто не захоче вивчати місцевої мови, хай видадуть комсомольські путівки у місто Тольятті або Ульяновськ (на Україні тепер агітують, щоб добровольці їхали туди у зв'язку з століттям народження Леніна).

*

У цій статті ми говорили про досить багато справ. Відстань від графа Голуховського до Ярослави Макар з Луганського педагогічного інституту — не мала. Однак, маємо надію, що читач бачить єдність у наших міркуваннях, бо вони справді мають одну тему: в чому суть нового історичного етапу в житті українського народу? Стаття пробує довести, що немає політики без мас, без національної спільноти і що політичні програми мусять ураховувати об'єктивні соціальні та демографічні факти. Підкреслюючи останній аспект, ми прагнули дати історичну перспективу і тло виступові української інтелігенції,

зокрема молоді, символом якої стали прізвиська Дзюби, Моро-за, Чорновола та багатьох інших. Коли Дзюба пише, що «кристалізуються громадські поняття і почуття, повсюду випро-стовується людина», — нам треба знати, що це не лише явище, яке спостерігається серед інтелектуалів Києва або Львова; це масовий процес, який, попри всю свою духову, інтелектуальну сторону, має також солідний матеріальний, економічний і со-ціальный аспекти.

«Зростає освіченість і культурність українського насе-лення, за чим неминуче йде більш чи менш свідоме бажання визначити себе в світі». «Поліпшується матеріальне становище українського села», продовжує Дзюба, і село це дає «все біль-ше молоді, не прибитої злиднями і не затурканої, а свіжої, сильної і гордої, готової відстоювати своє національне лице» («Сучасність», ч. 4, 1968, стор. 70).

Культурний рух української інтелігенції — це не спра-ва відірваних від життя філософів чи істориків. Ці люди діють як виразники прагнень свого покоління. А покоління і все сус-пільство вимагають корінної зміни соціальної й економічної політики. Як ми пробували показати, основними проблемами, які сьогодні турбують народ, є проблеми його «бути чи не бу-ти»: чи залишаться українці на Україні? Чи залишаться як українці, чи ціною переходу до російської нації? Більш кон-кретно: йдеться про те, що західні соціологи називають „upward social mobility“: чи українцям надалі перебувати в ролі соціальних низів, чи й для них відкриється доступ до всіх ро-дів людської діяльності?

Ми також намагалися не так довести, як лише згадати про те, що власне від розв'язки м о в н о г о питання залежить соціальний поступ нашого народу, бо без української школи всіх ступенів і без літератури (з усіх ділянок) українською мо-вою українець, який не може або не хоче русифікуватися, поз-бавлений змоги «просуватися вгору».

Документи з УРСР свідчать про духовий неспокій і зро-стаючий опір русифікації. Навіть радянська преса засвідчує це. Зовсім недавно «Комсомольская правда» (25. IV. 1968) опу-блікувала статтю про ректора і студентів Українського полі-графічного інституту у Львові. Читаємо там про недавнього студента з підкарпатського села, який «считал бандеровцев украинскими патриотами», «он русский язык, принятый на же-лезной дороге, считал ущемлением национальных чувств. Он забывал, что до тридцать девятого года на территории нынеш-ней Западной Украины был запрещен украинский язык, и приходил в негодование от того, что некоторые лекции в ин-ституте русскими преподавателями читались по русски. Он не скрывал своей точки зрения и охотно „просвещал“ своих товарищей» (підкреслення моє — П. Ч.).

Газета каже, що цей студент, завдяки розмовам з рек-тором інституту (колишнім розвідником!), з часом прозрів; во-на радить не боятися відкритих дискусій. «Кто знает, как бы сложилась его жизнь, — комментує кореспондент, — если бы

на его пути не встретился ректор, который считает, что любящая школа (и высшая тоже) — это принципиально особое учреждение. Здесь не должны приходиться в ужас от ошибочных мнений и путанных, сомнительных вопросов. Здесь должны уметь отвечать на них. Истина рождается из умения убеждать».

Дуже мудро сказано. Маємо надію, що Львівське обласне управління КГБ передплачує газету «Комсомольская правда». Щось нам здається, що стаття у шановній газеті «перегукується» з певними думками, що появились друком у журналі «Сучасність» (див. ч. 4, 1968, стор. 76-77):

«... перше й останнє — свобода обговорення, дискусії, суперечки. Чому так панічно боїться цього теперішнього національна політика?.. Чому так ганебно тікають офіційні представники з тих вечорів і дискусій, де зненацька зринає національне питання, чому забороняють, зривають, затикають рота — замість того, щоб прийти роз'яснити справу, перемогти в чесній дискусії, переконати в одвертій розмові? Чому з студентами університету не дискутують, а викликають поодинці, товчуть у кабінетах, виключають, тероризують і т. д.?»

На нашу думку, власне масове поширення нових ідей, перетворення «гвинтиків» на «індивідів» і мас — на свідому націю створить таку ситуацію на Україні і в СРСР, яка неминуче створить ґрунт для появи української політики й українських політиків навіть у лавах КПРС і її відділу — КПУ.

Духова революція, свідками якої ми є, неминуче приведе, якщо вона буде успішна (а це серйозне «якщо»!), до зміни політики і стилю управління. Інакше панувати над «гвинтиками» і над «масами», інший підхід потрібен до індивідів і свідомої, модерної нації. Але не забуваймо про основне: фізичне перетривання на Україні. Нічого не вийде з протестів, маніфестів й індивідуальних актів героїзму, якщо маса українського народу, і зокрема молодь та інтелігенція, не триматимуться вперто рідної землі. На нашу думку, слова Драгоманова, писані дев'яносто років тому, повнотою зберігають свою актуальність. У 1878 році Драгоманов писав у «Передньому слові до „Громади“»:

«Ті люди між письменними українцями, котрі не хочуть, щоб дедалі все більше Україна і її мужицтво (Драгоманов мав на увазі селянство — П. Ч.) тратили свої сили — мусять зрестися не йти з України, мусять упертися на тому, що кожний чоловік, вийшовши з України, кожна копійка, потрачена не на українську справу, кожне слово, сказане не по-українському, — є видаток з української скарбниці, видаток, котрий при теперішніх порядках не звернеться в неї нізвідки».*

Сказати, що ці слова зберігають усю свою актуальність сьогодні, значить сказати, що політично ми перебуваємо в тому самому становищі, в якому були майже сторіччя тому. Є підстави гадати, що це становище не триватиме вже довго.

* Цит. за працею Дмитра Солов'я «Українська наука в колоніальних путах». В-во «Пролог», 1963, стор. 90-91.

Замість критичної аналізи непереконлива пропаганда

Осип Данко

Голова Українського конгресового комітету Америки (УККА) Лев Добрянський, професор економіки в Джорджтавнському університеті (Вашінгтон) опублікував книжку*, яку в передмові характеризує так: «Ця книга є американською відповіддю не тільки на московську 50 річницю обманної російсько-більшовицької революції, але також, і що найважливіше, відповіддю на виклик нескінченної холодної війни передових імперіо-колоніялістів світу». А на обгортці про книжку рекламно сказано: «Є багато книжок про Росію, про Радянський Союз та про холодну війну. Це — перша книжка, що ясно вказує на „слабі місця“ російського ведмедя, на способи, як його ще більше послабити, на слово-зброю, якої треба вживати, та методу, як встромити її у відкриту рану».

Тому що зміст книжки складається аж з 21 розділу, а до того ще й назви деяких розділів у перекладі на українську мову втратили б своє спеціальне жаргонне звучання й стиль, ми тільки коротко переповімо зміст книжки. Перший розділ присвячений розглядові поглядів К. Маркса на тюрму народів — Росію; у другому розділі автор критикує колишнього віцепрезидента США Річарда М. Ніксона за його висловлювання й поведінку під час подорожі до СРСР у 1959 році; третій, четвертий і п'ятий розділи присвячені темі, до якої вона побудована вся праця Л. Добрянського, — питанню «Резолюції тижня поневолених націй», ухваленої конгресом і підписаної колишнім президентом Д. Айзенгавером 1959 року; у шостому розділі автор подає історичний нарис російської агресії; сьомий розділ — «Прогалини в американській думці про Росію»; восьмий і дев'ятий розділи присвячені розглядові радянсько-російської політичної й економічної слабости й уразливости; у десятому розділі автор розглядає ство-

* *Lev E. Dobriansky, The vulnerable Russians. Introduction by Edward J. Derwinski. Pageant Press, New York [1967], 454 p.*

Лев Е. Добрянський, Уразливі росіяни. Вступне слово Едварда Й. Дервінського. Вид-во Педжант Пресс, Нью-Йорк [1967], 454 стор.

рюваний пропагандою образ (імедж) Росії, а далі йдуть розділи про потребу переорієнтації американської зовнішньої політики і опертя її на концепцію поневолених народів, критика державного секретаря Діна Раска, критика покійного президента Дж. Ф. Кеннеді за його зустріч з Н. Хрущовим у Відні, критика Голосу Америки, наświetлення політичних заходів і протизаходів в американсько-радянських відносинах, справа пам'ятника Шевченкові. Кінцевий розділ — «Перемога політики холодної війни».

Як з наведених цитат, так і з самого змісту книжки видно, що, готуючи цю працю до друку, автор хотів 1) розкрити імперіалістичну суть СРСР, 2) довести хибність дотеперішньої політики США та 3) накреслити загальну концепцію і дати проект нової, успішнішої політики США супроти СРСР. Але те, що в цій книжці написано, ні в якій мірі не співмірне з названими завданнями, якщо частинне й фрагментарне не вважати за ціле й вичерпне. Властиво книжка Л. Добрянського є товстим політично-пропагандивним памфлетом, який містить вибір думок і поглядів з дотеперішніх писань автора про американсько-радянські відносини за приблизно останніх 20 років, як також дає наświetлення політичних справ, в яких Л. Добрянський був заангажований або які сам ініціював. Отже для тих, хто не передплачує чи не читає «Ukrainian quarterly», а хоче познайомитися з політичними поглядами, способом думання й настановою Л. Добрянського, — ця книжка послужить добрим джерелом.

Крім претензійності («Ця книжка є американською відповіддю...», «це перша книжка...») та публіцистично-пропагандивного тону, одною з найразючіших особливостей цієї книжки є незадовільна організація матеріалу, фактів, думок. Хоч у книжці є аж три окремі розділи, присвячені розглядові питання поневолених націй і «Резолюції тижня поневолених націй», справа цієї резолюції тягнеться й повторюється через усю книжку, незалежно від того, яким темам окремі розділи присвячені. Це саме діється з закидом і обвинуваченням американських академічних та урядових кіл у незнанні Росії й СРСР (до цієї теми ми ще пізніше повернемося), хоч знову таки розглядові цього питання відведений в книжці окремий розділ.

Ці й інші повторення тем і окремих питань автор виправдує педагогічними мотивами. Наприклад, підкреслюючи вагу усвідомлення факту, що СРСР є тюрмою народів, він посилається на гасло: *Repetitio est mater studiorum* і стверджує: «Свідоме стосування цього правила тут необхідне й надійне, бо немає питання, яке було б життєво тісніше пов'язане з безпекою й інтересами нашого народу, а воно уникає нашого розуміння, як те засадниче питання, що СРСР є тюрмою народів. Повторення в цьому випадку конечне» (стор. 21). Не краще стоїть справа з прикладами й випадками, яких автор наводить дуже багато, зокрема з поточної політики. Та клопіт у тому, що коли деякі з цих прикладів у такій чи іншій формі ще й повторюються, тоді окремі місця книжки перетворю-

ються в прикладологію. І знову автор виправдує це тим, що, мовляв, «деякі (приклади — О. Д.) повторюються навмисно в різних контекстах книги для встановлення їхніх різних відтінків і значень» (передмова, стор. 2). Справа, очевидно, не в педагогічних мотивах і не у встановлюванні «різних значень і відтінків». Готуючи матеріал до друку, треба було його добре переглянути, усистематизувати й солідно проредагувати. При такій ґрунтовній редакції можна і треба було усунути й цілу низку вад більш технічного порядку. Маємо на увазі часто неохайне подавання джерел або подавання цитат без того, щоб якнебудь вказати на їхнє джерело. Так, наприклад, на стор. 75, у примітці ч. 10, назву публікації «За повернення на батьківщину» автор подає не в оригіналі, а в перекладі на англійську мову, хоч назви «Правда» й «Известия» подає, як і належить, російською мовою. Знову ж на стор. 124, у примітці ч. 21, назву газети «Neue Zürcher Zeitung» подає німецькою мовою, але назву статті подає в перекладі на англійську мову (див. також стор. 250). Так і з примітками на стор. 234, 236, тільки тут не подано, де саме згадувані автором промови Косигіна й Хрущова були надруковані. Крім неохайного подавання джерел, у книжці зустрічаються цитати, а джерел, звідки ці цитати взято, взагалі не подано. Приклади: цитування Дж. Міні на стор. 47 або цитата з «одного з наших коментаторів» на стор. 56—57. Байдуже, чи праця була свідомо подумана як публіцистична, чи ні, — автор, котрий шанує себе й читача, не може дозволити собі на таку неохайність.

Читач легко й скоро помітить, що головний мотив, який проходить через усю книжку Л. Добрянського, — це політична пропаганда. Автор надає політичній пропаганді, зокрема в змагу між США й СРСР, величезної ваги. Рівночасно політична пропаганда як мобілізація громадської думки, а за допомогою останньої спроба впливу на політику уряду США — це основний засіб і основне поле діяльності автора, що в книжці щедро й представлено.

Коли мова про американсько-радянські відносини, то автор вважає, що «все ж головна арена, арена остаточного вирішення в холодній війні є психо-політична пропаганда» (стор. 19). На іншому місці автор ще точніше окреслює свою позицію: «Протягом років я вважав і тепер вважаю, що головний ключ перемоги над імперіяльно-колоніальною Москвою міститися в ділянці психо-політичної пропаганди» (стор. 183—184). Без того, щоб вдаватися в ширшу дискусію з цього приводу, зауважимо тільки, що практична зовнішня політика не тільки можлива, але часто буває успішніша без «психо-політичної пропаганди». Можна також уявити собі такий розвиток подій у майбутньому в Східній Європі, коли холодна війна буде просто безпредметна.

В загальному вражає в автора брак диференційованого підходу. Він всеціло пірнув у політичну пропаганду, і в читача складається враження, що автор або ігнорує, або підпорядковує політику й дипломатію політичній пропаганді. Тим часом, наприклад, звільнення Австрії з-під окупаційного ре-

жиму сталося в наслідок дипломатичної, а не пропагандивної діяльності. Усамостійнення Югославії від московського панування стало можливим також за допомогою політично-дипломатичних операцій, а не завдяки політичній пропаганді. (Л. Добрянський з цим, очевидно, не погодиться, бо для нього Югославія ще й сьогодні так само залежна від Москви, такий самий сателіт Москви, як Східня Німеччина й Болгарія).

Коли ж мова про політичну пропаганду, як засіб впливу чи, може, й пресії — через конгрес — на уряд США і його політику в зовнішніх справах, то тут політичною пропагандою рідко можна добитися бажаних успіхів. (Численні дослідження питання про місце й ролю громадської думки в формуванні зовнішньої політики США виявляють, що інші фактори й способи є без порівняння ефективніші, ніж політична пропаганда, відкриті заклики й мобілізація громадської думки і тим самим натиску). Добрим прикладом для цього є справа Ірландії перед і під час першої світової війни. Відомо, що, починаючи від шістдесятих років минулого століття, американці ірландського походження розвинули були в США дуже активну політичну пропаганду за звільнення й усамостійнення Ірландії. Ця діяльність стала дуже інтенсивна і набрала широкого розголосу зокрема в момент вступу США у війну в квітні 1917 року. Організовувано багатолюдні маніфестації й віча, на яких ухвалювано голосні резолюції й декларації, включно з проголошенням тижня від 8 до 15 грудня 1917 року тижнем самовизначення. У Конгресі США американські ірландці вносили за допомогою конгресменів резолюції за визнання права Ірландії на самовизначення, за вимогу, щоб президент В. Вілсон представив ірландських парламентарів Мировій конференції як речників Ірландії, щоб поставив вимогу Мировій конференції визнати за Ірландією право на самовизначення, самостійність і т. п. Як відомо, президент Вілсон відхилив усі ці домагання всупереч (чи, може, як наслідок) відкритої пресії, і вся інтенсивна й голосна політично-пропагандивна робота сильної ірландської етнічної групи в США виявилася разючо безуспішною. У той самий час польська, жидівська і навіть закарпатська групи здолали здобути прихильне ставлення й допомогу і державного секретаря і самого президента.

Ще найменше застережень викликають ті місця книжки, де автор розглядає питання російського шовінізму й імперіялізму. Це й зрозуміле, якщо мати на увазі факт, що цей імперіялізм і шовінізм такий яскравий і наочний, що для того, щоб на нього вказати, зовсім не треба вдаватися в тонку аналізу. Зате цілком незадовільна в книжці критика дотеперішньої політики США щодо Східньої Європи. Правда, в книжці є багато різних критичних зауваг (ця різкість формулювання часом межує аж з вульгарністю) на адресу президентів В. Вілсона, Ф. Д. Рузвелта та Дж. Ф. Кеннеді, як також колишнього віцепрезидента Р. М. Ніксона, державного секретаря Діна Раска, Дж. Кеннана, Голосу Америки, але систематичного й цілісного розгляду американської східноєвропейсь-

кої політики в книжці немає. Щоправда, називається багато разів т. зв. політика стримування чи концепція будування мостів порозуміння з народами Східної Європи, але кожного разу це кінчається півреченням осуду або якимось негативним прикметником, без жодного критичного розгляду, жодної аналізи. Крім того, навіть оця несистематична й фрагментарна критика побудована, на нашу думку, на фальшивих підставах. Тому й відповідь на питання про те, чому не тільки окремі політичні кроки, але й усе спрямування американської політики щодо поневолених націй СРСР виявляється хибним — в автора виходить спрощеним і цілком незадовільним. Л. Добрянський вважає, що основною і властивою єдиною причиною неправильної політики США у відношенні до Східної Європи, зокрема, СРСР є брак знання, брак розуміння Росії й СРСР. Він, наприклад, твердить: «Якщо був би президент Вудро Вілсон мав докладне знання й розуміння царської російської імперії, то немає сумніву, що він був би послухав французів і застосував би основні принципи національного самовизначення до всіх не-російських народів тієї імперії. Мітологія комунізму і дійсність радянсько-російського імперіо-колоніялізму була б тільки коротким епізодом сучасної історії. Якщо був би президент Рузвельт розумів склад і суть радянсько-російської імперії під легалістичною маскою СРСР, то також не може бути сумніву, що він вжив би нашу переважаючу силу, щоб поставити Москву під зростаючу пресію свободи» (стор. 142). Ще в іншому місці автор знову стверджує: «Сіючи зерно нашої сьогоднішньої політики, Вудро Вілсон поповнив одну з двох колосальних політичних помилок цього століття, коли в наслідок чистої ігноранції він не застосував принцип національного самовизначення до багатьох поневолених не-російських народів Російської імперії» (стор. 378-379). Це незнання автор бачить як в урядових колах, з найвищим щаблем включно, так і в академічному середовищі. Крім того, що автор присвятив один розділ книжки саме цій проблемі «незнання», він повторює цей закид незнання сотні разів у різних місцях книжки і в різних контекстах. Він вважає також, що цей стан «невігластва» є здобутком і свідомством майстерности російської дезінформації, облудної пропаганди, практикованої росіянами від кінця середніх віків.

Не будемо зупинятися на питанні, чи і який вплив мала офіційна російська, а пізніше радянська пропаганда на політику США супроти Росії й СРСР. Незаперечним є факт, що російські історики, а ще перед ними німецькі, мали вплив на студії історії Росії і так чи інакше також на політику уряду США. Та сказавши це, треба відразу вказати на ту обставину, що вчення обидвох цих груп істориків і інших вчених знаходило в США надзвичайно пригожий ґрунт.

Може, в наслідок постійної свідомости значення для історії США факту об'єднання перших колоній та пізнішого

приєднання різними шляхами дальших аж до теперішніх 50 стейтів, американці відомі з їхньої настанови інтегрувати інших за власним зразком. Коли об'єднання різних стейтів та абсорбція протягом майже двох сот років різних етнічних елементів виявилися в США такими успішними (це всупереч труднощам з неграми), що рівночасно з побудовою величезної господарської й політичної потуги США зуміли забезпечити добробут й індивідуальну свободу своїм громадянам, то американцям трудно розуміти, чому б цей самий шлях не застосувати іншим. Вони схильні вірити, що американський взірець містить у собі універсальну політичну мудрість, випробовану й підтверджену досвідом. Тому бажання бачити американський процес у повторенні і взірець інтеграції у застосуванні такі сильні, що американці часом готові ігнорувати величезні різниці і відмінності між старими європейськими культурними націями (а вони знають про цю відмінність, щонайменше коли мова про Західню Європу, якщо — згідно з Л. Добрянським — не про Східню Європу) і відірваними від свого лня та розпорошеними емігрантськими етнічними групами в США. Звідси, мабуть, уже давні і часом наполегливі сугестії й намагання спрямувати, наприклад, західноєвропейські країни на шлях творення об'єднаних держав Західньої Європи. Така настанова стає ще атрактивнішою, якщо вона співпадає з економічними чи іншими інтересами США.

У зв'язку з щойно сказаним варто пригадати, що, вступаючи в квітні 1917 року в війну, США цілком не збиралися розчленовувати Австро-Угорщину. Ще в січні 1918 року у відомих 14 пунктах В. Вілсона не було нічого іншого, якщо не враховувати справу Польщі, крім бажання забезпечити автономні права для окремих народів у рамках тієї самої Австро-Угорщини. Відомо ж, що навіть у випадку Чехо-Словацьки США визнали Чехо-Словацьку Народну Раду, війська якої воювали по стороні альянтів, аж у вересні 1918 року, тобто після того, коли вже Франція й Англія це зробили й усамоствійнення ЧСР було вже майже dokonаним фактом. Все це, а зокрема відношення до Ірландії, про яку ми згадували вище, ніяк не можна пояснити тільки «незнанням» фактів і «нерозумінням». Не можна цього робити зокрема нині, коли опублікований не тільки величезний збір офіційних документів тієї доби, але появилoся вже й багато томів мемуарів і листування людей, що були відповідальні за тогочасну політику уряду США, як також дуже багато серйозних і детальних студій.

Та ця теза про незнання та про те, що нерозуміння «СРСР — його природи, складу, початків, розвитку і т. п. — було і є сліпим місцем для більшості нашого народу, включно з тими, що є на найвищому щаблі уряду» (вступ, стор. 1), справляє деякі труднощі й самому авторові. Видно це, наприклад, з авторової критики покійного президента Кеннеді за його інтерв'ю, дане в листопаді 1961 року Алексєєві Аджубєєві,

тодішньому редакторові московських «Известий», і рівночасних висловів похвали покійному А. Стівенсонові за виступ останнього в листопаді ж таки 1961 року в ОН проти російського колоніялізму. Виступ Стівенсона Добрянський протиставить також поглядом державного секретаря Д. Раска, висловленому останнім того самого 1961 року в листі в справі поневолених народів СРСР. Добрянський пише про це в розділах 5 й 14. Як виходить з цієї книжки, автора ще й дотепер шокують ніби суперечна політика Кеннеді й Раска, з одного боку, а Стівенсона — з другого, і він цього не розуміє, бо, намагаючися пояснити цю ситуацію, Добрянський творить наступну теорію: «Без сумніву тут приходиться на думку питання інтелектуальної чесности, куражу або браку його, політичного опортунізму або простої ігноранції. Котрий з цих факторів є відповідальний за цю жалюгідну ситуацію? Як згадано раніше, на мою думку, найпевніше джерело пояснення є брак точного знання, включаючи навіть основні фактори Радянського Союзу, разом з браком перспективи й візії. У цьому епізоді Стівенсона-Кеннеді права рука не знала, що ліва робила — майже рівночасно. Пізніше ми спостерігатимемо подібний спектакль з державним секретарем Діном Раском» (стор. 88).

Нам здається подивувідною ця неспроможність автора вийти поза рамки оклепаного припущення про незнання й брак координації кінцівок того самого організму. Ми далекі від того, щоб твердити, що не було урядових голосів чи писань у наукових шатах і видаваних часом видавництвами найбільш престижових університетів, які писання не відповідали дійсності або просто суперечили їй. Нас тут цікавлять мотиви й причини, і тому ми говорили вище про інтеграційні тенденції та про бажання шукати аналогій. Коли ж мова про згадувану автором «розбіжність» між Стівенсоном, з одного боку, а Кеннеді і Раском — з другого, то це просто непорозуміння. Бувши амбасадором США при Об'єднаних Націях, А. Стівенсон не вів і не міг вести власної, відмінної від урядової, політики. При всьому великому авторитеті, який він посідав, Стівенсон здійснював політику свого уряду і не діяв проти волі своїх безпосередніх зверхників — Д. Раска й Дж. Кеннеді. Навпаки, його виступ в ОН 1961 року був не тільки наперед устійнений і узгіднений, але й матеріяли з усіма точними даними про процес підбою й поневолення Москвою неросійських народів походив саме з державного департаменту. А. Стівенсон був винаятковою і небуденною людиною в американському політичному світі, але слід сказати, що ані за студіями, ані за практичною діяльністю й досвідом він не був експертом Східньої Європи. Неправдоподібно також, що для того свого виступу він сам або з допомогою своїх асистентів провадив спеціальні дослідди: для цього в нього просто не вистачило б часу. Урядові США потрібний був у той час саме такий виступ проти гіпокритичного розпинання радянських представників в ОН, мовляв, за визволення колоніяльних на-

родів, і Стівенсон цей виступ зробив, і зробив його добре. Але якщо це свідчить про щонебудь, то в першу чергу про те, що теза про «незнання фактів» є грубим спрощенням. Зрештою, подібну ситуацію можна спостерегти і в інших сферах американського життя. Наприклад, читач газети «Нью-Йорк Таймс» міг легко зауважити, що кожного разу, коли радянські представники в ОН переберуть вже всяку мірку в закидах колоніалізму США, ця газета звичайно реагує редакційною статтею на такі виступи негайно в наступному виданні. У ній було вже кілька знаменитих редакційних статей саме такого характеру, як і виступ Стівенсона в ОН. Отже знову, як і в випадку Стівенсона чи державного департаменту, справа не в «незнанні» фактів.

На місце теперішньої політики «будування мостів порозуміння з народами Східної Європи» автор пропонує політику удосконаленої й загостреної холодної війни. Центральне місце в цій політиці посідала б концепція чи т. зв. «політика визволення». «Міцна основа для потрібних змагань у холодній війні подана в „Резолюції тижня поневолених націй”». З належним початковим апаратом, як от комісія свободи і спеціальний комітет поневолених націй, можливості, сугеровані резолюцією можуть бути розвинені мирно і переможно в ім'я справедливості і, головне, свободи» (стор. 292). Це саме автор стверджує майже дослівно на стор. 81. Згадувана в цитаті комісія свободи мала б бути незалежним органом, покликаним президентом за згодою і схваленням сенату. Основною функцією такої комісії було б встановлення і нагляд над академією свободи. Навчання в академії було б сконцентровано на вивченні радясько-російської воєнної техніки і шляхів та способів протидії їй. Спеціальний або народний комітет поневолених націй мав би постати в палаті репрезентантів і постійно стежити за справами „так зв. народних демократій і республік” (стор. 237). Цей комітет заходився б також коло застосування в житті „Резолюції тижня поневолених націй”. До окремих засобів інтенсифікації холодної війни належать: резолюція палати репрезентантів ч. 58, знана як Smith Resolution з 1953 року, яку приготував був сам Л. Добрянський; застосування змін і скріплення Голосу Америки і Радіо Свобода, допомога підпільним групам опору, комунікаційна сітка від тасмних друкарень до супутників, субверсія червоних контрольних центрів, використання робітничих спілок, церков, фальшування грошей, підкупи і т. п. (стор. 404). Все це мало б рівночасно бути «найкращим забезпеченням проти гарячої глобальної війни» (стор. 404).

Політична ситуація в колись єдиному комуністичному таборі зовсім відмінна від тієї, що була 20 років тому. Але авторові, очевидно, вільно по-своєму бачити й інтерпретувати хід світових подій та пропонувати в фактично змінених обставинах старі концепції. Але український читач (принаймні цей читач) волів би, щоб Л. Добрянський радше залишив українську справу незаторкненою, ніж бачити справу пам'ятни-

ка Шевченкові і взагалі Шевченка, як також справу встановлення дипломатичних представництв між США й УРСР та БРСР, поставленою всуміш з пропонованими ним підкупамі, фальшуванням валюти, використуванням церков і тим подібним дрючком холодної війни. Що автор саме так трактує справу пам'ятника Шевченкові, видно хоч би з наступного речення. Подаючи опис пресових відгуків на проект спорудити пам'ятника, він зауважує таке про редакційну статтю в «Нью-Йорк Гералд Трібюн»: «Автор цієї статті відзначив також значення Шевченкового проекту для холодної війни. Як він це висловив, „Наступного року ми побачимо новий закрут (твіст) у холодній війні між Сходом і Заходом . . .» (стор. 354).

Подібне й з справою нав'язання дипломатичних зносин між США й УРСР та БРСР. Л. Добрянський виступає проти встановлення додаткових консулятів США в СРСР і навпаки, подаючи між іншими причинами ще й ту, що, мовляв, радянські консуляти в США були б тільки додатковими центрами російських розвідувальних органів. Це, очевидно, порожній і зайвий аргумент, бо ні Г. А. Р. Філбі ні полк. Стіг Веннерстрем, ані багато інших не потребували додаткових консулятів для того, щоб сюди дістатися чи щоб тут дуже ефективно діяти. Згадуємо цей аргумент автора тільки тому, що в справі пропонованої ним, за посередництвом конгресмена Лоренца Г. Сміта, резолюції ч. 58 про встановлення дипломатичних представництв між Вашингтоном і Києвом та Менськом, цей самий аргумент про шпигунство автор відкидає як неістотний. Ця непослідовність не турбує автора, бо він так само не бажає згадуваних дипломатичних представництв, як і консулятів, — йому потрібне тільки ухвалення самої резолюції в палаті репрезентантів. (Відомо, що зовнішня політика і дипломатична служба й представництва не є функцією палати репрезентантів). Авторіві цілком не йдеться про те, щоб спробувати домогтися здійснення конституційного права УРСР мати дипломатичне представництво в США, щоб бодай трохи відсунути завісу ізоляції українського народу від решти світу, щоб бодай за допомогою консуляту, якщо вже не дипломатичного представництва, мати безпосередні спостереження й інформацію про економічне й політичне життя й ситуацію на Україні. На основі того, як ця справа представлена в книжці (див. зокрема стор. 327), це мав би бути тільки ще один дрючок у пропонованій автором політиці холодної війни між США й СРСР.

Коли мова про авторову оцінку ситуації в Східній Європі чи взагалі ситуації в країнах з комуністичними режимами, він не помічає в тих країнах жодних політичних змін. Для нього стан 1948 року існує й сьогодні в незмінній, майже закованій формі. У книжці, що вийшла з друку в половині листопада 1967 року, читач знайде такі твердження автора: «...Радянсько-російська імперія, яка в остаточному сенсі включає материк Китаю, поневолені народи Центральної Ев-

ропи, Південної Європи і Південної Америки...» (стор. 177). В іншому місці автор твердить таке: «Всупереч частому wishful thinking про Червоний Китай і Албанію, про „повільну фрагментацію комуністичного блоку”, радянсько-російська імперія далі консолідується під оглядом економічної інтеграції, військового росту, цілеспрямованої експлуатації націоналістичних сил» (стор. 151). Російське непорозуміння й конфлікт з Китаєм і Албанією автор вважає радше доказом зручної акомодатії, ніж якихнебудь серйозних розходжень (стор. 152). Він каже, що «... радянсько-російська імперія, яка, всупереч родинним сваркам і тому подібному, включає материк Китаю, Албанію, Югославію і Кубу, де жоден з накинених режимів не втримався б довго без остаточної сили СРСР...» (стор. 393). Взагалі так зв. поліцентризм, політичні зрушення й перетворення в країнах Східнього блоку — згідно з Добрянським, радше якісь ілюзії й інтелектуальні міражі. Автор дуже вільно трактує також факти й історичні дати. Так, він заявляє, що «мільйони в цій країні ніколи не забудуть боязкої реакції Москви і її червоних підлеглих на резолюцію [тижня поневолених народів]» (стор. 245). Або «... українська нація зформована 1 000 років тому...» (стор. 310-311; підкреслення наше — О. Д.). Це всупереч тому, що в 10 столітті ні український, ні жоден інший з європейських народів ще не були зформовані як нації.

Невідомо, якого читача мав автор на увазі, підготовляючи цю книжку до друку, але з самого продукту судимо, що він залишив поза увагою учених і експертів, відповідальних політиків і дипломатів, журналістів і вдумливих політичних спостерігачів.

Недавно в розмові з одним українцем, дослідником державно-правних наук і політичної теорії, автор цих рядків почув таку класифікацію й оцінку книжок, видаваних в цих двох ділянках. Добрих книжок, на його думку, передусім не так багато виходить, а крім того, що з них людина має користь, вони часто ще й цікаво написані. З поганими книжками немає клопоту, бо їх легко й скоро пізнають і ними непотрібно більше цікавитися. Найгірші ті книжки, що не є погані, але також і не є добрі. Найгірші вони тому, що хоч користі з них відносно мало, все ж їх не можна не читати. Якщо б до книги Л. Добрянського підійти з такою міркою, то вона не належить до найгірших книжок.

ПОДОРОЖНІ НОТАТКИ

З румунських вражень

Анна-Гая Горбач

Рік туриста...

Останніми роками Румунія широко відкрила свої ворота для закордонних туристів, що користають з догідних цін по чорноморських та карпатських курортах, де двотижневе перебування разом з подорожжю літаком з Середньої Європи в туристичній клясі коштує тільки 100 доларів. Однак немало частина туристів приїжджає своїми машинами: переважно чехи, австрійці, німці, поляки. У зв'язку з роком туриста Румунія оголосила в 1967 році деякі пільги: не треба вже декларувати чужу валюту і при виїзді представляти посвідки про виміняні гроші (раніше це мало радше теоретичне значення); не нотують у паспорті жодних апаратів, що везете з собою; можете ночувати і в приватних людей, не конче в готелі; маєте 25% знижки на товари з народномистецьких арт-ілей тощо.

Доїжджаючи літом до угорсько-румунської границі біля Орадії в Семигороді, можна в'їхати в колону авт, що слимаковим темпом наближається до митної станції. Це переважно чеські туристи, що затримують рух на вузькій дорозі, де нема як розминутися: вони приїжджають сюди без візи, а полагодження цих формальностей забирає таки досить часу, тож і не диво, як тут доводиться затриматися і коло шести годин. Це чекання можна оминати, коли в'їжджати в Румунію через Югославію, що знову ж видовжує дорогу на кілька сот кілометрів, якщо ви їдете з Німеччини.

Хто знає по-румунськи і хоче зробити прикордонникам приємність (так сприймають югославські митники знання сербо-хорватської мови) і заговорить до них по-румунськи, може пережити неприємну несподіванку: йому ґрунтовніше, ніж іншим туристам, переглянуть багаж, сподіваючися знайти незголошені «подарунки» для рідних, яких можна мати в країні. Краще тут поводитися стримано. Хібащо маєте записане в паспорті, що ви народжені в Букарешті чи в Ключі, тоді не допоможе вам навіть вдавання турка. Але румунські митники великодушні і мають, як і всі їх колеги в інших країнах, респект перед вченою нацією, що їздить на конгреси чи вакаційні курси.

Кому трапиться переїхати кордон під вечір з бажанням доїхати до якогось міста з готелем, той скоро переконається, яка небезпечна річ їхати ніччю румунськими шляхами. При ровах пасуться коні й худоба, з містечок повертаються пішки люди, їдуть вельосипеди, мотоцикли, вантажні авта, не освітлені ззаду. Тож після кільканадцятьох кілометрів такої їзди, коли постійно доводиться оминати щось чи когось, що виринає в останню хвилину з п'єтми, ви вирішуєте в'їхати на першу-ліпшу польову доріжку і перекуняти в авті до світанку. Зате рано, коли заледве почне сіріти, ви вийдете з авта розрухати зомлілі м'язи і вас зустрінуть давно нечувані голоси перепелів та іншого тутешнього птаства, яке вашим дітям може бути відоме тільки з підручника зоології.

По дорозі зустрічаєте часто чеських туристів, що висипляються ще в своїх шатрах. Вони завжди тримаються по три-чотири авта разом. Так їх зустрінете чи то в Угорщині, чи в Югославії, чи в Румунії. Дороги в Румунії добрі, їх мережа постійно розбудовується, але ще роки буде тривати, доки румунський селянин збагне, що авто їде швидше, ніж кінський віз, що телиця не перейде дорогу, коли авто наблизилося вже на п'ятдесят метрів.

З Семигороду через Східні Карпати в Молдавію є покищо один добрий переїзд Ойтузьким перевалом. Тож їдучи на Буковину, треба зробити не абиякий об'їзд на південь, але він оплачується, бо ви заощаджуєте при тому опони авта і навіть час (бензина тут добра та дешева). Багато доріг у стадії розбудови. У Німеччині звичайно не пропускають руху по таких дорогах. У Румунії ніхто вас не спинить, ніякі вказівки вас не поінформують, що протягом 40 кілометрів дорога розрита чи засипана невтовченим камінням. Тож часто, коли з'їжджаєте на бічні дороги, слід розпитати про їх стан. Інакше доведеться вам їхати по камінню, що немилосердно трощить дно авта, а то не тяжко й застрянати в ньому. Тому що румунські шофери здебільша роз'їжджають державними автами, їх серце не болить так, як ваше, коли перед вами ще тисячі кілометрів, які хочете неушкоджено проїхати і на час вернутися додому.

Коли в 1966 році ми зустрічали вздовж доріг красномовні плякати з написами: «Хай живе дружба соціалістичних народів», «Хай живе робітничка партія Румунії», «Хай живе наша дорога соціалістична батьківщина» і т. д., то в 1967 році дороги були цілком очищені від подібних прикрас. Чи це сталося з огляду на велике число західних туристів, а чи просто ввійшло до програми лібералізації — важко сказати.

Там, де говорять місцеві назви

Румунія країна багата на географічні, культурні та соціальні контрасти. Кожному туристові, що хоче пізнати цю гарну, привабливу країну, можна тільки порадити ще зазда-

легідь підготуватися до цієї подорожі, себто вивчити бодай поверхово історію, культуру, етнографію Румунії. У Семигороді живуть, крім румунів, ще й німці та угорці (секлери), у Банаті є сербська меншина, у Добруджі є татари, турки, болгари, українці і росіяни, на Буковині українці й євреї (німці виселилися в 1940 році).

З веж церков, форм обійстя, будови брам, з матеріялу, вжитого при будівлі, можна часто пізнати, на такій мішаній території, які люди живуть в якому селі. Якщо нерумунське населення не виселилося під час або після війни, то йому залишено його оригінальну назву місцевості. Коли старе населення виїхало, місцевість перейменована, при чому вибрано патріотичну чи історичну румунську назву. Тоді саме ці прикмети церков і хат можуть вам сказати, хто жив колись у цій місцевості.

Німецькі села Семигороду з своїми солідними мурованими одноповерховими будинками, високими круглими брамами, вбудованими в мури, викликають у вас враження, що ви не в Румунії, а десь у Вюртембергії чи Франконії. Чистота і міщанський добробут вітають вас, коли зайдете в таку хату. Коли мешканці ще почують, що ви з Німеччини, зараз виллють свої жалі: що їх у 1944—45 роках, з приходом радянських військ, викинули з хат, що жінок і чоловіків від 18 до 45 років вивезено в Донбас на примусові праці, з яких вони повернулися лише в 1950-их роках, що за землю наложено було на них такі податки, що вони щасливі були, коли їм ту землю позабирано в колгосп і т. д. «Я радий, що тієї землі вже не маю, менше в мене клопотів. Тепер працюю як муляр, заробляю добре, а жінка ходить час від часу до колгоспу», — розповідає герр Лінк з Германштадту. Хату їм повернули, великий виноградник теж.

Королі — доробкевичі

Коли ваша дорога пролягає південним Семигородом, слід відвідати румунські курортні місця, що лежать у мальовничій долині Прагови. Тут лещетарський рай Предял, колишня літня королівська резиденція Сінаю з колишнім казино, чепурними віллами для високих урядовців. Тут, у Сінаї, де в колишніх королівських віллах і замках влаштовуються впродовж цілого року різні курси перекваліфікації вчителів, урядовців, партійних працівників, — влаштовуються щоліта й курси румунської мови для закордонних романістів. А в старому замку, що перетворений на музей, можна оглядати багатства, що його постягали з усіх закутин світу Гогенцоллерни: Карл Перший, Фердинанд Перший, Карл Другий. Вироби індійської інкрустації та слонової кости, китайська порцеляна, французькі гобелени, перський та турецький емаль, сальони різних стилів і епох. Ці королі — колишні збіднілі німецькі князі — не мали очей і розуміння для соціальної нужди в країні, вони дбали тільки про власний добробут. Тут, у

Сінаї, зустрінете, далеко від Німеччини, типовий для її західних частин стиль «фахверк»: ясні хати, що їх фасади переткані темними дерев'яними сволоками, уложеними геометричними візерунками; у цьому стилі збудований замок-музей, менший замок — «Пелеш» (нині житло для курсантів, де вас обслуговує кельнер колишнього короля, де можете їсти і пити з королівського посуду) та різні прибудинки, де жила прислуга і королівська гвардія. Комплекс королівських замків, розкинутих на соняшному узбіччі між чудовими лісами, творить своїми німецькими вежами і виступними вікнами ілюзію, що ви не в Румунії, а десь у романтичній закутині Німеччини.

Немов Поділля...

Коли ще легко відрізнити угорські, німецькі чи татарські села від румунських, це майже неможливо зробити з українськими. Що тут називають «національним стилем» — це, наприклад, ворота у формі вирізьбленої брами, вкритої дашком з гонти чи драниці, знані нам з Закарпаття, з Гуцульщини. Побілені синьою хати, довкола них призьба-чардак, підперта сволоками, ніж ними протягнуті шнурки, на яких висить кукурудза, сушиться червоний перець, вінки цибулі, сухе запашне зілля. Перед хатою квітник з гарячожовтими чорнобривцями, жоржинами і соняшником — чи нам не відома ця картина? Ці хати зустрінете не тільки на південній Буковині, але й у середній Молдавії. Почавши від міста Роман, ноша румунських селян ідентична з подільською. Густа чорно-червона вишивка, темні, переткані червоним горботки, білі полотняні штани, киптарі. Молдавія належить до найбільш консервативних закутин Румунії щодо носі; навіть у гуцульських закутинах люди перейшли на міське вбрання; а тут воно тримається. Причина, мабуть, у тому, що середня Молдавія найменш індустріялізована, тут переважає аграрна структура. Як це розуміти, що тут натрапляємо на таку велику схожість з побутом Покуття і Поділля? Ми ж за 200 кілометрів на південь від українських осель біля Сучави. Пригадується історія, лекції з славістики. Колись ця територія входила до складу Київської Русі чи Галицької Держави. У говорі молдаван цих сторін, як стверджено на підставі лінгвістичного атласу, збереглися українізми, яких немає в жодній румунській говірці: голуб, гриб і т. д. Про те, що тут за середньовіччя, перед татарськими спустошеннями, мусіло жити якесь праукраїнське населення, говорять і місцеві назви північної Молдавії: Воронець, Городник, Воловець, Дорогой. Мирне співжиття слов'янського та румунських племен знайшло своє віддзеркалення в лексиці українських та румунських говорів пограниччя. Однакова віра, подібні звичаї, близький фольклор улегшували співжиття, перехід з одної народности в другу. Ще нині легко спостерігати цей перехід у мішаних подружжях.

Хто знав передвоєнну Румунію, немало здивується зростові усвідомлення, навіть у малоосвіченої верстви, своєї дако-римської окремішності супроти слов'ян та інших сусідів. Після другої світової війни сталося ще певне пересунення наголошення: тоді як передше наголошувалося римські традиції (при даванні імен переважали: Траяни, Флавії, Аврелії, Сільвії, Клавдії), нині вчені висувають даків, себто автохтонне населення, що в першому столітті н. е. було завойоване римлянами. А коли повірити вченим археологам і приглянутися до історичних мап, що висять по музеях (наприклад, в Ясах в етнографічному музеї), то перед нами постає величава дако-римська провінція, що сягала аж за межі українського Поділля. Розмашистих істориків давнини мало торкається факт, що румунська стихія виявляється політично щойно в 14 стол., а культурна — в 17. Спільна з слов'янами доба, прожита в середньовіччі, що залишила сильні сліди в румунській мові, культурі, архітектурі, трактується нині по-новому. А чужим туристам, яким показують музеї та споруди семигородських міст, чомусь промовчується, що носіями цієї середньовічної культури були тут німці та угорці. В одному з таких німецьких культурних центрів Семигороду ми пережили, як французам і англійцям — ігнорантам в історії та структури країни — екскурсовод вияснював, що Брашов (Кронштадт) з своїми за ремісничими цехами названими вулицями і стародавньою фортецею — це румунське середньовічне місто з високо розвиненим устроєм.

Перли Карпат...

Серед найбільших коштовностей мистецтва й архітектури північної Молдавії та південної Буковини вважаються фортеці-монастирі, сховані в закутинах Карпат. Побудовані вони в 15—17 стол. молдавськими князями та боярами. Про архітектуру і багатство фресок, якими вкриті зовнішні і внутрішні стіни церков, писано вже багато. Вони поєднують у собі романсько-готичні риси з місцевими і виступають уздовж карпатської дуги аж до Лемківщини. Однак гіді й екскурсоводи переконують відвідувачів, що тут маємо справу з виявом синтезу готичних традицій, привезених німецькими майстрами, з «молдавським стилем». Що написи на фресках писані церковнослов'янською мовою (менше української, більше болгарської та сербської редакції) — це впадає в око хіба знавцям славістам. Самі румуни вживали кирилицю до 19 стол. Черниця, що пояснює досконалою французькою мовою фрески зовнішніх стін монастиря Сучавиця (ктиторами цього монастиря були буковинські бояри Могили, що згодом на короткий час були князями Молдавії; з цього роду походить київський митрополит Петро Могила), показує нам серед святих у раю — молдаванина, що грає на кобзі. По музеях цих

монастирів (Путна, Воронеж, Молдовиця, Драгомірна, Пятра-Нямц) зберігаються старі церковнослов'янські рукописи, що мають для славіста та україніста не абияку вартість. Всі вони ще мало досліджені.

У столиці Стефана Воеводи

З колишнього провінційного міста Сучава перетворилася на культурний та індустріальний центр північної Румунії. Упродовж двох століть (15—17) це була столиця молдавського князівства. Під тиском турків князі мусли перенести столицю до Яс. Глибоке враження залишає це місто з своїми незчисленими церквами, розкинутими по пагорбах міста. Сучавська фортеця, стіни якої сягають місцями товщини 4 метрів, височіла колись над усією околицею, що відкривається до півночі і сходу. Тут правив наймогутніший молдавський князь Стефан Воевода (1456—1504), який у постійних війнах з турками, татарами, поляками, угорцями зумів утримати свою незалежність. Як показують грамоти, що збереглися з його часів, канцелярською мовою тоді була українська. У спустошені татарами околиці північної Молдавії, у недалеких селах поблизу Сучави він поселив українських покутян, що втікали з-під польського тиску в Галичині. Перекази, що саме за його часів прибуло сюди українське населення довколишніх сіл, живуть ще нині у фолклорі тих українців, села яких тягнуться від Сучави в напрямі на Серет.

Біля фортеці, що лежить сьогодні за містом, тягнеться високе плято, на якому, як вияснило екскурсовод, таборували козаки, коли на чолі з Тимошем Хмельницьким обороняли Сучаву від поляків. Але Тимошеві тут приписують і менш похвальні речі: він ніби знищив недалекий монастир Драгомірна, як стоїть у провіднику про цей центр молдавсько-буковинської церковної культури (збудував його радівецький єпископ Кримка, один з найбільших тутешніх ерудитів духового життя 17 стол.). Що Тиміш загинув у боротьбі за втримання молдавської незалежності від польсько-угорських претендентів, це румунська історіографія не зуміла належно віднотувати. Спираючися на польське літописання, молдавський літописець зобразив негативно постать та роллю Тимоша, а звідси він і увійшов у румунську літературу та історіографію як дикун, п'яниця і пройдисвіт, жертвою якого стала красуня Руксандра, дочка воеводи Василя Лупула.

У буковинського святого

Тут, у Сучаві, немало цікавого і для українців. Крім греко-католицької церкви, збудованої молдавською княжною для галицьких купців, є церква з мощами святого Івана Нового, льокального мученика, купця, якого зарубали татари в Аккермані в 14 стол. Князь Олександр Добрий перевіз мощі в 15

стол. до Сучави. При кінці 17 стол. польський король Собеський викрав ці моці й перевіз їх до Жовкви. Молдавські воєводи дуже побивалися за ними, але не могли їх дістати назад. Ніби повернув їх молдаванам Іван Мазепа. Дивно, що цей православний мученик був однаково близький як греко-католикам, так і православним.

Пам'ятаю з мого дитинства, як літом наші люди, не зважаючи на віровизнання, йшли на прощу до святого Івана до Сучави. Тож вибираємося й ми відвідати цю буковинську святиню. Церква св. Івана Нового лежить у видолинку серед великого саду, обведеного високим муром. Здалеку приваблює вона своїм узористим дахом з черепиці. Всі церковні дахи в Сучаві виложені гарними геометричними зображеннями; такі дахи ми бачили однак і в Букарешті й у Семигороді.

Срібний саркофаг, прикрашений мистецькими візерунками, освітлений восковими свічками, стоїть з правого боку церкви у невеликій ніші. Сама церква в середині дуже закутана, старовинні фрески тяжко розібрати. Кілька ченців розмовляють з селянами, що їм у притворі передають різні натуралії: віск, муку, мед, яйця. Зо змучених облич селян, переважно жінок, сповнених якоїсь невмигучої гіркоти, пізнаєте, що вони приходять до свого святого з певними турботами й чекають від нього допомоги. Хтось вносить немовля, що голосно кричить, мабуть, воно хворе, і мати бажає, щоб над ним прочитали молитву. Саме відправляється якийсь молебень, мелодії напівів дивно близькі до галицьких.

За якийсь час виходимо і спиняємося ще на кілька хвилин у просторому подвір'ї, де все влаштоване для відпочинку прочан: велика кам'яна криниця, лавки, прохолода. Написи на поодиноких хрестах по гробах, розкинутих біля церкви, говорять, що не один український священник особливо опікувався цією церквою.

Між українцями-покаїтами

Одного ранку йду на базар у Сучаві в надії, що між жінками, які там продають овочі й городину, буде хтось з недалеких українських сіл. Не пройшла ще й два ряди, як почула: «І так мені, кумо, завмирають вночі руки, що не маю в них путері навіть їх піднести...» Велика в цих жінок радість, коли я звертаюся до них з питанням, чи вони далеко живуть від Сучави. Виявляється, що жінки з села Іпотешти, три кілометри від Сучави. Обіцяю при нагоді заїхати до них у село. Була це нелегка справа, бо воно лежить на горбах й у видолинках, вулиці вузькі, протяті рівчаками, не призначені для авт. Дітвора, що в селі, мабуть, авта ще не бачила, вмить обступила нас, і ми й не зчулися, як вони вже лізли на дах, обмацували кожну бляшку та шрубку. Треба було залишити коло авта якусь «варту». Щирість і безпосередність цих перших українців, що ми їх зустрічаємо в Румунії, бере нас у полон. А вже їх радість, що «свої пани» знайшли до них дорогу

і не погордили ними, не має меж. З трудом тільки можемо їх умовити, щоб пощадили курку, яка ненароком має стати жертвою таких рідкісних гостей. Ми переконуємося, що куди смачніші для нас солоні огірки . . .

Хоч у звичаях та піснях цих на південь закинутих покутян зберігається ще немало старовини, процес асиміляції тут пішов уже дуже далеко. Мова іпотештян рясніє румунізмами, всі вони мають румунські імена (Віоріка, Ануца). Дуже поширений баптизм, головне серед жінок. Їх найбільше бажання: дістати ім біблії, молитовники, очевидно, румунською мовою, бо українською вони не володіють. Тільки дівчора вчиться по-українськи, середня генерація в школі цієї нагоди не мала. Як виходить з розмов, баптизм поширився між війнами і посилювався після другої світової війни. Проповідники, мабуть, прийшли з-поміж румунів. Баптизм сильно поширений і між гуцулами, що живуть на румунському боці вздовж річки Сучава.

«Покаїтами» називають себе ці наші люди, назва приходить з румунської, де вона означає також приналежного до баптистської громади. З походження слово слов'янське, наш його відповідник означає «покаянний». Не виключене, що покаїтство ширилося між нашими людьми як вияв незадоволення своєю церквою.

Пам'ятаю передвоєнні відносини в рідному селі Бродина саме в цій сучавській долині. Першими покаїтами стали тут гуцули - греко-католики. Греко-католицька парохія, найстарша на місці, мала віддавна одіозну репутацію. Із скаргою на неморальність пароха їздили до митрополита Шелтицького до Львова ще на початку століття мій покійний дід (купець, що замандрував сюди з Кут) і один з тутешніх поважних газд. Однак далека їзда та скарга нічого не помогли. Ця традиція продовжувалася. В тридцятих роках про греко-католицького пароха говорили, що він застрелив свою хвору на сухоти жінку. Це могла б бути тільки вигадка. Фактом однак було те, що він жив «на віру» з темпераментною дамою дуже сумнівної поведінки. Вона мала дуже гарний голос і поволі перебрала «дяківські» функції в церкві. Перший покаїт гуцул у селі Бродина був старший брат греко-католицької церкви, освічений чоловік, що живе ще й нині в селі й завзято проповідує свою віру між односельцями.

Рідне село . . .

Після 26 років відвідати рідні сторони, з яких собі людина звичайно створила сублімований образ, — досить хвилююча справа. Чоловік і діти запевняли мене, що це буде «Шід». Тут мушу вяснити, що спільного має моє село з цим містечком з югославського Срему. Коли ми кілька років тому побували в панства Ковачів у Новому Саді, пані Олена попросила нас, щоб ми, вертаючися в напрямі Загребу, підвезли їх до Шіду. Вона нас запевняла, що ми не пожалуємо, бо це

дуже гарне місто, в якому вона провела свої роки навчання в учительській семінарії. Однак коли ми заїхали в старе містечко австрійського типу з жовтими збляклими від вітру і дощів низькими одноповерховими будинками, пані Олена розчаровано вигукнула: «Боже, яке це все маленьке й мізерне!» Тож відтоді «Шід» для нас — виплеканий у мрії образ чогось неповторного, що однак у дійсності виявляється чимось маленьким і звичайним.

Але мушу відразу запевнити, що всі мені визнали рачію: Бродина — не Шід. Перше, що впало в очі, — це якийсь багато просторіший вид села, ніж він залишився в пам'яті. Я скоро зорієнтувалася, в чому справа: довколишні верхи всі відкриті молодим чагарником чи підростаючим лісом, подекуди ще свіжі зруби. Яскрава зелень, замість колишніх темноси-вавих барв смерекових лісів, міняє образ села, відкриває замкнені в долині Сучави простори. «Це як скінчилася війна, до минулого року (1966), ми зрубували ці ліси, і все йшло вагонами в Росію за репарації, що їх Румунія платила», — вияснило мені один зі знайомих гуцулів, колишній уславлений «равбшюц» (бракон'єр). Чомусь для всіх тутешніх українців (чи вони з південної частини Буковини, чи замандрували під час війни з Чернівецької околиці) країна, кордони якої пробігають недалекогими гірськими хребтами, — це Росія. Коли їдуть у Чернівецьку область відвідувати рідних, їдуть у «Росію». Тому і не дивує нас, коли розказують, які великі були сподіванки населення, що «Росія» поверне в 1965 році Румунії Північну Буковину та Басарабію. Цю чутку підтверджували вісті, що їх приносили відвідувачі з Чернівецької області, мовляв, радянська влада підготовляє кадри, щоб передати румунській адміністрації відібраний колись терен.

Прикордонна смуга має свої закони. Туристи і відвідувачі мусять протягом чотирьох годин зареєструватися в міліції. Довідуємося, що село відвідують час від часу колишні виселенці, що приїжджають своїми автами з Австрії та Німеччини.

Життєвий рівень населення куди кращий, ніж був до війни, однак люди твердять, що він покращав лише останніми роками. Після війни шалів тут тиф, що здештукував старе гуцульське населення; були голод і нужда. Податки на худобу були такі великі, що ніхто не міг дати з ними раду, тож і гуцули позбулися у великій мірі свого майна. Сьогодні держава підтримує тут приватне скотарство, колгоспу в селі немає. Хати, що побудовано після війни, чепурні, нагадують передвоєнні малі лісничі вілли з ганками і бальконами. У селі кооператива, в якій великий вибір товару, колишні липовани (російські старовіри) й угорці, що з долів приставляли возами овочі і городину, зникли. Їх заступила тягарівка, що приставляє тричі на тиждень свіжі овочі. Тут тепер румунський народний дім, де показують фільми (також українські), можна випозичати книжки. Бібліотека має й український фонд. Для дітей, що живуть по дальших присілках, побудовано інтернат (за мого часу діти гуцулів, що жили далі від села, до школи

не ходили). На жаль, українську мову, якою велося навчання донедавна, поволі зводять на «добровільний» предмет. Населення складає тут найбільшу вину на вчителів, що, мовляв, з опортунізму, під тиском начальства, не зуміли відстояти права української меншини.

На соняшній терасі, трохи оддалік від дороги, стоїть чепурна гуцульська церква і дзвіниця, витончені хрести нагадують майстерні праці цього роду, поширені й на Пряшівщині. Тільки ще рідко відбуваються в цій греко-католицькій церкві наші Богослуження. Парох приїжджає аж з далекого Серету, відправа вже мішаною мовою — по-румунськи і церковнослов'янськи. Мова Богослужень у православної церкви, що була теж збудована нашими людьми ще за часів Австрії, вже цілком румунська, хоч віряни переважно всі гуцули. Вже в 1930-их роках православні гуцули були в більшості, до греко-католицької церкви ходили і католики німці та поляки, які не мали свого храму в Бродині.

Гуцул косить, а транзистор дойну грає

Коли ми вибралися на один з верхів (Гипу), що розділяє дві долини й своїми незалісненими осоннями творить ідеальне місце для гуцульських осель, зустріли там двох леґенів, що розмашисто косили і перегукувалися водночас розтягнутими скороченими словами з дівкою, що біля одної хати порала худобу. Ми наблизилися до них, хотіли побалакати. На наше велике диво зустріла нас румунська дойна, що звучала з малого транзистора, який висів на високому стовпі вориння. Легені були дуже горді, коли запримітили, що наші очі відкрили той «культурний» предмет, і тільки сміялися, коли ми зауважили, що їх власні пісні куди краще б звучали в цих просторах.

Наші «пластуні», — найменша, 8-літня, героїчно видряпалася стрімкою горою, не зважаючи на каменюки і високу кропиву, в яку ми попали, коли згубили стежку, — що вперше побували в Карпатах, придивлялися з великим зацікавленням до гуцульських дерев'яних хат, що вигрівалися на сонці серед пахучих трав (саме косили отаву), трохи задкували від рогатої худоби, що вільно паслася і грізно до нас наближалася, ніби хотіла нас взяти на роги. Але вуйко озброїв нас солідними «буками», які не тільки допомогли нам видряпатися, але й оборонятися від темночервоних корів, що не звикли до таких гостей. Немов рівний міст простягалася незаліснена смуга гірського хребта, зліва і справа, в глибоких долинах річок Сучави і Бродини, злегка звивалися догори, а в сивій млі підіймався на заході масив Чорногори.

Ми йшли вздовж кордону Української РСР, що тягнувся паралельно на сусідньому хребті від сходу на захід. Довелося ствердити, що цей карпатський краєвид має щось неповторне в собі: ясні, химерно перетяті вориннями осоння, що тягнуться вздовж темних лісів, привабливі дерев'яні хатки з сво-

їми чардаками, які запрошують подорожнього спочити й милуватися довколишніми верхами й долинами, сизі імлісті гірські простори — все воно творить краєвид Гуцульщини. Отже — не «Шід»!

Етнографія живе в музеях

У Бродині майже зникла народна ноша гуцулів та покутян (тут жила ще з австрійських часів мала колонія українців з Шипенців та Лужан, що розбудовували залізничі шляхи вузькоколійок, які будувалися для експлуатації лісів в подальших гірських долинах. Спершу шипенчани та гуцули не дружили між собою. Гуцули називали українців з долів «бойками», а «бойки» реванщувалися і висміювали гуцулів, що вони мастять волосся смердячим маслом. Але згодом ці границі зникли. Шипенівські дівчата цих робітничих родин були бідні, зате мали цінні чесноти — працьовитість і чистоту. Тож не диво, що в Бродині газдують по деяких гуцульських обійстях шипенівські жінки. Але й гуцулки і вони скинули вже давно свої домоткані червоні чи чорні горботки й замінили їх спідницями. Зникли чепурні киптарі й дали місце блаженським светрам міського виробу або в кращому випадку сплетеному з вовни вдома. Тільки ще хустка з рожами залишилася на голові. Чоловіки замінили червоні чи білі «гачі» на штани в роді «блюджінсів», до того карткована бавовняна сорочка, на ногах, замість постолів, гумові калюші... Хібащо в неділю витягнуть із скрині старий стрій і підуть у ньому до церкви. Отже, дорогі пані, що так любуетеся в чистоті народних стилів, ми їх хіба плекатимемо ще на сцені...

Багато предметів з ноші та побуту люди спродали в музеї; молоді студенти та працівники музеїв, які після війни створено в кожному районному містечку, роз'їжджають у терені, ходять з хати до хати, нишпорять по старих стріхах і витягають звідти все, що має якусь вартість. У музеї їх визначають тільки за місцевостями, отже чужий відвідувач і не зорієнтується, що тонко вирізьблена тарниця з «Ульми» — це гуцульський виріб, що писанки з Бродини — не румунські. У районному місті Радівцях працює керамічна робітня, що виробляє ясну покутську посуду з зелено-жовтими орнаментами, як вона нам відома з Галичини. Її тут продають туристам як «радівецьку» кераміку. Тільки у великому етнографічному музеї в Ясах ця сама кераміка визначена як «покутська».

Слідами старих походів

Попрощавшись з свіжозеленими горами південної Буковини, ми раненько вибираємося в дальшу дорогу, що має нас завести в дельту Дунаю. Десь біля Роману розділяються дороги, одна веде до Яс — старого культурного й адміністра-

тивного центру Молдавії, що нині опинився немов у сліпому куті.

Ідете молдавськими дорогами й усвідомлюєте, що сюдою тягнулися валки галицько-руських купців, коли везли шкури, мед і віск у Візантію; що тут багато десятиліть пустишила людські оселі татарська орда, яка засіла згодом у недалекому буджацькому степу; що наші запорожці на чолі з Іваном Підковою та Байдою Вишневецьким пробували своє щастя здобути молдавський престол.

Відвідуємо і стару фортецю-монастир Галату біля Яс, яку штурмував саме Іван Підкова, коли з козаками та молдаванами хотів прогнати в молдавського престола вбивника воєводи Йоана — Петра Шкіопула. Десь нижче Фокшан, коли переїдете Серет, бере вас у полон буджацький степ. Сухе гаряче повітря, вигорілі вже зжаті поля, тільки ще кукурудза стоїть, висока, як стіна, і шелестить на вітрі, коли спинитися на короткий відпочинок. Ближче до дунайських плавнів розлогі луги нагадують описи цього терену у Коцюбинського. Ви їдете слідами його героїв, що втікали з кріпаччини і шукали тут кращої долі; тут, у цих краях, відбуваються дії його оповідань «Дорогою ціною», «Помстився».

Де ще живе циганська романтика

Зустрічаються часто валки циган. Вони тут біля дельти Дунаю мають свої зимові квартири — землянки, як нам пізніше вияснив один з наших земляків. Ніде не доводилося нам зустрічати таких яскравих представників цього кочового племені. Розхристані жінки з дрібно заплетеними косичками, в рясних червоних і синіх спідницях крокували гордо, побрязкуючи дорогим намистом і дукатами. Чоловіки з довгими бородами, і теж дрібно заплетеними косичками, вели коней, що тягнули обкурені пилом, обдерті кибітки. Або місцями лежать вони в ровах дороги, що поросли травою, коні пасуться, а вони ждуть, щоб минула полуднева спека. Трохи подаль, на стерні, край зжатого поля, молода циганка зімпровізувала з коликів і плахти малу колиску для немовляти, якого повільно гойдає.

Мимоволі насувається думка, що це й є ілюстрація до пісні: «Дитину колише, з буйним вітром розмовляє...» Скільки романтики ще в цих постанях, які вони незалежні від всього, що діється довкруги них, які вони далекі від тих своїх цивілізованих братів, що переставилися на мерседеси та вигідні вагони на колесах, яких ми знаємо з Середньої Європи.

«Запорожець за Дунаєм...»

«Приїжджайте в дельту Дунаю, тут вас зустрінуть привітні синьоокі рибалки...» — так закликають туристів, що вигріваються в теплому чорноморському піску, багатомовні проспекти, розкинуті по столах готелевих вестібюлів.

Нас тягнула в дельту не так екзотична фавна і флора, як цікавість пізнати життя нащадків колишніх задунайських козаків та кріпаків, що втікали на турецьку територію задля вільного життя. Але поки заїхати в дельту, треба проїхати ще смугу, заселену нині румунами, що колись, як зраджують чисто румунські історичні місцеві назви та побудова домів і осель, мусіла належати якійсь татарській чи турецькій людності. Хати в мавританському стилі з потрійними аркадами, що трохи нагадують східню Болгарію, великі виноградні кущі, зведені догори, творять там суцільний зелений дах, — сонце бо тут пече немилосердно. Це саме вміння використовувати виноградну лозу як тінь біля хати знаходимо і в Дунавцю, куди нарешті добираємося під вечір.

Хоч українці живуть у дельті на досить великому просторі, через брак сполучення не так легко до них добитися. І для сильної машини не мала небезпека їзда по виритих зливами дорогах, де місцями скалистий ґрунт перетинає дорогу гострими вістрями каміння.

Наша мета в дельті — Дунавець, колишня Задунайська Січ. В'їжджаємо в просторе село. Густо плетені високі тини щільно закривають перед стороннім оком життя на обійстях, що вкриті виноградною лозою. Очеретом криті великі білі хати, ліплені з глини, з призьбами вздовж цілого фронту хати. Вони манять втомленого подорожнього в свою прохолоду.

Скоро знаходимо квартиру на кілька днів, нам відступають дві просторі кімнати, самі господарі живуть влітку у малій хатині. У близькому городі «кабиця», літня піч, де варять і печуть їжу. Тут щойно стає зрозумілий образ казки про піч, що стояла в полі й нагородила чемну дівчину хлібом. Незабаром вертається хазяїн з роботи в комишах. Великий кремезний чоловік у гумових чоботиськах, що сягають вище колін. Перше, що він робить, — скидає перемокле взуття і миється; ноги його від намулу і води зморщені й немов розкислі. Гуторимо ще довго надворі, хоч комарі тут дуже в'їдливі. Господиня, що частіше виходить з села, пересипає свою мову румунізмами і русицизмами, зате господар, пан Андрій, говорить чистою українською мовою.

Наступний день оглядаємо місцевість — церкву, що побудована на місці старої січової, триангуляційний пункт, де колись стояла генуезька фортеця, неозорі комиші, що тягнуться на схід і північ. Раз-у-раз злітають звідти табуни зляканої водяної птиці. На наше привітання «добрий день» люди здивовано оглядаються і відповідають по-румунськи. Тут, як і в інших українських місцевостях у Румунії, наші люди не звикли зустрічати свою інтелігенцію. І між війнами вона рідко коли заблукала в таке українське село, воліла їздити на відомі курорти. Тож і не диво, коли по селах біля Сучави, і в Банаті, і в дельті Дунаю нашим людям слово «український» мало відоме. Звуть вони себе «руськими», «русинами», а румунські сусіди та адміністрація їх теж називає — «руші».

Нас запрошують подивитися, як ліплять глиняну хату. Молоде подружжя (вона українка, він «мокан», місцевий румун з дельти) дістало від батьків у городі шматок землі на власну хатину. Праця виконується головне жінками, що місять глину з соломом та водою і з великої ями заносять розчин у хату, де інші, обкутані хустками, молодиці з засохлими «рукавицями» вище ліктів, масять стіни, стелю, долівку. Чоловіки ставлять тільки зруб хати, працюють коло вікон, дверей, все інше належить праці жінок. Господарі накрили під тінистими виноградними лозами великий довгий стіл, незабаром подаватимуть обід, до нього молоде недоброджене вино.

Старосвітські христини

Пощастило нам бути свідками і старовинного обряду христин. Не в церкві, там віддається тільки данина церковним звичаям, треба помирити «батьошку» за незаплачені податки, за те, що кума не має ще церковного вінчання. Справжні христини відбуваються по полудні вдома, на них сходиться велика сім'я, родина кумів, сусіди. Тому що дочка наших господарів була саме кумою, нас запрошено теж на христини. Купую в кооперативі ще якусь матерію як подарунок, бо бачу, що «кума» приготувала чи не цілий виряд для хрищениці: пелюшки, сорочки, светрики, ковдру, подушку. Помітивши моє здивування, мені вияснюють, що зате й куму щедро обдарують на прощання. Ідемо вузькими вуличками поміж високими тинами, ноги грузнуть у глибокий сухий намул, що вкриває дороги. Найкраще тут ходити босоніж, і я заздрю дітям, що собі можуть на таке дозволити. Обійстя, куди нас запрошено, лежить у присілку, що його побудовано після другої світової війни, і названо його «Крим». Це висока тераса над дунайським рукавом, що відкриває чудовий вид на безконечні комиші. І тут, під густим виноградником, застелено надворі предовгий стіл. У скляночках для вина вставлені серветки з паперу і виноградний листок. Гості стоять малими гуртками, до столу ще не просять, бо ще має відбутися головний христинний обряд: кум і кума мають скупати і повити дитину. Жінки цікаві (але й чоловіки мусять бути при тім) приглянутися, як вони впораються з тим завданням. Мені аж лячно, що немовля перестудиться при відкритих дверях і протягу, що віє в хаті. Опісля сповите немовля дають матері в руки, вона лягає з ним у ліжку, коло неї сідає кума, і вони разом приймають побажання всіх присутніх, що становляться довгою гратуляційною ланкою. Кожного при тому кума частує горілкою, яку п'ємо на здоров'я матері й дитини. Щойно після цього просять до столу. Але наш господар, пан Андрій, ледве не «зломив стола», як тут називається сварка при такому прийнятті: він раптом відкрив між прощеними гостями свого ворога, з яким посварився чи й побився був за якийсь човен. «Як він смів запрошувати його, коли

взяв мою дочку за куму», — кричав він на весь стіл. З тяжкою бідою вдалося ближчій родині й нам утихомирити цього назагал премилого чоловіка. Горілка і вино (чудака — так звать викопане темне вино, що при денному світлі міняє барву) лилися тут так щедро, як рідко нам доводилося бачити. А настрої став такий співучий, старі українські степові пісні лунали не тільки на весь присілок, але напевно й сполошили птицю в комишах. Можемо тільки порадити нашим музикологам цих дунавецьких співаків — чоловіків і жінок, силі й милозвучності їх голосів могли б позаздрити метрополітанські зірки.

Молоденька гостя з темними косами довкруг гарної голівки (гімназистка, як нам вияснили сусіди при столі) прийшла трохи спізнено і, поздоровляючи присутніх, цілувала старих жінок у руку. Ми були здивовані, як ще в цій закутині збереглася пошана до старої жінки, матері роду. Така старенька пані сиділа навпорти нас з повагою і самопевністю княгині. Син її, румунський військовий (у цивілі) сказав згодом до нас: «А ви будете там сміятися з наших старих звичаїв та пісень, що їх запишете на стрічку?»

Як йому вияснити, що це все для нас значить? Що ми відкрили клаптик землі, горстку людей, які становлять уже легенду? Про цих дунавчан писав же Федір Вовк у «Киевской Старине», писав про криваві їх розправи з сусідніми старовірами (некрасовцями з-над Дону). Вони тут уже майже втратили слід свого походження. «Хохли», говорять по-«руськи». Після того, як Гладкий вивів найбільшу частину козацтва назад у Росію, ці села доповнилися українськими втікачами, які приходили з майже всіх закутин України, як показує їх мова.

Ці христини мають ще й своє обрядове закінчення: бабка-повитуха, що від народження дитини до христин живе в домі породіллі, виносить круглі колачі та подарунки для гостей: кум прощається з бабкою і просто «виганяє» її з обійстя. Вона кропить кожного гостя свяченою водою з горняти й передає йому належний подарунок: колач і панчохи чи блюзку, хустину. Такий обренок речей, як принесли куми, вони дістають знову додому...

Але й цей наш побут добігає до кінця і нам треба далі в дорогу.

«Париж Балканів»

Перед нами стелиться добра асфальтована дорога, що веде від Чорного моря до Букарешту, де ми хочемо взяти участь у лінгвістичному конгресі. Хоч Букарешт був уже при кінці 17 стол. столицею волоського князівства (свідки тих часів — гарні старовинні церкви з темночервоної цегли і геометричними vzорами по мурах, рештки старих замків), — місто було збудоване головне при кінці 19 і на початку нашого століття. Воно привабливе, з широкими бульварами,

чудовими парками і скверами, гарними магазинами. Старі дільниці зникають на очах, їх місце займають високі модерні будови стилю наших днів. На краю міста в напрямі летовища збудовано в 1950-их роках у стилі московських палаців культури «палац преси». Недалеко — «музей села», рідкісний етнографічний музей, в якому стоять оригінальні хати з усіх закутин Румунії. Тут зустрінете і мармароську струнку дерев'яну церквцю в стилі наших гуцульських, і гуцульську «гражду», і подібні обійстя з румунських долів. У хатах селянське урядження, килими, ткани рушники над образами і вікнами, сільська кераміка, старі хатні предмети: жорна, ступа, кросна тощо.

Любителі етнографії можуть тут на місці простежити впливи різних культур на побут румунського і нерумунського населення цієї країни. Часом у цьому парку відбуваються виступи фольклорних ансамблів. Своїми темпераментними танцями, барвистими строями вони зачаровують глядачів. Молдавські і семигородські танці сильно нагадують аркан, коломийку, гуцулку. Що це? Спільний трацький субстрат?

Букарешт багатий на каварні в стилі паризьких, що виставляють свої столики на широких бульварах, але й має свої оригінальні льокалі з доброю циганською чи румунською музикою. Музики звичайно в народних строях, дівчата, що прислужують, так само. Румунська кухня увібрала в себе все, що було смачне на Балканах (наші голубці, відомі й у Сербії як «сарма», борщ, вареники тут теж добре знані), збагачена однак ще й добрими стравами віденської кулінарії.

Серед забутих бойків

У нашу і так перевантажену програму входили і відвідини одного з банатських сіл, куди при кінці 19 стол. переселилися бойки й гуцули з Закарпаття. Тяжко було знайти село, що лежить далеко від головних шляхів у глибокій ярузі, перетятій безлічно потічків. Румун, якого ми розпитували про доїзд до цього, мабуть, найтяжче приступного села «Зоріле», радив нам туди не їхати, бо там живуть якісь дивні «міноритети». Дивуємося ще й нині, як авто не зсунулося по розмоклих від дощу стрімких узбіччях, якими проходили два рови, розриті тракторами, призначені для всього, тільки не для osobowych авт. Однак нас винагороджено чудовим скарбом колядок, старовинних баляд, весільних пісень, які ми записали на стрічку. В хаті, де нас прийнято сердечно і щиро, знайшли ми скарби ще іншого роду: з діда прадіда тут передавалися старі богослужбові книги, деякі друковані у Львові в 18 стол., деякі навіть у Києві.

Наші діти не могли налюбуватися чепурною, синькою підбіленою хатиною, що стояла серед гарного саду, де паслися коні. Безземелля примусило цих людей переселитися в південні Карпати, де корчувалися саме ліси, але й нині вони гараздів не знають. Довколишні полонини скоро вигорять

на сонці, землі для оранки мало, у селі навіть не закладали колгоспу. Кожний господарить на власну руку, має трохи поля, дві-три корови, коні, пару свиней. Продукти тяжко продати, до найближчого торгу треба спершу йти 10 кілометрів пішки, опісля їхати з годину поїздом. Тож не диво, що здібна молодь втікає в недалекий індустріальний центр у Банаті.

Тому що село чисто українське, залишено в школі мову навчання українську. І тут уже немає ноші, люди вбираються в міське блаженське вбрання.

З сусідства позбігалися діти, показують нашим пластунам городи, збирають разом падалиці й годують ними свиней. Велику радість приносять їм подаровані олівці, дрібняки на зошити і шкільне приладдя. Звичайно вони літом збирають ягоди, везуть на продаж і за ці гроші купують собі все, що для школи потрібне.

Виїзд по розмоклих дощем «дорогах» не менш хвилюючий, як в'їзд у село. Місцями авто застрягає в глибокому болоті, тож скидаємо черевики, панчохи і випихаємо «нашого шофера» з баюр, щоб за кілька сот метрів приглядатися з завмерлими серцями, як він спускається по стрімких узбіччях у новий яр. Але щасливо, хоч обталпані, добираємося до асфальтової дороги, що веде нас у напрямі на Югославію.

«Недалеко від соціалізму...»

Коли ми в переповненому поїзді стояли на одній нозі між мішками, зв'язаними дротами, кошिकाми й байдужими до загального стиску людьми, дві особи вихалися ще крізь двері й спитали, де тут перша кляса, бож у них квитки першої кляси, вони мають право на кращі місця. Спокійно їм відповів якийсь румунський дядько: «Підійте далі вперед, там, недалеко від соціалізму, перша кляса». Це віддзеркалює, може, в певній мірі настрій того прошарку, для якого соціалізм будовано і який, може, найменше з його благ зазнав добра. Бо як і всюди в країнах народних демократій, тут сильно розрісся апарат функціонерів та бюрократів, який багато коштує державі, що і так не має зайвих грошей, коли розбудовує тяжку та легку індустрію і намагається усамостійнитися економічно та політично. Самі румуни, що живуть по містах і забезпечені непоганим життєвим рівнем, говорять, що стан румунського селянства досить розпачливий. Адміністративний апарат на селах роздуто на кошти колгоспників, переважно жінок, (чоловіки втікають до міста на фабрики), соціальна опіка незадовільна. Однак лібералізація, що відбувається в країні, дає людям надію на краще завтра. Перше, що люди поволі здобувають назад, — це довір'я до іншої людини, втрата страху, що за якесь нерозважне слово тебе потягнуть до відповідальности.

В одному з відвіданих монастирів один з ченців скаржився, що підкреслення румунського патріотизму режимом і його експонентами — це тільки вентиль, щоб таким способом

зменшити незадоволення населення з визиску широких селянських мас, які почувують себе упослідженими і скривдженими. На теологію допускають тільки випускників малих семінарій, учні середніх шкіл не сміють студіювати цей фах, якщо мали б таке бажання. А малих семінарій у країні лише кілька. По монастирях, де звичайно буває близько двадцяти ченців чи черниць для обслуги туристів, ще недавно було по двоє-трое.

Немає сумніву, що духовенство, консервативно наставлені прошарки сільського населення мають певні ресантименти до власть імущих. Але не маю сумніву і в тому, що нинішня Румунія стоїть на найкращій дорозі задовільного розв'язання внутрішніх і зовнішніх проблем, що їх поставила їй історія. Колись, після війни, один семигородський німець з погордою висловився про румунів: «Цей народ ніколи не увійде в світову історію». Вже після двадцяти років можна сказати сміливо, що він помилився. Можна тільки й іншим народам побажати такого національного хребта, витривалости й здорового егоїзму, що їх виявили румуни.

СПОГАДИ

По похилій площі

Євген Онацький

ЗАПИСКИ ЖУРНАЛІСТА І ДИПЛОМАТА

(Продовження)

Коли почалися засідання ради Ліги Націй у Римі, що оце якраз закінчилися, я зараз же почав говорити Мазуренкові, що треба щось зробити, з кимось переговорити, нав'язати контакти, з'ясувати ідею української незалежності. Я дав йому навіть статтю про Лігу Націй, що її вмістив «Журналь де Женев», але ця стаття залишилася не читана. Говорив йому про заходи Марголіна, підсунув йому число часопису «Ля Франс е Л'Юкрен», в якому фігурують два «архитвори» — «Республік Петіт-Рюсьєн» і вістка, що «Пілсудський вступив до Києва в супроводі генерала Петлюри», але в якому був і лист Марголіна до Ліги Націй. Видно, що це все тепер його так цікавить, як торішній сніг.

І раптом телеграма від Багринівського: «Поробіть заходи в Лізі Націй, що засідає в Римі...» Мазуренко ніби із сну прокинувся:

— Яка Ліга Націй? Де засідає?

— Так я ж вам уже кілька разів про неї говорив.

— А, так, правда. Що ж там можна зробити?

І знову починай спочатку: про заходи Марголіна, про обіцянку поставити нашу справу на чергу дня, про конечність використати цю обіцянку.

— Так от що... Підіть до генерального секретаря і запитайте його, що і як.

— Я? В якій же це формі? В якій ролі? Хто і від кого? Він же мене не прийме. У мене й титулу жадного немає. Подам йому візитівку — Євген Онацький. Це хто такий? Ніхто не знає. Треба вам самому іти, як голові місії.

От так ми й розійшлися, нічого не вирішивши.

Матеріали з найновішої історії України, опубліковані в цьому редакційному відділі журналу, друкуються на відповідальність авторів.

На другий день він мене кличе, просить дати йому тексти листів Марголіна, а одночасно й вислати до американських «Робітничих вістей» лист до італійських соціалістів, але підписати його не його іменем, а псевдонімом Базіма. Потім раптом:

— Їду до Відня!

Коли я переказав це Чехівському, той страшенно обурився:

— Їде, бо наша каса порожня, і він не вірить, що ще нам дадуть грошей. От і їде.

Я подав Мазуренкові рахунок на сто лір за огляд внутрішньої політики Італії за квітень, як це робили Шебедев і Гриненко. Але Мазуренко не захотів їх мені виплатити:

— Бачите, я охоче підписав би вам їх. Ви маєте рацію, ці огляди ми перше окремо оплачували, але в касі немає грошей, і мені треба було б дати вам із власних.

— Мені ваших грошей не треба. Але я не зовсім розумію. Ви ж на державній службі, і ви самі казали мені, що за державою гроші не пропадають, отже, ці сто лір вам повернуться...

— Так це дивлячися, на якій державній службі! На українській пропадають...

Я тільки знизав плечима. Але Мазуренкові було ніяково, і він спробував знайти вихід:

— Я поставлю резолюцію — видати, але ви їх тепер не беріть. Візьмете, коли прийдуть гроші.

Собі ж узяв за квітень 7 200 лір, представницьких — 4 800 (хоча нікого й нічого ніде не «представляє») та ще й за подорож до Сан-Ремо виставив рахунок на 1 800 лір, як за «відрядження». Потім Чехівський оповідав мені, що, коли я пішов з голою резолюцією, але без грошей, Мазуренко був дуже веселий:

— Виторгував, — сказав, сміючись.

А я й не знав, що треба було торгуватися.

Мазуренко наказав усунути з праці Пескарцолі й Ріванеру, що ще задержалися. Чехівський відмовився:

— Усувайте самі.

Мазуренко їх покликав і звільнив. Ріванера подав рахунок на 50 лір за надзвичайні години, коли йому довелося багато бігати у зв'язку з приїздом Марголіна. Мазуренко відмовився їх виплатити. Мої рахунки, щось на 200 лір, що я був витратив на місію із своїх грошей, також залишилися невиплачені.

— Як же це так? — запитав я обурений Чехівського, як скарбника. — Вже кому-кому, але в усякому разі не мені витрачатися на місію. Є тут люди, заможніші, ніж я. Таж, зрештою, я до місії навіть і не належу, а працюю тільки за вільним наймом.

Чехівський погодився зі мною:

— Маєте рацію. Давайте мені ваші рахунки, я піду зараз з ними до Мазуренка.

На тих рахунках уже давніше була резолюція Мазуренка «виплатити», і я ще тоді при Мазуренкові сказав Чехівському:

— Глядіть, Андрію Мойсейовичу, Василь Петрович у четвер виїжджає, виплатіть мені ці гроші до четверга, щоб до виїзду справа з рахунками була закінчена.

Отож, Чехівський у деякій мірі почував себе передо мною винним, що затягнув справу виплати. До того ж він роздратований, що Мазуренко виїжджає, не залишаючи в касі ні копійки грошей. Не було б навіть за що листа вислати.

У середу вечором я заніс до Мазуренка два відписи мого огляду внутрішньої політики Італії за квітень, що їх Мазуренко хотів узяти з собою до Відня. Застав там і Чехівського. Мазуренко зараз же викликав мене до вітальні (всі сиділи в ідальні):

— Що це мені Андрій Мойсейович оповідає, що ви йому скандал зробили за якісь рахунки? — почав він трохи ніяково, викривлюючи рота.

— Ніякого скандалу я не робив, але висловив своє здивування, що рахунки, які мали бути виплачені до четверга, залишилися досі не виплаченими.

— Що ж це у вас за паніка? Якісь там двісті лір. Не пропадуть... ось повернуся.

— Поперше, я не знаю, чи ви повернетесь; подруге, щодо паніки, то перший приклад дали ви, коли заявили мені, що на українській державній службі гроші пропадають. До того ви знаєте, що я одержував досі тільки 1 000 лір на місяць, і для мене 200 лір щось значать.

Мазуренкові зробилося неприємно. Він пожував щось у роті і потім почав ніби виправдуватися:

— Бачите, я їду до уряду, щоб там з ними усіма сваритися, отже, мені, може, й не захочуть більше платити. А ви ж тут при чому? Вам усе одно виплатять. У крайньому випадку, якби до чого дійшло, продасте меблі і покриєте борг.

Що мені було з ним робити? Не робити скандалу, та ще і в його хаті!

Чехівський вирішив до часу втримувати на свій кошт посильного хлопця Люїджі та Ріванеру: він вірить, що з грошима все ще налагодиться, — все ж таки більшовиків на Україні он як б'ють, — а розганяти всіх із служби не випадає. Що про нас подумують.

Дали сьогодні телеграму до Багринівського, що Мазуренко виїхав до Відня. Крім того, Чехівський у порозумінні з Мазуренком написав Єремієву листа, щоб приїхав перебирати, як секретар, місію, що залишилася без керівництва.

22 т р а в н я 1920

Прийшов лист від Мірних з 15 травня:

«Моя люба пані Ніно!

digitized by ukrbiblioteka.org

«Отримали спершу Вашого листа, а потім — від п. Євгена. Дуже вдячні Вам обом за них. Лист п. Євгена такий смішний, що й найзавзятішого мізантропа міг би розвеселити.

«Ми так призвичаїлися тепер до різних сюрпризів у нашому житті, що ніякі призначення й звільнення нас не радують, ні засмучують. Так і з цим призначенням Ів. Ів. фінансовим агентом. Мартос сказав Ів. Ів.: „Мені треба чесної людини” (але, може, це „треба” тільки справді „тимчасове”), і призначив Ів. Ів. Коли б Ви знали, яке було мордування з Супруном, щоб примусити його здати справи та гроші! На жаль, останніх у касі майже зовсім немає, бо всі порозходилися по приватних кишнях. І хто тільки при цьому не поласував! Із спільних наших знайомих панна Дудриківна, старий приятель Гармоніус і багато інших. Тепер призначено ревізійну комісію, щоб зревизувати все це шахрайство. Мобілізовано при цьому чесних українців, але для цього довелося звернутися до старих, які під це лихоліття — „за ненадобністю в такових” — без посади сиділи. Тепер пущені в справу Галіп, Сокович, а Ів. Ів. — голова цієї комісії. Справа надзвичайно важка, бо над складанням справоздання Супруна працювали спеціалісти бухгалтери, які добре поховали кінці в воду. Минули для Ів. Ів. щасливі дні Аранхуеса, і тепер він, бідака, знову, як чорний віл, працює. Біда, що грошей у касі немає, а всі „пробі!” кричать за грошима. Є надія, що німці звільнять з-під арешту хоч частину тих українських мільйонів, що вони заарештували. До того немає грошей, що навіть службовці агентства, які, як от Ів. Ів., по півтора місяці вже служать, не одержали ще ні марки платні. Всі надіями живемо.

«Я боюся, чим то скінчиться наша справа з ляхами! Непевна справа, бо ляхи страшні люди. Єдиною втіхою в нашому сучасному житті є концерти української капелі. Ми вже були на 6 концертах, а це ще маємо в перспективі 3 концерти. Співають вони надзвичайно гарно; це якесь вже надлюдське виконання, але вибір пісень можна було б зробити кращий, та ще й повторюють те саме. Грошей їм теж не видають, отже, вони не можуть далі рушити; але, здається, сподіваються до Праги виїхати. Подобаються вони всім страшенно, а Кошиця вважають за генія.

«Наша місія Червоного хреста лаштується виїжджати з Берліну додому, буде працювати з Міжнародним Червоним хрестом на кордоні. Це все були гарні люди, і шкода, що їх уже не буде в Берліні. А коли ж то всі додому поїдемо? Я гадаю, що посада агента нас тут довго не затримає, бо все тут як у калейдоскопі міняється.

«Пишіть же, моя любя пані Ніно! Я дуже радію Вашим листам. Цілуючи Вас, п. Євгенові наше привітання. Ів. Ів. дуже дякує п. Євгенові за добрі побажання й за тепле ставлення до нього. З. Мірна».

Вчора ввечорі був у нас Клим Чайка. Оповідав про своє життя. Семінарист. Пройшов три курси Комерційного інституту в Києві, звідки його викинули «через незалежні обставини». Хотів їхати до Австралії, тому почав студіювати англійську мову, але через війну залишився в Німеччині. Їдучи до церкви вінчатися, одержав повідомлення про вибух війни з Німеччиною і під вінцем більше думав про війну, ніж про вінчання. На другий день поїхав на фронт. Був рік без відпустки на фронті, аж поки німці не захопили його в полон у Новогеоріївську. Повернувся на Україну з синьожупанниками. Дружина його болгарка, тому він знає й болгарську мову. Людина, видно, дуже працьовита, патріотична, чесна, але не дуже далекосяжних обріїв. Слабий до жіноцтва.

За вечір оповів нам силу речей. Варто занотувати те, що він оповів про синьожупанників, серед яких перебував. Згідно з Берестейським договором, полонені українці мали повернутися на Україну. Ще до того, організовані по таборах, вони переговорювали з німцями, і німці погодилися на їхню окрему організацію. Коли Центральна Рада видала з Ковеля відозву до полонених, ті, довідавшись про неї, вислали делегацію до військового міністра, який пообіцяв дати все потрібне для зформування з них українських дивізій. Але деяким німецьким генералам заманулося стати на чолі нового війська, і в уже складений договір було внесено ганебний пункт, що українські війська з полонених входять у склад німецької окупаційної армії, залежать від німецького командування і, на випадок якогось непорозуміння, можуть бути повернені, як полонені, до Німеччини. Севрюк і Люблинський підписали цей пункт. Такий компетентний знавець цих справ, як Скоропис-Йолтуховський, казав, що вина за той пункт лежить виключно на тих двох дипломатах, що не захотіли зійти із своїх високих місць до делегації полонених і не довідалися таким чином від них, що німецький військовий міністер пообіцяв їм щось інше, а німці вміють тримати слово; отже, нічим вони від того пункту не боронилися і нічого не обстоювали.

Полонені ж про цей новий пункт нічого не знали і тому дуже драгувалися, що до них весь час встряють німецькі генерали. На цьому ґрунті було чимало неприємних непорозумінь, але нарешті синьожупанники якось організувалися. Та замість того, щоб вирушити негайно на Україну, вони мусіли простояти даремно яких півтора місяця в Ковелі, бо український військовий міністер Жуковський боявся їхнього приходу, розпускаючи чутки, що вони відновлять монархію. Насправді ж він боявся втратити своє місце, бо думав, що синьожупанники захочуть поставити на його місце свою людину. А свій — і то генерал — у них був, а Жуковський же тільки поручник царської армії. Це був генерал Зелінський. Він справді при царі хотів виплисти на германофільстві, а в німецькому полоні українизувався і вирішив, що на Україні

він в усякому разі кар'єру зробить. Пізніше, по приході до Києва, він почав інтригувати, але ті ж синьожупанники, що стали при військовому міністерстві, не тільки його не підтримали, коли військове міністерство його усунуло, але й наполягли, щоб він пішов зовсім геть, загрожуючи інакше всяким лихом. Для синьожупанників існувало лише одне бажання — служити власній українській владі, за яку вони вважали Центральну Раду. А що Центральна Рада настановила міністром Жуковського, то, хоч він особисто й був непопулярний серед синьожупанників, все таки вважали, що його треба слухатися. Зелінський ніби пішов тоді до німців скаржитися, що Жуковський його звільнив, не запитавшись німецького командування. Німці для підтримання свого престижу натиснули, але синьожупанники, з свого боку, так притиснули самого Зелінського, що цей поспішився сам ліквідувати справу.

Цей інцидент виявив німцям, що синьожупанники стоять цілковито за Центральну Раду, і тому, вирішивши поставити замість неї гетьмана, взялися ліквідувати й синьожупанників. Перше думали відіслати їх до Німеччини, але синьожупанники заявили, що вони всі поляжуть, а не піддадуться, — і ця різня (для синьожупанників безнадійна, бо німців у Києві було півтора корпусу!) викличе загальне повстання на Україні, де населення й так не дуже прихильне до німців. Цей аргумент вплинув, і німці вирішили синьожупанників просто роззброїти і розпустити. Але почувши про це, самі синьожупанники, за порадою міністерства, за кілька днів у великій частині порозходилися. З тих же, що залишилися, німці навіть чоботи здіймали (потім синьожупанники дістали інші з інтендантства), але старшинам зброю залишено. На другий день роззброєно й січових стрільців.

Про Жуковського Чайка висловлювався як про людину нездатну, непомірно честолюбну, що не давала синьожупанникам розвинути жадної акції, не дозволяла вербувати охочих з населення, як був проект, і це все на підставі, що, мовляв, Зелінський хоче бути міністром! Про синьожупанників розпускали різні провокаційні чутки, а то й просто плітки. Особливо визначався комендант Дідушок. Одного разу він телефонує до міністерства: «Синьожупанники проголосили себе більшовиками, обстрілюють січовиків. Треба вислати негайно проти них січовиків з кулеметами». Одночасно телефонує й до німців: «Синьожупанники проголосили себе більшовиками. Ідуть захоплювати військове міністерство».

На щастя, саме тоді був у міністерстві Скоропис-Йолтуховський, який запевнив, що це — очевидна брехня та що він сам зараз же поїде й усе вияснить. Так само й німці, переговоривши телефоном, скоро виявили всю безпідставність тривоги. Мета? Спровокувати міністерство, спровокувати синьожупанників і таким чином знищити майже єдину тоді організаційну силу, що була сіллю в оці всяким ворогам України, як і її деяким «друзям» — з категорії казнокрадів

та кар'єристів. Більшовизму, розуміється, серед синьожупанників не було й не могло бути, інакше вони не сиділи б у Києві, а давно розбіглися б по своїх хатах, бо ніякої кари тоді не треба було боятися, а дисципліна була тільки моральна. Досить було, зрештою, тільки скинути синій жупан, щоб загубитися, як голка в сіні, в тому хаосі, що панував на Україні. А тим часом дезертирства не було зовсім. Ще коли їхали до Києва, дехто проїжджав повз свою хату, якої не бачив богзна, з якого часу, і все ж ні один не загубився в дорозі. Всі тоді їхали з твердою думкою й надією — боронити Україну, творити її державне життя. А приїхали — хаос страшний. Крадіжки по всіх усядах: народне добро по різних складах не охороняється, а розкрадається. Потім оте ставлення міністерства, де тільки один генерал Греків боронив синьожупанників. Не давали харчів, доводилося самим наймати пароплав і їхати вгору Дніпром купувати сіно — 25 000 пудів, неймовірно дешево; замість 1,75 карб. твердих цін — по 0,90. Не давали коштів на вояків, і, коли самі німці обстали за цим солдатським утриманням, одержали відповідь: «Скарбник поїхав у відпустку до родини й забрав ключі від державної каси». Історична відповідь, що її запроTOCOLьовано в німецькому генеральному штабі!

Врешті, видано утримання за квітень, а за березень так і не видали. Потім — славнозвісний наказ Жуковського про солдатський раціон, що дозволяв видавати воякові порцію, значно меншу від тої, що її одержували полонені. Цей наказ видано для всієї України тільки тому, що в Києві бракувало харчів. А бракувало харчів тому, що в Жуковського не вистачило смальцю в голові навіть на те, щоб послати до Святошинського чи Дарницького складів, де лежали мільйонні припаси всякого добра, яке розкрадали на всі боки, а його вистачило б на харчування богзна на скільки часу! І для війська і для міста. Так тяглося доти, поки німці не приставили до цих складів свою варту, сказавши при цьому: Ви можете залишати свою армію, якщо хочете, і зовсім без харчів, але ми своєї без харчів залишити не можемо...

І багато чого іншого оповідав Клим Чайка, від чого на душі ставало дуже гірко.

23 травня 1920

Слава Богу, надійшла звідкись хмара. І хоч було більше гуркоту й блискавок, ніж дощу, все таки повітря стало інше: так легко дихати, так приємно обвіває вітерець обличчя, що весь ніби оживаєш, разом з цією сіро-жовтою травою, яка вкриває маленький шмат нашої площі навколо єгипетськогоobelіска перед церквою Санта Маджоре, і разом з прозорими пальмами, що допіру були такі сірі, як той старець, що довгими днями обтирає під церквою старезні мури, ретельно запорощувані автами та вітром...

Як тепер гарно! Сонце вискочило на заході й ударило просто на темносиню хмару, а на її тлі так ясно вимальовуються лінії будинків, дахів, коминів. Яке прозоре повітря! Таке бувало у Швайцарії перед дощем, коли з нашого балькону в пансіоні Баатар ми дивилися на простір Женевського озера на 12 кілометрів завширшки і бачили за ним Савойські Альпи: кожна щілина, кожна западинка, кожний горбик, здавалося, були ніби на долоні. І тільки з того, що, замість кожного дерева, ми бачили темну масу лісів, ми помічали, що то не щілинки, не западинки, не горбки, а безодні, прірви та гори, що вимірюються сотками стіп. І все це в чудовому забарвленні. Хіба можу я знайти слова, щоб змалювати ту й цю чудову картину, тодішні й теперішні мої почування?

*

Сьогоднішній «Аванті» приніс під заголовком «Антантсько-українська комедія» довгого листа В. Винниченка. Мусу зафіксувати в перекладі цей страшний документ.

«Товаришам комуністам і соціалістам-революціонерам Західньої Європи та Америки!

«Товариші!

«У різних країнах Європи та Америки перебувають тепер представники т. зв. „уряду Української Народної Республіки” (званого також просто „урядом Петлюри”) в ролі послів, місій, комісій тощо. Ці представники говорять урядам там, де вони перебувають, від імени українського народу і як представники єдино легального уряду України. У такій ролі вони вступають у переговори з урядами, партіями, приватними особами, укладають договори, перебирають зобов'язання іменем робітничих мас України.

«Як колишній голова найвищої влади колишньої Української Народної Республіки, Директорії, вважаю моїм обов'язком проголосити:

«1) Форма української держави, яку ці люди претендують представляти і яка називається „Українська Народна Республіка”, більше не існує. Ані метра території не належить цій формі держави. Дійсна форма теперішньої держави українських робітників та селян — це Соціалістична Республіка Рад України.

«2) Ці люди, що претендують бути „урядом Української Народної Республіки”, не мають на це ніякого права, ні юридичного, ні фактичного, і тому можуть бути визначені як узурпатори та ошуканці. Вища влада, від якої залежала Директорія, був Трудовий Конгрес України. Але Директорія своєю декларацією Антанті з лютого 1919 року ліквідувала Трудовий Конгрес і цим самим позбавила себе єдиної легальної бази. Від лютого 1919 року Директорія Української Народної Республіки та уряд її — це тільки узурпатори влади, ні перед ким не відповідальні; це — групка безвідповідаль-

них людей, які брутальною силою перебрали на себе право розпоряджатися матеріальними та моральними засобами української держави. Поки в руках цієї групи людей знаходилися маленька частина території і маленьке військо, вони, хоч і незаконно, могли називати себе фактичним урядом цього шматка української території. Але якщо тепер цей „уряд” не має ані метра території, ані відділу вояків, якщо цей „уряд” не спирається ані на одну партію, що мала б якусь вагу, якщо він складається з групи людей, розкиданих по різних країнах Європи, які називають себе „членами Директорії” або „міністрами”, то він не має найменшої тині будь-якого права називатися урядом.

«Єдиний дійсний уряд України — це уряд робітників і селян Соціалістичної Республіки Рад України, який посідає 7/8 української території і який підтримує робітничу та селянську демократію України; він відповідає перед найвищим виборним органом України — З'їздом рад робітничих та селянських депутатів.

«3) З огляду на все вище зазначене всі договори та зобов'язання, зроблені від імени т. зв. „уряду Української Народної Республіки” після лютого 1919 року, не мають жадної правної вартости, й український трудовий народ не перебирає за них жадної відповідальности.

«Представники „уряду Української Народної Республіки” вже від року домагаються від уряду Антанти визнання української держави. Щоб домогтися цього визнання, вони підтримували більше року контрреволюцію імперіялізму Антанти в Східній Європі й обіцяли поборювати в майбутньому соціалістичну революцію. Ця ганебна служба досі не принесла їм бажаних наслідків. Імперіялізм зважає лише на власні інтереси і поступається тільки перед силою. Обіцянки і навіть формальні визнання з боку імперіялістичних урядів не мають жадної вартости, якщо контрагент не досить сильний, щоб примусити дотримувати обіцянки та визнання. Досвід, який мала Україна з потугами Антанти, служить очевидним доказом вищезгаданого 4 січня 1918, коли я, як голова уряду Української Народної Республіки, прийняв офіційних представників Франції та Англії, пп. Табуї і Барре, які в офіційній декларації проголосили, від імени своїх урядів, визнання України. Але як тільки інтерес, який викликав визнання України, як незалежної держави, з боку Франції та Англії, зник, і сили уряду, з яким вони трактували, більше не існували, зникло й визнання України як незалежної держави. Всі ноти, всі акти та декларації Франції й Англії стали безвартісними шматками паперу.

«Українські робітничі маси не потребують праці цих людей, ніким не уповноважених і ні перед ким не відповідальних. Вони доб'ються визнання прав держави робітників і селян України своєю власною силою, хоче чи не хоче того світовий імперіялізм.

«Крім того, представники „уряду Української Народної Республіки” виставляють себе перед громадською думкою Європи й Америки, як оборонці пригніченої української нації. Під приводом визволення української нації ці люди намагаються знищити радянський режим на Україні, задушити за допомогою антантського імперіялізму, соціалістичну революцію і знову передати владу буржуазній демократії. Це — свідомий злочин супроти української нації й велика помилка. Бо найкращою й найпевнішою гарантією визволення й можливості спільного розвитку пригнічених націй, а зокрема націй типу України, є саме світова соціалістична революція з її знищенням капіталістичного ладу, як головної причини всього гноблення, а в тому числі й гноблення національного. Лише світова соціалістична революція і знищення імперіялізму, лише федерація соціалістичних республік світу зможуть забезпечити всім гнобленим народам їх вільний та нічим не обмежений розвиток. Кожний, хто належить до гнобленої нації, хто б він не був, коли він справді щиро хоче визволення своєї нації як такої, повинен стати активним і послідовним визнавцем світового комуністичного режиму.

«Нарешті, ці представники „уряду Української Народної Республіки”, проголошуючи себе ворогами соціалістичної революції, радянського режиму, диктатури пролетаріату і комунізму, видають себе за оборонців демократії, демократичної свободи і вільно виявленої волі народу. Я був з самого початку української революції й відродження української держави на чолі всіх трьох демократичних, і навіть „соціалістичних”, урядів України. На підставі мого особистого досвіду можу категорично твердити, що цієї т. зв. „демократії” ніколи не було ні під яким з цих урядів. В оточенні капіталістичного режиму вона служить лише підпертям і захистом для капіталізму. Не існує ніякої свободи для тих клас, що не представлені через свої партії в уряді. Вони не мають жадної можливості виявити свою справжню волю. Т. зв. демократичний режим, будучи класовою владою, є тільки режимом капіталістичної класи. І тому кожний соціаліст, коли він входить у т. зв. „демократичний” уряд в коаліції з буржуазними партіями, не вважаючи на свою найщирішу волю — залишатися демократом і соціалістом, мусить стати слугою буржуазії й ворогом робітничої класи. Навіть т. зв. „соціалістичні” уряди (які, наприклад, існували на Україні й існують тепер у деяких країнах Європи), якщо не ставлять собі, як єдину ціль, поборювати безнастанно, рішуче і невблаганно капіталістичний режим, якщо не ставлять перед собою як головне завдання знищити всю бюрократичну машину буржуазної держави й підмінувати остаточно підмурівки капіталістичної держави, а говорять натомість про повільну розбудову шляхом реформ, компромісів і погоджень з буржуазією, — навіть вони, як це я знаю з досвіду з тих соціалістичних урядів, в яких я брав участь, неминуче і фатально приводять

такою тактикою до опортунізму, до здачі всіх позицій, справді соціалістичних, до важких конфліктів з власним сумлінням, до більших чи менших поступок буржуазії, до фактичного підпертя капіталістичного режиму.

«З того виходить, як неминучий наслідок такої тактики, боротьба проти робітничої кляси з боку тих кляс, чи навіть тих партій, що їх ті «соціалісти» мали б представляти в уряді. Тому свою поставу вони виправдують „загальними інтересами нації” або високими „патріотично-демократичними” мотивами. Але це або самообдурювання, або просто брехня: насправді ж завжди добровільно чи недобровільно — оборона підмурівок капіталістичного режиму. Наслідком цієї „соціалістичної” політики є ферментація загального гніву робітничих мас, які, зрештою, у відповідні моменти, повстають і проганяють від влади тих соціалістів, як це і сталося з „демократичними” й „соціалістичними” урядами Української Народної Республіки.

«Для кожного справжнього й послідовного соціаліста існує тільки одна демократія — трудова демократія; тільки один уряд — уряд робітників і селян; тільки одна (переходова) форма влади — радянська; тільки один шлях, що веде до цієї влади — диктатура пролетаріату. Тільки такий соціаліст і його партія можуть називатися справді соціалістичними, беручи участь в уряді. І тільки з об'єднаними силами цих соціалістів — і таке об'єднання вже довершене в III-му Інтернаціоналі — може бути переможена сила світового капіталізму, ця головна перешкода можливої демократії.

«Отже, ані з погляду правового, ані з точки погляду фактичної, ані з погляду інтересів робітничих мас ці люди, що називають себе „урядом Української Народної Республіки”, не мають ніякого права називатися представниками українського народу і діяти його іменем. Уряди держав, що на їх територіях ці люди перебувають, знають це дуже добре, але „демократичні” і навіть „соціалістичні” уряди Європи та Америки не вимагають від цих людей ні правових, ні фактичних доказів їх права бути „представниками”. Вони вбачають у них оборонців буржуазного режиму, вірних слуг контрреволюції, яких, як висловився один буржуазний міністер, можна „використовувати в боротьбі проти більшовизму”.

«З огляду на все вищесказане, звертаюся від імени й на доручення Закордонної групи української комуністичної партії і як її член до партійних товаришів в Європі й Америці з палким закликом — паралізувати всіма засобами шкідливу як для соціального, так і національного визволення українського трудового народу діяльність вищезгаданих осіб, що називають себе міністрами, послами, членами Директорії й агентами „уряду Української Народної Республіки”.

«Крім того, звертаю увагу англійських товаришів на намір англійського уряду організувати з контрреволюційних

українських елементів нову експедицію проти соціалістичної України, з перебранням на кошт Англії завдання давати всяку, а особливо фінансову, допомогу цій акції.

«До італійських і німецьких товаришів Закордонна група української комуністичної партії звертається з просьбою діяти всіма засобами, щоб з їхніх країн не було вислано українських полонених, обдурених чи несвідомих, до Польщі або до Румунії, де їх мали б кинути в контрреволюційну й братовбивчу боротьбу на користь антантського імперіялізму та польсько-румунської буржуазії проти червоних військ України і Росії, які борються за визволення всіх пригноблених і принижених в усьому світі народів та кляс, борються за раціональне, справедливе й трудове життя всього людства.

«З комуністичним привітом:

«В. Винниченко, експрезидент кабінету міністрів перших двох урядів Української Народної Республіки. Перший голова Директорії Української Республіки. Член Закордонної групи Української комуністичної партії».

Оце вструтнув! Отже ми всі — ошуканці і вороги народу. Під суд усіх нас! Водовозов має рацію по всій лінії!..

Але цікаво, чи часом не Мазуренко передав цього листа до редакції «Аванті», не сказавши мені цього разу анічогісінько? Тож він ходив останніми днями, ніби якийсь придуркуватий, не розуміючи нічого з того, що я йому доповідав про закордонну політику. Голова була заповнена чимось іншим... От і поїхав до Відня «сваритися за політичну лінію».

Бідна, бідна наша Україна!

(Закінчення буде)

Всі права застережені.

Copyright 1967 by Eugenio Onatsky, Buenos Aires, Argentina, and by «Sučasnist», Munich, Germany.

БІБЛІОГРАФІЯ

У цьому редакційному відділі віднотуємо українські видання та україніку, що появляються поза межами Української РСР та Радянського Союзу. Покищо віднотуємо ті видання, які появилися після 1 січня 1966.

Публікації, призначені для бібліографічного опису, просимо надсилати на адресу:

„Sichasnist”-Bibliography
P. O. Box 15, Postal Station D
Toronto 9, Ont., Canada

Рецензійні екземпляри просимо надалі надсилати на адресу нашого видавництва.

ОГЛОБЛИН, ОЛЕКСАНДЕР. Опанас Лобисевич 1732-1805. Мюнхен—Нью-Йорк, Видавництво «Дніпрова Хвиля», 1966. 99 + [1] с., 21 см. (Українська Вільна Академія Наук. Історична Секція).

Тит. стор. також англ. мовою: Olexander Ohloblyn. Opanas Lobysevych 1732-1805. Muenchen, published by Dniprowa Chwyla, 1966.

Історична монографія.

Н. Полонська-Василенко. Передмова, с. 5-6. — Додаток: Лист О. Лобисевича до архієпископа Георгія Кониського, 30 вересня 1794 року, с. 79-82. — Резюме укр. (с. 83-85), нім. (с. 86-88) і англ. (с. 89-91) мовами. — Показник імен, с. 92-99.

Бібліографічні примітки під текстом.

ПЕТЛЮРА, СИМОН. Московська воша; оповідання дядька Семена про те, як московські воші їдять Україну та що з ними треба робити. Париж, Бібліотека ім. С. Петлюри і Націоналістичне Видавництво в Європі, 1966. 100 + [3] с. + портр., 17,5 см.

Imprimerie P. I. U. F., Paris.

Остання праця С. Петлюри, закінчена в 1925 р. Друкована з перевіреного автором машинопису, що його дав в-ву до виходу М. Шумицький.

З передмови: Цей твір — це документ часу. Автор дає докладні дані про стан на Рідних Землях в різних ділянках на той час. Але найцінніше в творі — популярний виклад історії Української Революції, розпачливої боротьби Української Армії, гарячкових заходів Уряду УНР, пороблених помилок.

Зміст: Видавництво. Документ доби. — Передмова. — 1. Звідки почалося лихо? — 2. Агітація проти нашого уряду. — 3. Український уряд перестав мати силу. — 4. Що було за німців на Україні? — 5. Большевицька праця під час повстання проти Скоропадського. — 6. Покута. — 7. Найбільша брехня большевицька. — 8. Щоденна брехня большевицька. — 9. Замість «раю» пекло завели. — 10. Куди дівається те, що від нас забирають. — 11. Дурне господарювання — пропачі гроші. — 12. До чого дово-

дить большевицьке хазяйнування. — 14. Дике поле в освіті та праці. — 15. Причини большевицької жорстокости на Україні. — 16. Українські прикачки большевицької Москви. — 17. Московські воші і свої гниди. — 18. Лиха година і добра порада. — 19. Що вийшло з розмови двох приятелів.

Текст поданий у формі діалогу двох дядьків.

РАХМАННИЙ, РОМАН. Будівничий першої Української Народної Республіки. (Відбитка з журналу «Сучасність» ч. 1, 1966). Нью-Йорк, 1966. 30 с., 22,7 см.

Есей про М. Грушевського.

СТАНІМІР, ОСИП. Моя участь у визвольних змаганнях 1917-1920. Торонто, [накладом автора], 1966. 192 с. + портр., 20,5 см.

„Logos” GmbH, Buchdruckerei und Verlag, München.

Зміст: Життєпис автора, с. 5-6. — Пізнаймо себе (Замість вступу), с. 7-11. — З Сибіру на київський фронт 1917-1918 р. (Поворот до австрійської армії). — З італійського фронту на український (в листопаді 1918 р.) — Бої за посідання Хирова і Перемишля. — Бої за Городок і Судову Вишню. — Катастрофа 15. 5. 1919 і панічний відворот. — Чортківська офензива. — З УГА на Східній Україні: Перехід УГА за Збруч; Пролон Кам'янець-Подільського кітла та здобуття Проскурова і Жмеринки; Блискавичний похід на Київ; Бої на фронті Васильків-Глеваха-Київ; Бої Західньої Армейської Групи від 13. 8.—31. 8. 1919 р. — Хресна дорога УГА з Києва на Одесу (від вересня 1919 — 23 квітня 1920 р.): Галицька Армія в Києві; Відступ УГА з Києва на Одесу та бої з большевиками і денікінцями; III-тий Галицький Корпус під большевиками. — В польському полоні. — В Херсонській дивізії — Мої особисті завваги до побуту УГА в Галичині і на Східній Україні. — Причини невдачі наших визвольних змагань. — Післяслово. — Додаток: М. Яримович. Ключ від Київської Думи (передрук зі щоденника «Свобода», з дня 31. 8. 1954), с. 187-189.

СТАХІВ, МАТВІЙ. Україна в добі Директорії УНР. Том 7. Вихід із кризи. [Скрантон], [Видавництво: Українська Науково-Історична Бібліотека в Скрантоні, Па., ЗДА], [1966]. 432 с., світлини, мапи, 21 см, 2 000 прим., тв. обкла. [(Наукове Товариство ім. Шевченка. Бібліотека Українознавства, том 10)].

Тит. стор. також англ. мовою: Ukraine during the Directorate of the Ukrainian National Republic, Nov. 1918 — Nov. 1920. Volume VII by Matthew Stachiw. — Publisher: Ukrainian Scientific-Historical Library in Scranton, Penna, USA, in the framework of Shewchenko Scientific Society in the USA. Shewchenko Scientific Society; Ukrainian Studies Vol. X. — Kiev Printers Ltd., Toronto. — Технічний редактор, директор видавництва і коректор: Василь Модрич-Верган. Видано коштом Стипендійного Фонду ім. Михайла Матчака при НТШ у Нью Йорку.

Місце і рік вид. не подані.

Розділи книги:

Частина перша: Уряд національної консолідації, чи дво-партийного блоку? — 1. Дискусія над проектами зміни влади. — 2. Шлях без консолідації.

Частина друга: Нова військова і політична отаманщина. — 1. Переворот отамана Оскілка. — 2. Документи перевороту Оскілка. — 3. Січові Стрільці ліквідують бунт.

Частина третя: Спроби рятунку з-над пропасти. — 1. Перенесення Директорії із Рівного до Радивилова і Тернополя. — 2. Зовнішня і внутрішня ситуація в часі спроб переміни влади. — 3. Уряд Придніпрянської України нав'язує переговори з Польщею. — 4. Третя спроба угоди Уряду УНР з Польщею. — Загальний огляд цього періоду.

Частина четверта: Під окупаційною владою Советської Росії. — 1. Форма советської влади на частині окупованої України. — 2. Перша конституція УССР. — 3. «Конституційні» основи советської влади в частинно окупованій Україні. — 4. Адміністрація Другої Української Советської Республіки.

Примітки. — Життєвий шлях М. Матчака на тлі історичної доби, с. 347-389. — Показник імен, с. 416-423.

Українська Галицька Армія; У 40-річчя її участі у визвольних змаганнях в 1918-1919 рр. Матеріяли до історії. Том III. Вінніпег, Канада, видав Дмитро Микитюк, 1966. 232 с., світлини, 25 см, 1 000 прим.

Тит. стор. також англ. мовою: Army of Western Ukraine (Galicia); In commemoration of the fortieth anniversary of its creation and struggle for the liberation of Ukraine (1918-1920) Part III. Winnipeg, Canada, published by D. Mykytiuk, 1966. — Обгортка Е. Козака. Друкарня Видавничої Спілки «Поступ», Вінніпег. — Зредагувала колегія під проводом Євгена Зиблікевича.

Із змісту:

Слово від видавця, с. 7-9. — І. Українська Революція і будівництво Української Держави: *К. Левицький*. Розпад Австрії і українська справа, с. 10-19; *Д. Палійв*. Листопадова Революція (З моїх споминів), с. 20-38; *М. Чубатий*. Перший Листопад 1918 р., с. 39-42; *К. Левицький*. Перший Державний Секретаріат у Львові, с. 43-47; *Л. Ганкевич*. Заприсяження першого уряду ЗУНР у Львові, с. 48-50; *Т. Мартинець*. Роззброєння львівської касарні при вул. Зиблікевича 1. XI. 1918 р., с. 51-54; *М. Луцький*. Останні бої у Львові і відступ 21-го листопада 1918 р., с. 55-58. — Листопадіві дні у Перемишлі: *Т. Гоца*. З визвольних днів Перемишля, с. 59-63; *Я. Д. Журавиця* й *Перемишль*, с. 63-66; Положення в Перемишлі [тексти звітів австрійської військ. комендантури в Перемишлі] с. 67-75. — Організація УГА і її бойові дії: *Д. Бречка*. До історії 9-ої Белзької Бригади УГА, с. 76-86; *Г. Славута*. До історії 18-ої Тернопільської Бригади, с. 87-90; *Т. Мацьків*. 3-ий гарматний полк УГА, с. 91-94; *В. Яшан*. Група «Сигот», с. 95-101; *І. Садлич*. Жовто-блакитні прапори в Ужгороді і Мукачеві, с. 102-103; *В. Кривоус*. Пролом польського фронту під Вовчухами, с. 104-108; *Г. Мартинець*. Напад румунів на ЗУНР 25 травня 1919 р., с. 109-118. — Здобуття Києва: *Я. Дяків*. Стратегічне положення УГА по переході Збруча 1919 р., с. 119-123; *Л. Мишуга*. Здобуття Києва, с. 124-134. — Запільні органи УГА: *І. О. Максимчук*. До історії судівництва при УГА, с. 135-145; *П. Федорів*. Старшинська школа піхоти УГА в Коломиї, с. 146-147; *В. Мацьків*. Підстаршинська школа вишколу І-го Гал. Корпусу УГА, с. 148-150; *Л. Шанковський*. Звідомний полк та його командант, с. 151-156; *Б. Лучаковський*. Калуш і Калушина у Листопадіві дні 1918 р., с. 157-163. — Органи правопорядку на ЗО УНР: *Л. Луців*. Дрогобич під час української влади в 1918-1919 рр., с. 164-172; *О. Клодницький*. Товмаччина, с. 173-174; *П. Прудіус*. Ходорів, с. 175; *С. Хабурський*. Підволочиська, с. 176-177. — Однострій УГА [за «Вістником Державного Се-

кретаріату Військових Справ», 30. IV. 1919, ч. 11], с. 178-184. — Традиції УГА: *А. Палій*. Товариство «Молода Громада» у Львові, с. 185-188. — Документи: Відозва Повітової Боевої Управи в Коломиї, с. 189; Другий Український Леґіон у 1914 р. [тексти 10 листів австрійських державних установ у справі його організації], с. 190-198; Плян виарештування і поставлення перед австрійський суд київських Січових Стрільців [тексти 4 документів з австрійського воєнного архіву], с. 199-204; Ухвала Української Національної Ради з дня 3 січня 1919 р. про злужу Західно-Української Республіки з Українською Народною Республікою [копія тексту з «Вістника ЗО УНР», 31. I. 1919, випуск 1], с. 205; *О. Яворський*. Як уряд ЗУНР урятував Західню Європу від московського комунізму, с. 206-207; *А. Валійський*. Похід з'єднаних Українських Армій на Київ в світлі історичної правди, с. 208-211. — Життєписи авторів, с. 212-217. — Короткі пояснення до світлиц, с. 217-224. — Пресові комунікати [з 1918-19 років], с. 225-228.

Упорядкував Іван Лучків

ВИПРАВЛЕННЯ ПОМИЛОК

У травневому числі нашого журналу трапилися такі редакційні помилки:

Стор. 114 — Роман Роздольський помер у Детройті, а не в Чикаго, як помилково подано.

Стор. 124 — ім'я колишнього секретаря Київського обкому Дмитрук, яка тепер призначена на пост голови Українського товариства дружби і культурних зв'язків з зарубіжними країнами, є Віра, а не Валентина.

Крім цього, виправляємо такі важливі друкарські помилки: на першій сторінці обкладинки має бути Сенатович (а не Санатович); на 55 стор., у заголовку, — баптистів (а не бабтистів).

Просимо Читачів вибачити ці та інші друкарські помилки.

Р е д а к ц і я

Чергове загострення і „непримиренність“ на т. зв. ідеологічному фронті

Уже обласні партійні конференції, що в січні-лютому цього року відбулися по всьому Радянському Союзу, значною мірою стояли під знаком «непримиренної боротьби проти буржуазної ідеології». Під останньою в СРСР розуміють кожне відхилення від тоталістської системи мислення, встановленої ЦК КПРС або, точніше окресливши, президією та секретаріатом цього ЦК; розуміють кожну найменшу непогодженість з доктриною «марксизму-ленінізму» в інтерпретації Суслових, Брежневих та їм подібних. В опублікованих пресових повідомленнях та репортажах про ці конференції на території Української РСР тільки досить сухо та штамповано згадувалося, що «значне місце в роботі зайняли питання ідеологічної роботи», при чому за встановленим шаблоном постійно наголошувалося «посилення ідеологічної роботи партійних організацій» чи «посилення наступальної боротьби проти антикомунізму — політичної зброї імперіалізму». На перший погляд можна було припускати, що знову мова йде про одну з чергових «кампанійщин» або «шумих» режиму.

Але промова першого секретаря ЦК КПУ Петра Шелеста на київській обласній партконференції, що «відбулася 16 лютого у сесійній залі верховної ради Української РСР» (див. «Радянська Україна» від 17 лютого 1968) розшифрувала всю

значимість «питань з ідеології». Можна поставити тезу (а не обмежуватися більш чи менш імовірними припущеннями), що секретарі обкомів («які відають ідеологічною роботою») отримали з ЦК КПУ чітко визначені та точно окреслені настанови і щодо своїх виступів на згаданих конференціях, і щодо дискусії. А Шелестова промова є тільки ораторською «надбудовою» цих настанов. До речі, треба мати на увазі, що настанови цього роду опрацьовуються в Москві — в апараті секретаріату ЦК КПРС, звідки їх розсилають для перекладів у столиці союзних республік.

Весь четвертий розділ свого досить широкого виступу Шелест присвятив «ідеологічній боротьбі», яка сьогодні непримиренно ведеться у світі між «двома протилежними системами — соціалістичною і капіталістичною», при чому «буржуазні ідеологи... використовують усе для того, щоб... посягати сумнів у правильності генеральної лінії партії, послабити дружбу між народами радянських республік». Він твердить, що в цю боротьбу «уряди капіталістичних держав» включили також «українські контрреволюційні зрадницькі елементи», щоб «з їх допомогою посилити боротьбу проти Радянської України, вплинути отрутою націоналізму на емігрантів, а можливо і на деяких наших політично незрілих, ідейно нестійких людей».

Іншими словами, Шелест безвідповідально та цинічно плямує оборону українського народу, а зокрема його молоді творчої і трудової інтелігенції, перед безшабашним розгулом російського великодержавного шовінізму, назвавши цю історично справедливу оборону «отрутою націоналізму», а мужніх оборонців — «політично незрілими, ідейно нестійкими людьми». Виходить, що стійкість характеру і політична зрілість — у розумінні Шелеста — визначається вислужництвом перед імперіялістською Росією або принаймні пристосуванством до російсько-більшовицького неоколоніалізму. А чи можна сподіватися від безпринципного висуванця іншого способу мислення?

«Кота з мішка» Шелест пустив таким досить довгим реченням:

«Базікання про так звану „самостійність“, про якийсь занепад культури, мови є гнилою приманкою, на яку може клюнути тільки політичний сліпець, обмежена або озлоблена людина, різні демагоги і переродженці, а також деякі любителі показати свою „зверхність“».

Не надто важко вгадати, кого має на думці перший секретар ЦК КПУ, «член політбюро ЦК КПРС». Не називаючи прізвищ, сюди треба також зарахувати членів делегації компартії Канади, які в квітні 1967 побували на Україні на запрошення того ж таки Шелеста (якщо вірити радянській офіційній інформації, що ця делегація була запрошена ЦК КПУ) і звіт яких дає таки багато матеріалу і про занепад культури, і про занепад мови на Україні. Якоюсь мірою і сам Шелест підтверджує цей занепад, бо інакше він узяв би це окреслення в лапки так, як це він зробив, коли говорить про самостійність.

*

Нехай читачі не думають, що публіцистично «віддріваємо старі обарінки» або з чотиримісячним запізненням коментуємо Шелестів «наступальний» та «непримиренний» виступ. Його фатальна промова служить тільки ілюстрацією для того відьомського танцю, що сьогодні ведеться на всіх просторах СРСР — при будь-яких нагодах і «без нагод».

Такий же тон «непримиренности» та «безкомпромісности» взяв також і Леонид Брежнев на московській партконференції; а т. зв. квітневий пленум (1968) ЦК КПРС у цілому був присвячений «затисковій шпурі» на всіх оперативних відтинках ідеологічного фронту. На жаль, радянська преса опублікувала тільки постанову цього «історичного» пленуму (який пленум ЦК КПРС не є «історичний»?!) і досі відмовчується і від основної доповіді, і від дискусійних виступів на пленумі. Це — не без причини. Навіть найбільш скорочена «стенограма пленуму» довела б, що «на Шипці — не все спокійне»; що на «фронті» — великі прориви; що не про всі недоліки можна «говорити чесно і відверто», як хизувалися у своїх виступах Брежнев та Шелест.

Але немає дня, щоб у радянській пресі (наприклад, у «Радянській Україні» в той чи той спосіб не нагадувано б про «поліпшення» або про «дальше поліпшення», про «посилення» або «дальше посилення» ідеологічної роботи партійних первинних, районних, обласних організацій. Для цього сьогодні мобілізуються всі «творчі спілки» — письменників, художників, композиторів, кіноматографістів, діячів театру і журналістів; мобілізуються також т. зв. громадські організації чи «організації, побудовані на громадських засадах».

Останньо це все повторилося на V з'їзді Всесоюзного товариства «Знання», який закінчився 13 червня в Москві. Там, як і на республіканських з'їздах цього товариства, багато уваги присвячено «широкому арсеналові засобів ідеологічних диверсій», що їх стосує «імперіялізм, намагаючися підірвати соціалізм зсередини». Головний наголос поставлено передусім на те, що «слід поліпшити пропаганду політичних знань серед широких верств молоді».

Партійні бюрократи на горі і на низах зокрема затривожені «недоліками у вихованні молоді» і фактом, що «деяка частина» лекцій та пропагандистських виступів перед молоддю відзначається «невисоким ідейно-теоретичним і науковим рівнем» — спрохненістю проблем і порожньою декларативністю. Коли ж молода генерація з свого боку називає речі їх справжніми іменами: доповіді та виступи партійних лекторів, пропагандистів та політінформаторів — грамплатівками порожньої невибагливої пропаганди, то цей здоровий критицизм офіційно окреслюється «ідеологічною диверсією імперіялізму капіталістичних країн».

Ось, наприклад, сьогодні в СРСР багато говориться не тільки про «пролетарський інтернаціоналізм» та «дружбу радянських народів», але також і про соціалістичний патріотизм. Однак коли українська молода людина прагне визначити зміст українського «соціалістичного патріотизму», Шелеста та Брежневи відразу закричать і на-

звуть її «політичним сліпцем», «переродженцем» чи «любителем показати свою „зверхність”» або просто «політично незрілою» та «нестійкою людиною», яка «клеє на гнилу приманку», подану їй якоюсь закордонною «дослідницькою установою» (тут лапки запозичені у Шелеста). Отож прагнення чи спроба визначити з українського національного погляду питання «соціалістичного патріотизму» базуються — знову таки на думку Шелеста та Брежнева — на «антирадянських книжках, статтях та інших матеріалах, які засилаються в нашу країну», а не на масових життєвих прикладах шорсткої підрадянської дійсності, такої пребагатої на «деякі» недоліки в «ленінській національній політиці».

Під плащиком боротьби з «ідеологічною диверсією капіталізму» нова кляса партійних бюрократів веде фактично війну з майбутністю — з «майбутністю, яка вже почалася». Тоталістський російсько-більшовицький режим оголосив війну поколінню, що приходить тепер на зміну і виросло та виховалося у створеній цим режимом системі.

Так, мають рацію панове Шелест і Брежнев: «Ми живемо в епоху непримиренної боротьби не так «двох протилежних систем», як боротьби підрадянського покоління, яке входить у суспільне життя, і тим, що відходить та відійде. Біологічні закони невблаганні.

В. П. Сталів

Інформації з „Прологу“

Від Дослідного об'єднання «Пролог» у Нью-Йорку редакція отримала такі інформації:

Як відомо з преси, на Україні розгортається наступ режиму

проти діячів української культури. Посадивши в тюрму Чорновола, Караванського, Масютка, Мороза, братів Горинів та інших, КГБ зв'язав тепер за тих,

хто протестував проти беззаконних судів і домагався переглянення справи засуджених. КГБ вимагає покаяння від тих, хто підписував петиційні листи. Досі тільки два письменники погодились засудити свій вчинок — Б. Харчук та В. Коломієць. Вони обидва не надто відомі особи; Харчук же відомий з виступів проти українського визвольного руху.

Якщо взяти до уваги факт, що петиції підписало понад 126 осіб, «успіх» КГБ не великий.

*

Причиною останніх гострих атак на Олеса Гончара є не так його роман «Собор» (до речі, зовсім не антирежимний твір), як передусім факт, що під час П'ятого з'їзду письменників України в листопаді 1966 він відкрито виступив на оборону української культури і опісля також став на захист заарештованих письменників. Роман «Собор», більшість тиражу якого КГБ конфіскувало на книгарських полицях, є сьогодні на Україні предметом широких дискусій.

*

На початку травня 1968 звільнено з праці Юрія М. Брайчевського, дослідника української минуштини та співробітника першого тому «Історії українського мистецтва». Приводом звільнення послужила його праця «Возз'єднання чи приєднання», яка тепер поширюється на Україні як «захалавна література». У цій праці автор розглядає Переяславський договір 1654 року і спростовує офіційну російську «історіософічну» тезу про «возз'єднання» України з Росією.

Увільнений недавно від обов'язків секретаря ЦК КПУ А. Скаба має бути головним причинником звільнення Ю. Брайчевського з праці. Не зважаючи

на зниження в партійній ієрархії, Скаба далі веде гострі атаки проти «молодих» та неконформістів. Він також допомагає в підготові нової чистки в Академії наук УРСР.

З праці звільнено Михайлину Коцюбинську, родичку письменника Михайла Коцюбинського. Таке звільнення загрожувало також унуці Івана Франка — Зиновії Франко, дочці Тараса.

*

З-поміж засуджених у 1966 році вийшли на волю після закінчення строку ув'язнення: Дмитро Іващенко, Михайло Осадчий та Євгенія Кузнецова.

Д. Іващенко, колишній викладач української літератури в Луцькому педагогічному інституті, працює тепер учителем на Волині. М. Осадчий, колишній викладач Львівського державного університету, живе без праці і не може «прописатися»; з цього приводу йому загрожувало покарання за порушення «пашпортного режиму». Є. Кузнецова, колишня лаборантка, живе тепер при родині в Києві.

Коли вона ще була в ув'язненні, до радянських властей звернулася в її справі два шведські науковці — Тристан Нільсон і Фельсен Бенґрен, які є членами відомої організації «Міжнародна амнестія», що опікується політичними в'язнями тоталістських режимів; як члени цієї організації обидва вчені інтервенювали в обороні Є. Кузнецової. Уже після її звільнення вони отримали листа від неї, на якому видно всі ознаки режисури КГБ. У цьому листі, між іншим, написано:

«Я — тільки скромний лаборант, що не має навіть вищої освіти. Щоб задовольнити Вашу цікавість, скажу коротко про себе, хоч і не зовсім мені приємно, як Ви, мабуть, зрозумієте. Я справді була засуджена і відбула заслужене покарання там,

де й належить таким бути, якою я була до ув'язнення. Я усвідомила свою провину перед народом і державою. Засудила свої вчинки і сама звернулася до уряду моєї країни з просьбою дати мені можливість бути з моїм народом. І ось я знову в Києві разом з сином і невісткою. Працюю за фахом».

*

З України надходять побажання та вимоги, щоб не пов'язувати і не ідентифікувати будь-якою мірою «захальних матеріалів» з якоюнебудь емігрантською політичною групою.

*

22 травня цього року (як і в попередні роки) в Києві відбулася маніфестація української молоді під пам'ятником Т. Шевченкові. Такі маніфестації мають місце в роковини перевезення тіла Шевченка на Україну.

Щоб цій маніфестації надати іншого характеру, керівники комсомолу України (ЛКСМУ) скликали в той день комсомольські збори там же, під пам'ятник Шевченкові, — з окремою офіційною режимовою програмою. Все ж таки під час цих зборів гурти молоді відспівали — поза офіційною програмою —

ряд історичних пісень і Шевченків «Заповіт». Сутичок з міліцією не було.

*

У серйозному американському журналі «Ріпортер» надрукована стаття Тібра М. Семюелі п. н. «Відродження українського націоналізму». Автор — видатний дослідник Радянського Союзу — постійно пише на радянські теми в англійській пресі. Стаття докладно, широко та прихильно аналізує сучасні процеси боротьби українського народу, зокрема репресії більшовицького режиму проти діячів української культури.

*

В англійському видавництві Вайденфелд енд Ніколсон появилася англійський переклад студії Івана Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація?»

Книжка має 240 стор. і коштує 42 шилінги, а у США — 6 доларів. Це англомовне видання можна замовляти, між іншим, в українській книгарні «Арка» в Нью-Йорку.

Студія Івана Дзюби українською мовою появляється у видві «Сучасність» при кінці червня 1968.

ЛИСТ ДО РЕДАКЦІЇ

Про національну політику КПРС і СКЮ

З великим зацікавленням я прочитав у квітневому числі журналу «Сучасність» статтю Свегозара Стояновича п. н. «Етатистичний міт соціалізму». Його есей — справді оригінальна та інтелігентна спроба реабілітувати (якщо таке можливе) дегуманізований, догматичний марксизм і оживити його свободою свіжої критичної думки, з намаганням достосувати його до конкретних потреб людей та суспільств другої половини 20 століття.

Але не про саму статтю йдеться мені, а радше про хорватського філософа Гайо Петровіча, думки якого перекладач виклав у вступі до статті С. Стояновича. Гайо Петровіч недавно прийшов мені з несподіваною допомогою у наświetленні проблем, що сьогодні так хвилюють українські серця та уми.

Отож хочу зафіксувати один важливий епізод, що мав місце на одній міжнародній зустрічі-конференції. Мова йде про «Європейський семінар», влаштований у квітні 1967 Кембріджським університетом, де були присутні 164 учасники. Цей семінар можна схарактеризувати як трибуну вільної дискусії для студентів, докторантів, викладачів високих шкіл, публіцистів та політиків. Семінар швидко перетворився на арену, на якій зударялися десятки різних поглядів та концепцій, щоб знайти якусь «спільну європейську мову» між доповідачами і дискусантами, представниками Західної та Східної Європи. До незвичайно жвавого діалогу

в минулому році спричинився факт, що в семінарі взяли участь уперше делегати та доповідачі з Чехо-Словаччини, Югославії, Польщі та Угорщини.

Я був єдиний українець на минулорічній конференції. У студійних групах, у розмовах з доповідачами й делегатами я відстоював погляд, що в дискусіях про багатогранну інтеграцію Європи та посилення міжєвропейського діалогу аж ніяк не вільно обминати європейські народи СРСР. Я старався інформувати зацікавлених про недооцінювані або промовчувані на Заході аспекти процесів у Радянському Союзі, в тому числі зокрема на Україні, і пробував (мабуть, не без успіху) критично розглядати форсовані деякими учасниками тези про велику подібність або навіть «ідентичність» між асиміляційними процесами у США і русифікаційною політикою в СРСР. Особливу приємність справляли словесні зударі з тими учасниками, які висловлювали майже арогантно самовпевненість щодо тези, що, мовляв, нинішні режими у Східній Європі являють собою «остаточне та невідкличне завершення послідовного й логічного історичного процесу».

Головною темою, що обговорювалася на конференції, були: розходження між теперішніми європейськими бльоками, мілітарні договори, політична та економічна інтеграція Європи. Крім цього, на конференції присвячено багато уваги «фено-

менові націоналізму», зокрема в його негативних проявах та відмінах. Багато учасників висловило погляд, що націоналізм є великою небезпекою для демократії і світового миру та правопорядку, а навіть — для логічного, зрівноваженого колективного й індивідуального мислення, зокрема у вихованні та шкільництві.

На одній з пленарних сесій, присвяченій темі «Виховання, історія і націоналізм», мені пощастило висунути питання про національні справи в СРСР та національну політику КНРС. Керівником дискусії був редактор лондонського журналу «Ен-кавітер» Мелвін Ласкі, учасниками — редактор «Європейського коледжу» в Брюгге Гендрік Бругланс, французький публіцист Франсуа Бонді, німецький історик Фріц Фішер, редактор советознавчого журналу «Сарвей» Леопольд Лабендз, польський історик з Варшави Януш Голембйовський, французький дипломат Рішард Мейн і хорватський філософ Гайо Петровіч. У своєму виступі в дискусії я звернув увагу на дискримінаційну політику Москви щодо неросійських народів СРСР і вказав на ті всі небезпеки, що криються в кожному намаганні режиму позбавити даний народ його національної самобутності і тим самим його права на вільний розвиток власних культурних, суспільних та політичних вартостей. При цьому я послався на русифікаційну програму КНРС з 1961 року про «злиття націй» та намагання створити «один радянський народ» з однією (російською) мовою та культурою і подав ряд прикладів з практики комуністичного режиму на Україні в ділянках

шкільництва, культури і газетних та книжкових видань. Одноразово до проф. Г. Петровіча, щоб він з'ясував основні принципи югославської федеративної системи і теперішню національну політику Союзу комуністів Югославії (СКЮ) щодо окремих націй, які входять до складу Югославської Федерації.

У своїй 12-хвилинній відповіді проф. Гайо Петровіч дав стислий (але докладний) виклад про становище в Югославії з цього питання, навівши при цьому чимало прикладів про справді ліберальне ставлення навіть до найменших національних меншин і про вільний розвиток мов та культур окремих народів Югославії. Хоч він не робив безпосередніх порівнянь між СРСР і Югославією, кожному слухачеві було ясно, що югославська розв'язка та система набагато більше демократична та гуманна, ніж радянська. Особисто можу сказати, що, як порівнювати те, що сказав я, з широким викладом Г. Петровіча, у слухачів не було жодних сумнівів щодо реакційного характеру політики СРСР в національному питанні. Це підтвердили мої численні співрозмовці різних національностей, які підкреслювали, що подібне «засудження національної політики КНРС» ніколи не мало б такого значення, якби автором його був якийнебудь дискутант котроїсь із західних країн.

При цій нагоді хочу згадати, що до згаданої дискусії прислухалися дипломати з амбасад СРСР у Лондоні та лондонський кореспондент ТАРС.

*Костянтин Зеленко
(Лондон, Англія)*

Зміст

ЛІТЕРАТУРА І МИСТЕЦТВО

- 5 *Лавро Миронюк*. Чорні винодари.
- 9 *Зиновій Бережан*. Майже проза.
- 12 *Кирило Митрович*. Поезія Емми Андіївської: міт і містика.
- 16 *Юрій Коломисць*. Живоглаз (уривок).
- 22 *Гуо Мо-ро*. Марксові відвідини храму Конфуція.
- 33 *Мао Дунь*. Стукіт у двері.
- 35 *Мао Дунь*. Туман.
- 37 *Юй Да-фу*. Вечори п'янокх весняних вітрів.
- 52 *Ліда Палій*. На острові.
- 54 *Микола Кузьмович*. Яків Гніздовський.

НА АКТУАЛЬНІ ТЕМИ

- 59 *Павло Чернов*. Кілька думок про наші сучасні проблеми.
- 76 *Осип Данко*. Замість критичної аналізи непереконлива пропаганда.

ПОДОРОЖНІ НОТАТКИ

- 86 *Анна-Гая Горбач*. З румунських вражень.

СПОГАДИ

- 104 *Євген Онацький*. По похилій площі.

116 БІБЛІОГРАФІЯ

ОГЛЯДИ, НОТАТКИ

- 120 Чергове загострення і «непримиренність» на т. зв. ідеологічному фронті (*В. П. Стагів*) — Інформації з «Прологу».

ЛИСТ ДО РЕДАКЦІЇ

- 125 Про національну політику КІРС і СКЮ (*Костянтин Зеленко*).

ВІД АДМІНІСТРАЦІЇ

Просимо всіх наших вельмишановних передплатників і кольпортерів, які висилають чеки прямо на нашу адресу, виготовляти їх обов'язково на *Ukrainische Gesellschaft für Auslandsstudien e. V.*

Виготовлені чеки на «Сучасність» чи на окремі присвища працівників нашого вид-ва утруднюють і деколи унеможливають їхню реалізацію.

Вийшла з друку книжка

Івана Дзюби

ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗМ ЧИ РУСИФІКАЦІЯ?

«У цій праці Іван Дзюба охопив цілий ряд проблем, актуальних для української нації як збірного організму та для української людини як індивідуальності — в умовах радянської дійсності. Від появи твору С. Мазлаха і В. Шахрая „До хвилі” (1919 року) не було визначної студії, написаної радянським українцем, в якій з такою силою, ясно, незаперечно і сміливо була б з’ясована справа України і становище української ідеї, як це зроблено в творі Івана Дзюби. На покриття разючого браку серйозних монографій українською мовою на тему національного питання в СРСР за останніх три десятиліття його праця справді — винятковий крок у новітніх спробах дослідити це питання і важливий вклад у розвиток української політичної думки взагалі. Вона являє собою також своєрідний докір новій українській еміграції, що протягом 20-літнього перебування за кордоном у відносно вільних умовах не спромоглася дати працю подібної сили і вартості. Її цінність відтінюється обставиною, що її написано в Києві, в умовах радянської дійсності шістдесятих років».

(З вступного слова Степана Олійника)

Книжка має 264 стор. нормальної вісімки і коштує в окремих країнах:

Канада і США:	в м'якій оправі 4.50 дол. в твердій оправі 5.50 дол.
Англія:	в м'якій оправі 1-18-4 ф. ш. в твердій оправі 2-6-10 ф. ш.
Австралія:	в м'якій оправі 4.— дол. в твердій оправі 4.90 дол.
Німеччина:	в м'якій оправі 18.— нм в твердій оправі 22.— нм
Франція:	в м'якій оправі 22.50 ф. фр. в твердій оправі 27.50 ф. фр.

в усіх інших країнах рівновартість в доллярах.

Просимо замовляти книжку в усіх українських книгарнях або безпосередньо у нашому видавництві.

Адреси наших представників

Австралія: „Library & Book Supply“
16 a Prospect Street
Glenroy, W. 9, Vic.

Аргентина: Cooperativa de Credito
„Renacimiento“
(para „Suchasnist“)
Maza 144
Buenos Aires

**Велико-
британія:** S. Wasylo
52, Johnson Road
Lenton, Nottingham

Канада: I. Eliashevsky
118 Medland St.
Toronto 9, Ont.

США: G. Lopatynski
875 West End Ave.
Apt. 14 B
New York, N. Y. 10025

Франція: M. Soroczak
Cité Pierre Courant
Bel-Horizon
St. Etienne, Loire

Швейцарія: Dr. R. Prokop
Bachtelstr. 23
8400 Winterthur

Швеція: Kyrylo Harbar
Box 62
Huddinge

Передплати з усіх інших країн
просимо надсилати безпосередньо
на адресу видавництва.

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ на місячник «СУЧАСНІСТЬ»

одно число: річно:

Австралія	0,70	7.—	дол.
Австрія	20,—	200,—	шил.
Англія	0:6:0	3:0:0	фун.
Аргентина	40,—	400,—	пез.
Бельгія	40,—	400,—	бфр.
Бразилія	80,—	800,—	круз.
Венесуеля	3,—	30,—	бол.
Голляндія	3,—	30,—	гул.
Канада	1,—	10,—	дол.
Німеччина	3,—	30,—	нм.
США	1,—	10,—	дол.
Франція	3,80	38,—	ффр.
Швейцарія	3,20	32,—	шфр.
Швеція	4,—	40,—	кор.

Адреси для влат:

Ukrainische Gesellschaft
für Auslandsstudien e. V.

8 München 2, Karlsplatz 8/III

Bankkonto: Deutsche Bank A. G.
8 München 2, Lenbachplatz
Kto Nr.: 22/20457

Postscheckkonto: PSchA München
Kto Nr.: 22278

**Додаткові кошти переслання нашого журналу летунською поштою до
Канади і США становлять 6,5 дол. річно.**

З приводу 110-річчя з дня народження та 50-річчя з дня смерті Івана Франка у «Суспільно-політичній бібліотеці» (ч. 17) видавництва ПРОЛОГ вийшов з друку збірник матеріалів п. н.

Іван Франко

ПРО СОЦІЯЛІЗМ І МАРКСИЗМ

(Рецензії і статті — 1897-1906)

Упорядкування, вступна стаття і довідки Богдана Кравцева. Книжка має 260 стор. Ціна — 2,50 дол. або відповідна сума в перерахуванні на іншу валюту.

З замовленнями звертатися до видавництв
«Пролог» і «Сучасність»

Дослідно-видавниче об'єднання ПРОЛОГ у Нью-Йорку
опублікувало в серії
«Суспільно-політична бібліотека» — ч. 19
гостро публіцистичну працю, перше видання якої появилося
в 1919 році в Саратові:

Сергій Мазлах і Василь Шахрай

ДО ХВИЛІ

Що діється на Україні і з Україною

Вступне слово Івана Майстренка.

На зміст цієї книги складаються такі розділи: Pro domo — Війна і революція — Дві доби революції — Росія й Україна на тлі світових подій — Стратегічний плян відродження єдиної і неділимої Росії — Скоропадський і Денікін — Директорія — Тимчасовий робітничо-селянський уряд України — Окупанти — Тенденція українського руху: самостійна Україна — Революція в Австрії. Галичина — Чи можлива незалежна від Росії Україна? — Як пишуть історію — Український національний рух на тлі сучасного капіталістично-імперіялістичного господарства — Єдність чи самостійність? Дві політики — Союз пролетаріату з дрібною буржуазією проти світового імперіялізму — Століпінщина — Українська комуністична партія (більшовиків) — Ми «націоналісти». Ми «шовіністи» — Запитання тов. Ленінові.

Книжка має 304 стор. Ціна — 3 дол., або відповідна сума в перерахунку на іншу валюту.

З замовленнями звертатися до видавництв «Пролог» та «Сучасність».

Адреса вид-ва ПРОЛОГ: Prolog Ass'n. Inc.
875 West End Ave.
New York, N. Y. 10025, U.S.A.